

Українська література

в загальноосвітній школі

ІНСТИТУТ ПЕДАГОГІКИ
НАПН УКРАЇНИ

Науково-методичний журнал

№ 7–8, липень-серпень 2014

Свідоцтво про реєстрацію
Серія КВ № 3352

Передплатний індекс 22410

Видається з січня 1999 року

Головний редактор

Н. М. Логвіненко, канд. пед. наук

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Н. М. Бібік, д-р пед. наук
М. С. Вашуленко, д-р пед. наук
С. А. Гальченко, канд. філол. наук
Н. Б. Голуб, д-р пед. наук
А. В. Градовський, д-р пед. наук
А. Б. Гуляк, д-р філол. наук
С. О. Жила, д-р пед. наук
В. О. Зайчук, канд. пед. наук
А. Й. Капська, д-р пед. наук
Л. І. Мацько, д-р філол. наук
В. В. Оліфіренко, канд. пед. наук
С. П. Паламар, канд. пед. наук
В. Ф. Погребенник, д-р філол. наук
П. І. Розвозчик, заслужений учитель України
Г. Ф. Семенюк, д-р філол. наук
А. Л. Ситченко, д-р пед. наук
О. В. Слоньовська, канд. філол. наук
В. І. Шуляр, канд. пед. наук,
заслужений учитель України
Т. О. Яценко, канд. пед. наук

Редактор **Олена Черниш**

Верстка, дизайн **Дмитро Лебедь**

Постановою Президії ВАК України
від 14.04.2010 р. №1-05/3
науково-методичний часопис
«Українська література
в загальноосвітній школі»
включено до переліку наукових видань України

Затверджено вченою радою
Інституту педагогіки НАПН України
Протокол № 5 від 23 червня 2014 р.

**За підтримки видавництва
«Антросвіт»**

481–37–70

**04053, Київ-53,
вул. Артема, 52-Д
Редакція журналу
«Українська література
в загальноосвітній школі»**

E-mail: ukr_lit@ukr.net

ЗМІСТ

До 200-літнього ювілею Т.Г. Шевченка

Градовський Анатолій, Галушко Максим. Антиципація у творчості Тараса Шевченка. 2
Шовкопляс Галина. Щодо канонічності останнього портрета Т.Г. Шевченка в контексті моделей шевченкознавства радянської та пострадянської доби. 6
Бондаренко Лідія. Конкурс літературних газет до ювілею Тараса Шевченка. 9

Інформує Міністерство освіти і науки України

Методичні рекомендації щодо вивчення української мови і літератури в загальноосвітніх навчальних закладах у 2014–2015 навчальному році. 11

Готуємося до нового навчального року

Фасоля Анатолій. Календарне планування уроків української літератури. 6 клас, I семестр. 15
Шуляр Василь. Особливості вивчення теоретико-літературних понять у 5–7 класах (за творчістю Тараса Шевченка, 5 клас; Миколи Вороного, 6 клас). 21

Сучасний урок літератури: методика і досвід

Васик Людмила. Подорож у літературні простори майже столітньої давнини. 11 клас. 26
Рябовол Наталія. «Нижний подих душі» (Пісні Марусі Чурай: «Засвіт встали козаченьки», «Віють вітри, віють буйні», «Ой не ходи, Грицю...»). 8 клас. 32
Аношкіна Галина, Ловінюкова Оксана. Трагічний і героїчний пафос козацьких пісень «Ой на горі та женці жнуть», «Стоїть явір над водою». 7 клас. 36
Щербина Світлана. «Книги – перли із перлин». 6 клас. 40
Нікітченко Людмила. Світ фантазії, мудрості. Матеріали до уроків. 5 клас. 45

Позакласне читання

Жила Світлана. Уроки позакласного читання в системі літературної освіти старшокласників (за романом Мирослава Дочинця «Горянин. Води Господніх русел»). 48

До 150-річчя від дня народження

М.М. Коцюбинського

Привалова Світлана. Особливості індивідуальної творчої манери письма Михайла Коцюбинського. 54

Сучасна українська поезія

Голобородько Ярослав. Проблемні аспекти української поезії ХХІ століття. (Роздуми над збіркою Павла Щириці). 57

Від жанру до змісту

Кицак Людмила. Художня природа інтриги в детективах. 60

Літературне краєзнавство

Савонічева Світлана, Єременко Оксана. Осяяна натхненням Полтавщина. 63

Індекс видання 22410

Формат 60x84/8. Обл. - вид. арк. 5,60 Зам. 14-
Друкарня ТОВ «ЗАДРУГА»
м. Київ, вул. Фрунзе, 86

© «Українська література в загальноосвітній школі», 2014

Антиципація у творчості Тараса Шевченка

Анатолій Градовський,

доктор педагогічних наук, професор

Максим Галушко,

аспірант Черкаського національного університету

імені Богдана Хмельницького

У статті розкриваються окремі аспекти аналізу творчості Т. Шевченка з позиції феномену антиципації. Робиться спроба прочитання поетичного доробку Кобзаря через призму принципу передбачення. Механізм антиципації, який зазвичай вивчається у філософії і психології, використовується у нашому літературознавчому дослідженні. Пропонується аналіз окремих творів Шевченка, зокрема «Сретик», «І мертвим, і живим, і ненародженим...», «Великий льох», «Буває, в неволі іноді згадаю...», «У Бога за дверми лежала сокира».

Ключові слова: Шевченко, поезія, антиципація, образ, мотив, художній текст.

Постановка проблеми зумовлена необхідністю виявити ознаки антиципації у творчості Т. Шевченка.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні підвалини аналізу творчого доробку Т. Шевченка в цілому було закладено науковцями С. Єфремовим, С. Смаль-Стоцьким, Д. Чижевським, Г. Грабовичем, В. Пахаренком та ін. Питання антиципації ґрунтовно вивчалися дослідниками П. Анохіном, В. Вундтом та ін.

Мета роботи – проаналізувати окремі твори Т. Шевченка через призму антиципації.

Актуальність статті пов'язана з уведенням у літературознавчий вжиток поняття антиципації на прикладі аналізу творчого доробку Т. Шевченка.

Виклад основного матеріалу. У філософській науці ще з античних часів (стоїки та епікурейці), а також у психології (введено до вжитку В. Вундтом) вивчається явище антиципації.

Окремі положення у психології дають змогу говорити про неї як феномен, коли індивід уявляє собі результат певної дії до того моменту, як вона насправді завершилася; у тій чи іншій формі передбачати розвиток подій, явищ, їх результатів. Антиципація особливо значуща у творчій діяльності, наближає дослідника до процесу творення і моменту, коли «божа іскра» (натхнення, муза і т. д.) торкається, освітлює, полонить, захоплює митця у його пориванні, пошуку.

Насамперед з'ясуємо, як це поняття трактується у літературознавчій науці.

Антиципація (від лат. – наперед засвоюю, перед-, вбачаючи) – поняття, яке означає заздалегідь складене уявлення про подальший розвиток подій у світі, становлення життєвого устрою, ладу чи порядку, передбачення окремих реалій, що не можуть бути доступними для митця у момент творення тексту; включає такі елементи, як передбачення, здогад, передчуття.

Один із перших, хто помітив у собі цю таємничу силу, був італійський поет XVI ст. Торквато Тассо. Він вірив, що якийсь дух-покровитель спрямовує його у творчій роботі, йому здається, що хтось нашіптує йому під час написання.

«Це, – на думку Тассо, – дух правди і розуму, який підносить мене до знань, що перевершують мій розум і все ж є зрозумілими для мене. Він вчить мене речам, які не з'являються у моїй думці навіть при найглибшому пізнанні, про які я не чув ні від однієї людини, не читав у жодній книзі.»

Так висловився і німецький поет Й.-В. Гете, який через два століття створив як власну сповідь драматичну фантазію «Торквато Тассо», сприймав поета Тассо своїм духовним двійником, об'єктом для наслідування: тип поета загалом з його пристрастями й ідеалами. Згадуючи про своє здивування від своєї першої драми, Гете зазначав, що він писав п'єсу «Гец фон Берліхінген», будучи двадцятидворічним юнаком, і десять років потому був вражений правдивістю зображеного. Нічого подібного він не переживав, не бачив, отож передбачив і отримав знання про різноманітні долі людські за антиципацією.

Коли мова йде про когнітивні процеси у їх відношенні до часу, то зазвичай сприйняття пов'язують із сьогоденням. Антиципація найкраще проявляється у спробах побудувати майбутнє, а пам'ять відображає минуле. Втім справжні зв'язки тут набагато складніші.

У процесі сприйняття, який, звичайно, відбувається у теперішньому часі, з одного боку, враховується минулий досвід, що зберігається в пам'яті, а з іншого – у ньому завжди є момент антиципації. Митець спирається на життєвий досвід, що зберігається в пам'яті, і зіставляє його з тим, що є в момент творення літературного передбачення для проєкції майбутнього.

Проте таке тлумачення проблеми не може однозначно задовольнити дослідника, адже антиципація у письменника – явище, пов'язане з місією «говорити», пояснювати, узагальнювати і т.д. Воно більш складне, ніж уміння людини у реальному житті рутинно прораховувати і планувати певні дії.

Вплив цього феномену на різних рівнях свідомості – суттєво відмінний. На сенсорно-перцептивному рівні вона обмежена рамками актуальної поточної дії. Уява співвідносить наявне з відносно потенційною можливістю. На рівні вербально-логічного мислення антиципація досягає свого найповнішого втілення, її діяльність практично не обмежена. На цьому рівні вона забезпечує планування діяльності загалом. У вербально-логічному плані людина може достатньо легко і вільно переходити від теперішнього до майбутнього і минулого, від початкового моменту діяльності до кінцевого і навпаки.

Дослідник П. Анохін щодо механізму мистецького провидіння зазначає, що ефективність образу – у плані його регулюючої функції стосовно діяльності суб'єкта – суттєво визначається тим, наскільки він забезпечує антиципацію, тобто випереджальне відображення.

Також з точки зору вимог діяльності образ формується лише тоді, коли його «чуттєва тканина» (О. Леонтьєв) органічно об'єднується зі значенням, тобто коли чуттєве і раціональне створює єдиний сплав. Образ, який відображає лише те, що у певний момент безпосередньо впливає на ознаки чуттів, не міг би забезпечити цілеспрямованості дії, у цьому випадку оточення повністю керує поведінкою суб'єкта (такий випадок можна уявити лише теоретично). Але й образ, який має збіднену чуттєву основу, також не може забезпечити ефективну регуляцію дій, особливо у складних умовах. Це означає, що у навчанні людини будь-якому виду діяльності необхідно визначити критерій поєднання методів, які формують чуттєві і логічні компоненти образу, його «чуттєву тканину» і його «семантику».

За влучним висловом філософа Ф. Фішера, «Геній знає світ, не вивчивши його, він знаходить початки в самому собі і в своїх переживаннях, володіє даром відгадувати за ними і те, що в інших розвивається із них».

Особливим явищем для світового літературного процесу стала творчість Т. Шевченка. Вона насичена романтичними впливами, тематично і жанрово різноманітна. Г. Грабович слушно наголошує на особливому відчутті поета.

На прикладі творчості Шевченка можна перекоонатися, що художника, який володіє антиципацією, не полишає натхнення «натхненням»: воно ніколи не зрадить йому у відтворенні часу, характерів, суспільних та інших взаємовідносин, не відомих раніше, до найдрібніших тонкощів – воно не потребує ні психологічних експериментів, ні історичних довідок. Будь-яке документування не дасть йому більше, ніж вже дано прозорливістю.

Літературна спадщина Кобзаря чітко сформована навколо націєтворчих передбачень, стимулів, спонукань і настанов. Поет впливає у свою поезію нові враження із власного життя, розробляє оригінальну художню систему світобачення.

Політична та соціальна залежність українського народу від Московської держави за часів Т. Шевченка набула національної, культурної і мовної трагедії. З огляду на це пріоритетною у поетичному пошуку Кобзаря є тема боротьби проти соціального і національного рабства.

Високе патетичне горіння характерне для багатьох творів поета. Так, у поемі «Єретик» (Шафарикові) він оповідає світу про Івана Гуса, що йде на вогнище за свою віру. У що вірить його головний персонаж? Які у нього цінності? Що тривожить душу письменника?

Складні провідницькі ідеї виникають у свідомості Т. Шевченка, криваві і пекельні картини проходять перед очима – мова його і про давні часи, і про світові війни, коли український народ, як ніякий інший, знаходився між жорнами смерті, і про сучасність. Тут свята українська соборність під загрозою опинилася:

«Отак німота запалила
Велику хату. І сім'ю,
Сім'ю слав'ян роз'єдинила
І тихо, тихо упустила
Усобищ лютую змію.» [5, с. 287]

Страждання людей, їхні муки і втрати об'ємною панорамною постають і перед тогочасним, і сучасним читачем:

«Полилися ріки крові,
Пожар загасили.
А німчики пожарище
Й сирот розділили.» [5, с. 287]

Про страшну руїну і несправедливість кричущу каже поет на самому початку поеми:

«Запалили у сусіда
Нову добру хату
Злі сусіди; нагрілися
Й полягали спати,
І забули сірий попіл
По вітру розвіять.
Лежить попіл на розпутті...» [5, с. 287]

Втім глибоко у душі народу визріває нове полум'я і бажання свободи:

«А в попелі тліє
Іскра огню великого.
Тліє, не вгасає,
Жде підпалу, як той месник,
Часу дожидає...» [5, с. 287]

У поемі «Кавказ» він благословляє визвольну боротьбу горців. У посланні «І мертвим, і живим, і ненародженим...» поет майстерно змальовує ту дійсність, що панує в Україні уже 200 років:

«Кайданами міняються,
Правдою торгують.
І Господа зневажають,
Людей запрягають
В тяжкі ярма. Орють лихо,
Лихом засівають...» [5, с. 348]

Сумну долю емігрантів також не оминув поет у своєму посланні. Показує лихе митарство, облудну злагоду, хибні ідеї і чужі переконання:

«Нема на світі України,
Немає другого Дніпра,
А ви претеса на чужину
Шукати доброго добра,
Добра святого. Волі! волі!
Братерства братнього! Найшли,
Несли, несли з чужого поля
І в Україну принесли
Великих слов велику силу,
Та й більш нічого.» [5, с. 349]

До лихих людей Кобзар зараховує і тих, що своїм розумом і чесною працею не бажають жити, з презирством ставиться до них їх і звертається з такими словами:

«Кричите,
Що Бог создав вас не на те,
Щоб ви неправді поклонились!..
І хилитесь, як і хилились!
І знову шкуру дерете
З братів незрящих, гречкосіїв,
І сонця-правди дозрівать
В німецькі землі, не чужії,
Претеса знову!.. Якби взяли
І всю мізерію з собою,
Дідами крадене добро,
Тойді оставсь би сиротою
З святими горами Дніпро!» [5, с. 349]

Тривожить поета і мізерність людська, продажна пристосованська натура сучасників. Чим відрізняється вона від вад наступних поколінь? Як глибоко і пронизливо автор вгризається у злочинність задумів і слабкість духу, як висміює нищість і зажерливість людська!

Яка могутня безсмертна божественна сила – сила слова правдивого! Т. Шевченко закликає цих лиходіїв:

«...Схаменіться, недолюди,
Діти юродиві!
Подивіться на рай тихий,
На свою країну,
Полюбіте щирим серцем
Велику руїну,
Розкуйтеся, братайтеся,
У чужому краю
Не шукайте, не питайте:
Того, що немає
І на небі, а не тільки
На чужому полі.
В своїй хаті своя й правда,
І сила, і воля.» [5, с. 348]

А далі йдуть відомі всьому світові пророчі слова, ті рядки, що знає кожен українець. Настанова батьківська стала мудрістю народною, закликком і застереженням:

«Схаменіться! будьте люди,
Бо лихо вам буде.
Розкуються незабаром
Заковані люде,
Настане суд, заговорять
І Дніпро, і гори!
І потече сторіками
Кров у синє море
Дітей ваших... і не буде
Кому помагати.
Одцурається брат брата
І дитини мати.
І дим хмарою заступить
Сонце перед вами,
І навіки прокленетесь
Своїми синами!» [5, с. 350]

Дослідник С. Смаль-Стоцький зазначає, що «він (Шевченко – А.Г.) відкидає всяке спільне «отечество», знає тільки неньку Україну, яку так щиро любить, що за неї готов і душу свою віддати. Він визнає тільки повну державно-політичну самостійність України» [3, с. 29].

Варто виокремити у творчості Т. Шевченка містерію «Великий льох», яка органічно продовжує роздуми поета про національно-визвольну боротьбу українського народу і дає відповідь на питання, де ж черпає свої сили і снагу поет? Його спогади про минуле крають серце:

«Стоїть в селі Суботіві
На горі високий
Домовина України,
Широка, глибока.
Ото церков Богданова.
Там-то він молився,
Щоб москаль добром і лихом
З козаком ділився.» [5, с. 327]

Поет веде мову про безчинства ворога, якого допустив Б. Хмельницький на українську землю:

«Москалики що заздріли,
То все очухрвали.
Могили вже розривають
Та грошей шукають,
Льохи твої розкопують
Та тебе ж і лають.» [5, с. 327]

Цікавим є «Великий льох» у містицизмі і відході поета від хронологічних рамок: вся дія проходить перед читачем як сон, бувальщина, деперсоналізоване марення. Окремими постатями виступають лише Гонта, Хмельницький і цар Московії – Олексій.

Містичне проявляється й у побудові містерії: «Три душі», «Три ворони» і «Три лірники», а також епілог («Стоїть в селі Суботіві...»). Традиція шанувати числа 3, 4 і 10 оспівана свого часу у «Божественній комедії» італійським письменником Данте. Поділяючи думку піфагорійців, які вважали 10 ідеальним числом, оскільки воно утворюється додаванням перших чотирьох чисел (1+2+3+4), середньовічні вчені додавали до трактування догматичне пояснення триєдності християнської божественної сутності: Бога-Отця, Бога-Сина і Бога-Духа Святого, силу стихій (вогонь, повітря, вода, земля).

У побудові сюжету і представленні образів алегоричної поеми «Великий льох» Т. Шевченко використовує архетипи (відкритий на початку ХХ ст. швейцарським психологом К. Юнгом) «Трійця» і «Три-проти-одного». «Ідеальна» побудова сюжету (по три розповіді від кожної групи персонажів та авторська промова в епілозі) – прояв художньої вивірності у використанні числа 10.

Тут, на могилі, душа митця стає свідком, як з'єднується минуле з сучасним, цей світ із потойбічним. У ці безрадні миті на розритій могилі поет виголошує нове пророцтво:

«Не смійтеся, чужі люде!
Церков-домовина
Розвалиться... і з-під неї
Встане Україна.
І розвіє тьму неволі,
Світ правди засвітить,
І помоляться на волі
Невольничі діти!» [5, с. 328]

Зрозуміло, що цей фактор у творчості Шевченка не лише підкріплює погляди про природу генія, а й визначає, що для нього характерний вищий рівень свідомості, що він володіє даром пророка.

Український історик В. Антонович зазначив, що Т. Шевченко «часто вгадував те, що було пізніше встановлено історичною критикою». Образ самого Кобзаря у його сучасників і нащадків асоціювався з біблійним пророком, а його поезія для України була, за висловом П. Куліша, «воїстину гуком воскресної труби архангела».

Цитата з містерії Т. Шевченка «церков-домовина розвалиться...» не свідчить про бездуховність поета. Це швидше данина іронічному ставленню його сучасників до офіційної церкви, що підтримує всесильну владу московського царя.

Нехтування словом Божим – це загибель. Поет мало не в кожній поезії звертається до біблійних персонажів, його твори переповнені біблійним символізмом, ремінісценціями та алюзіями на Святе Письмо. Варто згадати лише епіграфи до «Великого льоху», поем «Тризна», «Сон», «Єретик», «Кавказ» тощо.

Залучаючи матеріал Книги Книг, поет нагадував своїм сучасникам про необхідність дотримуватися вічних загальнолюдських принципів. Погибельне боговідступництво Кобзар бачить у духовному, національному і соціальному гнобленні, у моральному розтлінні людей, і тому з грудей поета зрина пекуча скарга:

«... Шукаю Бога, а знаходжу
Таке, що цур йому й сказати.» [6, с. 159]
(«В неволі, в самоті немає...», 1848).

До прикладу, уся діяльність Т. Шевченка, як Ісаї, була зосереджена на найгостріших і найактуальніших проблемах його сучасності. Він, подібно до пророка, щиро вірив у правосуддя, святість Господа, настирливо намагався пояснити своїм співвітчизникам катастрофу, яка неухильно насувалася (про це йшла мова в «Осії. Глава XIV»). Однак аж ніяк не сама кара приваблює поета в Страшному суді – то лише необхідна тяжка умова припинення зла. Захоплює величне встановлення Господом гармонії на землі.

Модель кари й святої помсти у творі Кобзаря будуватиметься на жахливих передбаченнях біблійного пророка. У Шевченка – це апокаліптичне відчуття останнього суду, який означатиме абсолютну моральну розплату й повне, по суті, метафізичне перетворення суспільства.

Так, у поезії «Буває, в неволі іноді згадаю...» йдеться про дитяче видіння автора, що пас ягнят біля могили. «Могила ніби розвернулася», і з неї вийшов сивосий козак, узяв пастушка Тараса на руки й заніс у могилу до середини. У могилі Тарас побачив багато порубаних козаків. Той, хто заніс малого до могили, пояснює хлопцеві, що по всій Україні такі самі могили, туго начинені «благородним трупом» героїв-патріотів. «Оце воля спить», – тлумачить сивоусий провідник Тарасові й наказує:

«Дивися ж, дитино!
Та добре дивися – а я розкажу,
За що Україна наша стала гинуть,

За що й я меж ними в могилі лежу.

Ти ж людям розкажеш, як виростеш, сину.» [6, с. 225]

Потім, навіть у зрілому віці, Т. Шевченко, згадуючи про це, не міг і сам собі відповісти: це був сон такий чи відіння, привид?.. Отак ще в дитинстві відчув Т. Шевченко містичну силу могили на українській землі. «У душі Т. Шевченка була ціла безодня ніжної мрійності, молитовного величчя та дитячої чистоти» (М. Васильківський).

Окремою сторінкою, що свідчить про антиципацію у творчості Т. Шевченка, є поезія «У Бога за дверми лежала сокира», написана в 1848 р. у засланні. За давнім казахським сказанням, безіменний «кайзак» украв у Бога сокиру і спробував нарубати дров у лісі. Світ вжахнувся – вчинено зло! Ми знаємо біблійну заповідь – «Не укради!» Але не цей факт головний для поета. Він заглиблюється в душу, у спосіб мислення крадія.

Крадій знав Бога. Більше того, він знав, що сокирою користуватися Всевишній не дозволяє. Він ігнорує настанови Всевишнього і клопочеться про те, щоб, допавшись до забороненої «сокири», подбати ліпше про себе. Чи, може, і має право так думати людина? Так, бо Творець дарував їй волю і свідомість. Що ж вийшло з цього?

«А кайзак на хирю

Та на тяжке лихо

Любенько та тихо

І вкрав ту сокиру.

Та й потяг по дрова

В зелену діброву;

Древину вибравши та й цюк!» [6, с. 79]

В основу поезії покладено сюжет казахської народної легенди про священне дерево казахів. Простий і наївний сюжет. Але в інтерпретації Шевченка він набуває фундаментального філософського звучання. Вже тоді Кобзар передбачав згубні наслідки дій людини, якими вона порушує встановлений Творцем лад у світі:

«Як вирветься сокира з рук –

Пішла по лісу косовиця.

Аж страх, аж жаль було дивиться.

Дуби і всякі дерева.

Великолітні, мов трава

В покоси стелеться, а з яру

Встає пожар, і диму хмара

Святеє сонце покрива...» [6, с. 79]

Слова, написані у середині XIX ст. До «хресного походу» проти природи під мічурінським лозунгом: «Ми не можемо ждати милостей у природи: взяти їх у неї – наша задача» було ще майже століття, не відав поет і про екологічні, національні й соціальні катаклізми, які доведеться пережити його нащадкам майже через півтора століття після його смерті, затоплені гнилими штучними морями родючі українські чорноземи, не видів обезводнений Арал, не чув про Чорнобильську трагедію, не знав про кислотні дощі, вбивчу радіацію, озонові діри, війну на Балканах і ще багато чого. А як передбачив згубне діяння зухвалого боговідступництва:

«І стала тьма, і од Уралу

Та до Тингиза, до Аралу

Кипіла в озерах вода,

Палають села, города,

Ридають люди, виють звірі

І за Тоболом у Сибірі

В снігах ховаються. Сім літ

Сокира Божа ліс стинала,

І пожарище не вгасало.

І мер[к] за димом Божий світ.» [6, с. 79]

Край спустошено, але залишилося одиноке живе зелене дерево на згарищі. Це той знак, що не все втрачено. Це подія, перспектива відродження. Це нитка життя – нитка зв'язку з Богом:

«Та дикий інколи кайзак

Тихенько виїде на гору

На тім захилім верблюді,

Непевне діється тойді.

Мов степ до Бога заговорить.

Верблюд заплаче, і кайзак

Понурить голову і гляне

На степ і на Карабутак...» [6, с. 80]

Тепер сюди заїжджають люди, у серцях яких не погасла віра. Віра веде до примирення з Богом, до відновлення порушеної гармонії, а отже, є запорукою незнищенності життя.

Висновки

Отже, у творчості Т. Шевченка дослідник часто простежує використання прийому антиципації. Звичайно, не кожне передбачення, настанову, ідеалізацію дійсності слід розглядати через призму цього феномену.

Під час аналізу обраних творів визначено, що найчастіше антиципація у творчості Т. Шевченка пов'язана з пророкуванням позитивного результату національно-визвольної боротьби, окремими аспектами життя українського народу.

Втім, пророче провидіння Кобзаря не обмежується націєтворчими імпульсами, а також пов'язане з глибоким віруванням у Промисел Божий і його Правдивий Суд. Антиципація у поета також проявилася у заклику берегти природу, природний порядок, лад у народі, душі, побуті тощо.

Література

1. Грабович Г. Шевченко як міфотворець. Семантика символів у творчості Тараса Шевченка. Переклад Соломії Павличко. – К.: Радянський письменник, 1991. – 211 с.
2. Пахаренко В. Незбагнений апостол. Світобачення Шевченка / В. Пахаренко. – 2-е вид., допов. – Черкаси: Брама: ІСУЕП, 1999. – 295 с.
3. Смаль-Стоцький С. Т. Шевченко. Інтерпретації / С. Смаль-Стоцький. – Черкаси: БРАМА. Видавець Вовчок О. – 2003. – 376 с. [Серія «Шевченкознавчі раритети»]
4. Чижевський Д. Історія української літератури (від початків до доби реалізму) / Д. Чижевський. – Тернопіль: МПП «Презент», за участю ТОВ «Феміна». 1994. – 480 с.
5. Шевченко Т. Повне зібрання творів: У 12 т. / Редкол.: М. Жулинський (голова) та ін. – К.: Наук. думка, 2001. Т. 1: Поезія 1837–1847 / Перед. слово І. Дзюби, М. Жулинського. – 784 с.
6. Шевченко Т. Повне зібрання творів: У 12 т. / Редкол.: М. Жулинський (голова) та ін. – К.: Наук. думка, 2001. Т. 2: Поезія 1847–1861. – К.: Наук. думка, 2001. – 784 с.

Градовский Анатолий, Галушко Максим. Антиципация в творчестве Т. Шевченко

В статье раскрываются отдельные тезисы анализа творчества Т. Шевченко с позиции феномена антиципации. Делается попытка прочтения поэтического наследия Кобзаря сквозь призму принципа предвидения. Механизм антиципации, изучаемый в философии и психологии, используется в литературоведческом исследовании.

Предлагается анализ отдельных произведений Шевченко.

Ключевые слова: Шевченко, поэзия, антиципация, образ, мотив, художественный текст.

Anatoliy Gradovskiy, Maksym Galushko. Anticipation in T. Shevchenko works

Signs of anticipation are analyzed in T. Shevchenko poetry. An attempt to read the poetic works in the light of the principle of anticipation is made. The mechanism of anticipation that is being studied in philosophy and psychology is used in literary study. An analysis of some of Shevchenko's works, including «The Heretic», «To the Dead and the Living and Unborn...», «The Great Vault» etc.

Keywords: Shevchenko, poetry, anticipation, image, motif, artistic text.

Щодо канонічності останнього портрета Т.Г. Шевченка в контексті моделей шевченкознавства радянської та пострадянської доби

Галина Шовкопляс,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри світової літератури
Київського університету імені Бориса Грінченка

У статті розглянуто проблему створення канону так званого «народного» образу Т.Г. Шевченка, який було візуалізовано на портреті пензля Івана Крамського «Портрет українського писателя и художника Тараса Григорьевича Шевченко» (1871). Руйнація застиглого образу-маски Кобзаря як похмурого чоловіка похилого віку, з вусами, в шапці та кожусі актуалізує не тільки безліч інших образів-персоніфікацій, але й інтегрує Тараса Шевченка як національного поета в сучасне життя України.

Ключові слова: портрет, автопортрет, канонічний, візуальний, образ «народного» Шевченка, персоніфікація, літературна маска, образ-маска Кобзаря Дармограя, російськомовні повісті, значення поезії і постаті Шевченка як національного поета.

Тарас Шевченко любив малювати автопортрети і залишив їх по собі багато. Підозрюю, що і позувати для портретів і фотокарток він також любив і підходив до того позування творчо. Фотокарток залишилося десять, за іншим джерелом – одинадцять.

Зважаючи на те, що Шевченко був поетом і художником водночас, ми маємо право розглядати ці портрети та автопортрети як частину його творчого спадку і як візуалізацію різних персоніфікацій поета.

Найбільш відомим, канонічним, так би мовити, портретом Тараса Шевченка є його останній, посмертний, портрет пензля російського художника Івана Михайловича Крамського, де поет зображений у кожусі, смушевій шапці та з вусами. Цей портрет має назву «Портрет українського писателя и художника Тараса Григорьевича Шевченко» (1871). У такому ж самому образі поет постає на власному автопортреті 1860 року – «Автопортрет у шапці та кожусі». Ці зображення подають нам візуальний варіант так званого «народного Шевченка».

Соломія Павличко писала з цього приводу: «Найпопулярнішим виявився останній портрет, на якому Шевченко в кожусі, смушкової шапці і з великими народними вусами. З ними Шевченко повернувся із заслання. Це були вуса українського дядька-селянина, і мандрівного бандуриста, і козака, і гайдамаки. Безсумнівно, Шевченко свідомо створив саме такий зовнішній імідж, бажаючи і зовнішньо наблизитися до свого улюбленого ліричного героя – Кобзаря. Це бажання цілком зрозуміле в широкому руслі романтичної культури – такі різні, несумісні діячі романтизму, як Байрон зі своєю аристократичною скорботою і відповідним зовнішнім образом чи Волт Вітмен у незащипленій сорочці ремісника так само свідомо створили собі образ і лице, сприймаючи його як частину власної творчості [1, с. 465]».

«Шевченко змінював літературні маски так само легко, як одягав кожуха замість костюма[3]», – з приводу образу поета на цьому портреті зауважує в статті «Кобзар Дармограй і Шевченко в масці» літературознавець Тамара Гундорова.

Романтик завжди прагне візуалізації своїх мрій, тому портрет, написаний Крамським, як і автопортрет малювання 1860 року, подає образ наскрізний і знаковий для Шевченкової поезії – образ Кобзаря Дармограя. Полум'яний Кобзар поезії і Кобзар Дармограй у прозі –

різні персоніфікації поета, останній явно вказує на профанну і самоіронічну символіку характеру, бо Дармограй – це той, хто грає задарма, задля розваги.

Саме Кобзареві Дармограю віддає Шевченко авторство трьох своїх російськомовних повістей: «...Шевченко не сразу решается предложить свои повести для печати. Первую такую попытку он предпринимает в конце 1854 года или вероятнее в начале 1855 года (возможно, после смерти Николая I). Шевченко посылает издателю петербургского журнала «Отечественные записки» А. Краевскому повесть «Княгиня», подписав рукопись псевдонимом «К. Дармограй». Этим же псевдонимом он подписывает еще две повести – «Варнак» и «Прогулка с удовольствием и не без морали» [6, с. 18]». Повісті написані російською мовою під час заслання поета. Оскільки Т. Шевченкові було заборонено писати вірші українською мовою, то він писав прозу і писав російською. Дев'ять повістей, а може, й більше: частина з них зникла, а тепер складно сказати, скільки їх було. Повісті були написані майже без надії на їх видання і за життя Т. Шевченка опубліковані не були. Ці твори вийшли друком окремою книжкою в 1888 році, вже після смерті поета. Вигадана літературна маска приховує надію видати повісті хоч би й під чужим іменем.

Увесь досвід мандрів Україною, українська історія, звичаї, пісні, обряди вміщені в цих повістях. Ще до заслання поет багато подорожував Україною: зупинявся в бідній селянській хаті або пишному панському палаці, знайомився з людьми різних соціальних верств (коло його знайомих нараховує сотні людей). Деякі його поїздки пов'язані з роботою в Київській археографічній комісії (офіційна назва – Временная комиссия для разбора древних актов), за дорученням якої він описував старовинні архітектурні пам'ятки Київщини, Волині, Полтавщини, Чернігівщини. Крім фактів біографії поета, повісті містять значний побутово-етнографічний матеріал, гострі спостереження і дотепні зауваження. Згадуються цікаві деталі: чудесний віщий сон Раїни Вишневецької (Могилянки) та її опікування Мгарським монастирем, що біля Лубен; відвідини хати старої Наталії Розумихи.

Скільки славних імен – від Сковороди до Котляревського. Скільки українських міст – від Козельця і Кременця до Києва і Полтави. Ціла Україна постає в російськомовних прозових творах, що були написані в

місцях, далеких від української землі, в Оренбургському краї, на березі Каспійського моря. Т. Шевченко творить за спогадами Україну як уявну спільноту та уявний простір, використовуючи досвід своїх мандрів.

«Сама оповідь у повістях ведеться від імені Кобзаря Дармограя, – зазначає Тамара Гундорова, – Шевченко виразно і впізнавано ідентифікує його як певний персоналіфікований характер, котрий виконує роль оповідача [3]». Але найголовнішою у повістях є лірична лінія автора, бо Шевченко перш за все був ліриком, у цьому полягають сильні і слабкі сторони його таланту. І головним героєм повістей слід вважати самого Тараса Григоровича Шевченка. Як писав академік О. Білецький, «главное значение повестей, возможно, в этом и заключается [6, с. 21]». У свій час С. Аксаков зауважив з приводу повісті Т. Шевченка «Прогулка с удовольствием и не без морали», яку поет дав йому прочитати: «Вы лирик, элгист; Ваш юмор не весел, и шутки не всегда забавны... Правда, где только вы касаетесь природы, где только доходит дело до живописи, там у вас все прекрасно... Я думаю, такому таланту, как вы, можно смело сказать голую правду, не опасаясь оскорбить самолюбия человеческого [6, с. 13]». Ліричні відступи в повістях Т. Шевченка дійсно елегійні й несуть у собі справжню поезію: «На гранитных берегах прекрасной реки Случи, где она, верстах в десяти выше Новгорода-Вольнского, извившись подобно змии, образовала правильное кольцо версты две в поперечнике, в центре этого кольца стоят окруженные дубровою остатки огромных каменных палат. Прежде бывшее жилище одной знатной польской фамилии, а теперь жилище сов и нетопырей [4, с. 131]».

Маска-образ Кобзаря Дармограя, якому доручає авторство своїх повістей Т. Шевченко, романтично наближена до народу. Звідси і суто народні атрибути візуалізації: кожух, смушова шапка і вуса, які Соломія Павличко називає народними. Саме перевдягання поета є символічним, бо Т. Шевченко вводить себе у коло простонародних персонажів, з якими відчуває солідарність.

Вуса були предметом замилювання чоловіцтва в Центральній та Східній Україні, тоді як чоловіки в Галичині здебільшого голили обличчя. Як відомо, східні сусіди українців, росіяни, культивували «брадолюбіє».

Таким чином, народні вуса на знаменитому портреті ще вказують на походження поета з тих земель України, де чоловіки викохували вуса. Етнограф Олекса Воропай у книжці «Звичаї нашого народу» пише: «Замилювання українців до вусів висловлюється народними приповідками: «Вус балабанський, чуприна черкеська – не вважай, мостипані, же хвортуна кепська!»; «У кого чорний вусок – тому рибки шматок, а в кого сива борода, тому і юшки шкода!». На старих портретах козаків і гетьманів тільки Петро Конашевич-Сагайдачний з бородою, а всі інші мають «козацькі» вуса [2, с. 361] ».

«Народний» образ Шевченка був канонізований за радянських часів, коли поета подавали лише як борця з ненависним царатом. Звісно, під такий образ не підходили світліни Шевченка «у панському вбранні» чи його юнацькі автопортрети. А от портрет в образі довговусого простого дядька в шапці та в кожусі якраз згодився. «Кожухи, звичайно, носили колись козаки та селяни, а шуби – пани [2, с. 395] », – підказує той же Олекса Воропай.

Стереотип сприйняття Тараса Шевченка в «народному» варіанті пронизував свідомість підрадянських українців, роблячи образ поета спрощеним, моноваріантним, застиглим.

Дослідник української літератури Петро Іванишин вказує, що «Шевченка часто намагалися зробити «своїм» різні політичні сили, зокрема і явно ворожі щодо українського незалежного буття, як-от російські більшовики-комуністи [7, с. 68]». Риси творчості Т. Шевченка поєднуються з рисами однієї з його літературних масок: людина з простого народу, не обтяжена освітою, бунтар проти царату, висловлювач народних мрій і безумовно – реаліст за творчим методом. Будь-яка інша інтерпретація постаті і спадку Шевченка викликала нестримне обурення і гнів.

В есе «Shevchenko is OK» Юрій Андрухович називає цю іпостась Шевченка – «Шевченко комуністичний»: «Висувається теза про соціальне походження (пригноблені низи), якому він (поет) усе життя залишався вірний; ненависть до панів, панства і панськості; безпосередні заклики в поезіях до насильницького повалення панівного ладу (сокири, кров, народна революція); послідовний егалітаризм; схильність до утопічно-комуністичної візії майбутнього (оновлена земля) [8, с. 149]». Також наголошується на близькості Т. Шевченка до революціонерів-демократів, залежності поета від їхніх впливів. Радянські літературознавці знаходили в спадку поета радянський профетизм: образ великої, вольної, нової сім'ї із «Заповіту» тлумачиться як передчуття сім'ї народів Радянського Союзу.

Взагалі в Україні об'єктивне сприйняття Т. Шевченка є неможливим. «У Шевченка в Україні не було, немає і, мабуть, ніколи не буде звичайних читачів. Його або люблять, як свого речника, своє національне альтер-его і тоді хочуть знати про нього все чи якомога більше, або ж його потай чи одверто ненавидять, і тоді дошукуються чогось такого, що могло б його змалити, знизити, скомпрометувати, або й домислюють щось таке на міру власної нищоти [7, с. 68]», – цілком слушно стверджує Іван Дзюба. Таким чином, шевченкофобія майже завжди дорівнюється українофобії. Юрій Андрухович, титулюючи Шевченка «духовним батьком нації, єдиним, незрівняним і недосяжним [8, с. 147]», вказує на ознаки культу Т. Шевченка: канонічність текстів, подвижницький життєпис і Свята Гора як місце поховання і паломництва.

Т. Шевченко постає як своєрідна національна ікона; час, в якому бачать націєтворчий фактор, певний час сприймається лише на одному рівні – «народний поет», «народний геній» і навіть «геній-неук», який візуалізує згаданий портрет. Навколо портрета складається сума характеристик, що відповідають цьому образу: борець з царатом, співець поневоленого народу, реаліст. Будь-які інші характеристики не приймаються. На цьому портреті виховується ціле покоління так званих казенних патріотів, професійних українофілів. Так, вони зберегли скарб Шевченкового спадку, але яким товстим шаром нафталіну вони його присипали. З якою агресією накидалися на всіх, хто намагався внести щось нове або бодай роздивитися його на власні очі: «Шевченко – наша Правда і наша Слава, і ліпити йому ярлик міфотворця, як це роблять Грабович та Забужко з благословення шанованого мною Івана Дзюби, – грішити проти правди... [5, с. 8]».

Шевченко стає заручником власного портрета.

Після канонізації останнього портрета попри те, що Т. Шевченко був у житті «душею компанії», любив сміятися і жартувати, та й помер доволі молодим, поета стали зображувати людиною похилого віку з суворим виразом обличчя, зі зморшками і довгими вусами. За часів СРСР перевага надавалася саме такому Т. Шевченку – старому, суворому і похмурому. Цей образ був настільки безнадійно застиглим, нудним

і нецікавим, що кожен міг вигукнути услід за Іваном Драчем:

«Скиньте з Шевченка шапку. Та отого дурного кожуха.

Відкрийте в нім академіка. Ще й одчайдуха-зуха.

Ще каторжника роботи. Ще нагадайте усім:

Йому було перед смертю всього лише сорок сім [11]».

В'їдливий Андрухович в «Дезорієнтації на місцевості», називаючи Юрія Федьковича епігоном Т. Шевченка, зауважив щодо відомої світлини буковинського класика в гуцульському кептарі та розкрив водночас тему маски чи кожуха зі смушевою шапкою, що приростають до поета: «Судячи з розмитих рікою часу світлин, Федькович, попри абсолютно віденську фізіономію, завжди ходив у гуцульському кептарі. Хоч, можливо, справді ніколи не ходив, а одягав його виключно і тільки до фотографії. Будучи до решти послідовним в епігонстві Шевченка, кавалер де Гординський міг розглядати цю одіж як суто буковинський відповідник шевченківських кожухів і смушевих шапок [12, с. 21]».

Першим намаганням «олюднення» (після футуристів) застигло образу-портрета у часи незалежної, пострадянської України стала книжка Олеся Бузини із зухвалою назвою «Вурдалак Тарас Шевченко», що вийшла у 2000 році у видавництві «Прометей». Бузина намагається принизити не тільки і не стільки Шевченка, скільки всіх класиків разом: чого вартує така оцінка «шкури Пушкіна» – «Пушкін после своих издательских «прожектов» целых 45000 рублей казне должен остался! А что взять с него было – разве что попорченную пулей Дантеса шкуру редкого в России оттенка [9, с. 28]». Т. Шевченко у цій книжці опинився у добірному товаристві О. Пушкіна, М. Лермонтова й Л. Толстого – всім їм добряче перепало від Бузини. Але неправда, що класики беззахисні! Дотепник і гострослів Пушкін назавжди відповів, передбачаючи подібні «дослідження», коли, захищаючи Байрона від пліток та пліткарів, вигукнув: «Толпа жадно читает записки, исповеди etc, потому что в подлости своей радуется унижению высокого, слабостям могущего. При открытии всякой мерзости она восхищена. Он мал, как и мы, он мерзок, как и мы! Врете, подлецы: он мал и мерзок – не так, как вы, – иначе [5, с. 10]».

Руйнація застигло образу Т. Шевченка відбулася в 90-х роках з виходом у світ наукової праці Джорджа Григорія Грабовича «Поет як міфотворець. Семантика символів у творчості Тараса Шевченка», яку продовжила Оксана Забужко своїм дослідженням – «Шевченків міф України. Спроба філософського аналізу». Г. Грабович поставив питання про дуалізм Шевченкової творчості, фактично, про різні особистості, які зафіксовані в творчості Т. Шевченка. Критерієм при цьому слугує не естетичний або художній рівень поетичних і прозових творів Т. Шевченка, не мова творів, не авторські нарративні маски, а ступінь інтегрованості Т. Шевченка як особистості в соціум. У Т. Гундорової читаємо: «... матеріалізуючи акт перевтілення, Шевченко демонстративно підтверджує свою здатність до маскарладу, ігрової персоніфікації, виступаючи людиною цілком модерною, сучасною [3]».

Події останніх місяців дійсно інтегрували Т. Шевченка в сучасний соціум України і надали безліч нових Шевченкових образів, живих і не політкоректних, які поєднують рядки з віршів Кобзаря з трансформованими – осучасненими масками: графіті на стінах будинків вулиці Грушевського, де трафаретний портрет поета супроводжує цитата «Вогонь запеклих не пече», або портрет Т. Шевченка на тлі цієї ж вулиці за часів січневих – люневих подій 2014 року, де Кобзар зображений у касці та з шинами, тобто своїм одягом

уподібнений революціонерам-майданівцям. Але справжнім відкриттям став портрет роботи українського художника Олександра Ройтбурда, на якому Т. Шевченко постає в образі єврея. Довгі пейси, своєрідна шапка і «Заповіт» на івриті в руках перетворюють його на єврея-хасида. Нове розуміння цього живописного образу – утвердження Кобзаря не просто українцем, а громадянином Української держави. Цей новий і актуальний для теперішнього часу смисл закріплюється відеообразом: командир Небесної сотні Сергій Нігоян, вірмен за походженням, за кілька днів до загибелі на камеру читає уривок з поеми Т. Шевченка «Кавказ» із загальновідомими рядками: «Борітеся – поборете, Вам Бог помагає...».

О. Ройтбурда одразу звинуватили в неукраїнськості зображеного ним Шевченка. Художник відповів обуреним поціновувачам канонічного образу поета публікацією у своєму блозі «Української правди» статтю найбільш послідовного та глибокого теоретика національного питання, єврейського письменника і публіциста, одного із лідерів сіоністського руху Володимира (Зеева) Жаботинського. Стаття Жаботинського була написана в 1911 році, присвячена ювілею Т. Шевченка і мала назву «Урок юбілея Шевченко». Головною думкою (уроком) статті, що написана більше ніж сто років тому, стає твердження, що геній і спадок Т. Шевченка належить не народу, а нації, а тому Кобзар є не народним, а національним поетом: «Был народный поэт, пел о горестях простого бедного люда, и в этом, видите ли, вся его ценность. Нет-с, не в этом. «Народничество» Шевченко есть дело десятое, и если бы он все это написал по-русски, то не имел бы ни в чьих глазах того огромного значения, какое со всех сторон придают ему теперь. Шевченко есть национальный поэт, и в этом его сила. Он дал своему народу и всему миру яркое и незабываемое доказательство, что украинская душа способна к самым высшим полетам самобытного культурного творчества [10]». І далі В. Жаботинський з далекого 1911 року геніально розкриває значення Т. Шевченка для України і українства, називаючи Кобзаря «ослепительным прецедентом, не позволяющим украинству отклониться от пути национального ренессанса [10]».

Отже, руйнація канону сприйняття Т. Шевченка лише в одній із масок-персоніфікацій поета, а саме «народного Шевченка» у відповідній візуалізації на портреті Крамського, надає змогу сучасному українцю, а втім і цілому світу, побачити безліч інших персоніфікацій Великого Кобзаря, інтегрувати його в життя сьогоденної України та розкрити значення Т. Шевченка як поета національного.

Література

1. Павличко С. Роздуми про вуса, навяні одним оповіданням Олекси Стороженка / Соломія Павличко // Теорія літератури. – Київ : Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2009. – 679 с.
2. Воропай О. Звичаї нашого народу. Етнографічний нарис / Олекса Воропай. – Київ : Мале виробниче підприємство «Оберіг», 1991. – 442 с.
3. Гундорова Т. Кобзар Дармограй і Шевченко в масці [Електронний ресурс] / Тамара Гундорова. – Режим доступу : www.istpravda.com.ua/articles/2014/03/8/14809
4. Шевченко Т. Повести / Тарас Шевченко. – Киев : Дніпро, 1988. – 614 с.
5. Сизоненко О. Чи відаємо, що творимо / Олександр Сизоненко // Не вбиваймо своїх пророків. Книга талантів. – Київ : Дніпро, 2003. – 895 с.
6. Івакин Ю.А. Повести Тараса Шевченко / Ю.А.Івакин // Тарас Шевченко. Повести. – К. : Дніпро, 1988. – 614 с.
7. Іванишин П. Національний спосіб розуміння в поезії Т. Шевченка, Є. Маланюка, Л. Костенко. Монографія / Петро

Іванишин. – К. : Академвидав, 2008. – 391 с.

8. Андрухович Ю. Shevchenko is OK /Юрій Андрухович // Юрій Андрухович. Диявол ховається в сирі. – К. : Часопис «Критика», 2006. – 318 с.

9. Бузина О. Вурдалак Тарас Шевченко /Олесь Бузина. – К. : Прометей, 2000. – 127 с.

10. Ройтбурд О. «... Недавно я убедився, що некоторые мои друзья не знают этого текста. Сегодня есть повод его запостить. Владимир (Зеев) Жаботинский. Урок юбилея

Шевченко. 1911 год» [Електронний ресурс] / Олександр Ройтбурд. – Режим доступу : blogs.pravda.com.ua/authors/roytburd/./page3.

11. Драч І. Виклик. Вступ до документальної драми «Гора» [Електронний ресурс] / Іван Федорович Драч. – Режим доступу : ukrlit.org/Drach_Ivan_Fedorovich/Vykylyk/

12. Андрухович Ю. Ерц-герц-перц / Юрій Андрухович // Юрій Андрухович Дезорієнтація на місцевості. – Івано-Франківськ: «Лілея –НВ», 1999. – 122 с.

Галина Шовкопляс. О каноничности последнего портрета Т.Г. Шевченко в контексте моделей шевченковедения советского и постсоветского периода

В статье рассмотрена проблема создания канона так называемого «народного» образа Т.Г. Шевченко, который был визуализирован портретом кисти Ивана Крамского «Портрет украинского писателя и художника Тараса Григорьевича Шевченко» (1871). Разрушение застывшего образа-маски Кобзаря как хмурого пожилого человека с усами, в шапке и кожане, актуализирует не только множество других образов-персонификаций, но и интегрирует Тараса Шевченко как национального поэта в современную жизнь Украины.

Ключевые слова: портрет, автопортрет, каноничный, визуальный, образ «народного» Шевченко, персонификация, литературная маска, образ-маска Кобзаря Дармограя, русскоязычные повести, значение поэзии и личности Шевченко как национального поэта.

Galyna Shovkopljas. On the established canon of the last portrait of T. Shevchenko in the context of Shevchenko-centered research of the soviet and post-soviet period.

The article analyzes the creation of the canon “people’s” image of T. Shevchenko, which was visualized in the art piece by Ivan Kramskiy “The portrait of the Ukrainian writer and painter, Taras Shevchenko” (1871). The destruction of the stagnant image – the mask of the “Kobzar”, the grim old man in a wool hat and winter coat, not only creates the opportunity to shed light on many other of his images and personifications, but also integrates Shevchenko into the modern life of Ukraine as a national poet.

Key words: portrait, self-portrait, canon, visual, the “people’s” image of Shevchenko, personification, literary mask, mask-image of the Kobzar, Russian-speaking short stories, the meaning of Shevchenko’s poetry and personality as a national poet.

УДК 378

Конкурс літературних газет до ювілею Тараса Шевченка

Лідія Бондаренко,

*кандидат педагогічних наук, доцент
м. Херсон*

У статті подаються матеріали про проведення конкурсу літературних газет до ювілею Тараса Шевченка.

Ключові слова: Тарас Шевченко, методика викладання української літератури, позакласна робота, літературна газета.

Конкурс літературних газет не вперше проводиться на факультеті філології та журналістики Херсонського державного університету. Кафедра української літератури має чималий досвід в організації такого заходу. Традиційно у ньому беруть участь студенти, які вивчають курс «Методика викладання української літератури». Саме ця дисципліна «покликана дати вчителю психолого-педагогічні основи та практичні рекомендації щодо навчання літератури в школі» [6, с. 8]. Як свідчить практика, незважаючи на активне впровадження новітніх інформаційних технологій, випуск шкільної газети, організація конкурсу стіннівок залишаються одними із найпопулярніших шкільних позакласних заходів. Про їх важливість писали ще класики методики викладання української літератури Т. і Ф. Бугайки. Вони розглядали випуск стінних газет як складову «видавничої» діяльності членів літературного гуртка і наголошували на тому, що літературна газета має «розвивати інтерес до літератури в інших учнів» [1, с. 373]. Керівну роль у цьому процесі методисти відводили вчителю, тактовна і вміла участь якого підносить в очах школярів авторитет видання та «заохочує їх до співробітництва» [1, с. 373]. На думку Т. і Ф. Бугайків, словесник має допомогти членам редакційної колегії підібрати матеріал, рекомендувати теми кореспонденцій, проконсультувати дописувачів та перевірити весь текст газети. Методисти також окреслили її структуру: передова стаття, кореспонден-

ції, що представляють окремі питання, дописи з повідомленнями про ті чи інші події, вірші, відзиви про книги, різного роду оголошення та ін. Про велику роль шкільної літературної преси у позакласній роботі писав і В. Неділько [4, с. 238]. Методист наголошував на необхідності належного оформлення газети «з художнього погляду» [4, с. 238]. Важливим напрямом діяльності шкільного літературного гуртка вважали випуск стіннівки Н. Волошина [3, с. 136], Б. Степанишин [5, с. 242]. Учителі-практики також відзначають її роль у виконанні освітньо-виховних завдань: «Літературна газета допомагає нам не лише у вихованні молодих шанувальників рідної мови і культури, а й у формуванні особистості школярів та розв’язанні навчальних проблем» [2, с. 67].

Отже, майбутні філологи мають бути обізнаними із вимогами до літературної газети та володіти практичними навичками її оформлення.

Роботу над випуском стіннівок ми проводили в три етапи. На першому повідомили студентам розроблені на основі методичних праць та з урахуванням попереднього досвіду критерії оцінювання літературної газети, а саме: повнота розкриття теми, відповідність оформлення змісту, охайність і креативність. Ознайомили з вимогами до змісту й оформлення літературної газети: групування матеріалу за компонентами (передова стаття, 7–8 заміток, редколегія). Можливі рубрики:

висловлювання видатних людей, вірші про поета, літературна вікторина, ребуси та ін. Пам'ятайте: газета адресована філологам, тому зверніть увагу на маловідомі факти та матеріали;

наявність заголовків до кожного матеріалу та вказівки на джерело;

відсутність фактичних та граматичних помилок;

розмір – аркуш ватмана;

наявність уявних полів (1 см);

портретне зображення Т. Шевченка, що відповідає темі;

заголовок – 1/4 висоти аркуша;

передовиця за обсягом має бути більша за замітки;

рівномірне заповнення простору газети матеріалами (унікати перенасиченості та «білих плям», однакова відстань між замітками);

шрифт передової статті та заміток 14, заголовків 20–22;

міжрядковий інтервал у передовиці та замітках 1,5;

наявність ілюстративного матеріалу;

гармонія кольорів.

Окремо наголосили, що залежно від теми оформлення газети варіюється досить широко: від суворих рішень, виконаних відповідно до ділового характеру кореспонденції, до вільної побудови, наповненої фантазією. Літературна газета – це стіннівка, тому всі статті мають бути невеликі за обсягом. Вона повинна читатися упродовж декількох хвилин.

На першому етапі продемонстрували зразки літературних газет, що зберігаються на кафедрі української літератури і в методичному кабінеті факультету філології та журналістики. Звернули увагу студентів на оригінальні рішення їхніх попередників та типові помилки в оформленні стіннівок. Також, зважаючи на відсутність у переважної більшості аудиторії знань із оформлювального мистецтва та кольористики, порекомендували студентам звернутися до відповідних друкованих та інтернет-видань.

Етапи роботи над літературною газетою:

підготовчий (вибір теми, підбір матеріалу, продукування оформлення, виготовлення макета газети);

основний (виготовлення чорнового варіанта газети);

заключний (оформлення газети з урахуванням зауважень).

Запропонована студентам тематика літературних газет представляла життєвий і творчий шлях Кобзаря, а також окремі аспекти його діяльності та сторінки шевченкіани. Наприклад, «Дитинство Тараса Шевченка та його родина», «Викуп Тараса Шевченка з кріпацтва», «Навчання в Петербурзькій академії мистецтв», «Кобзар» Тараса Шевченка 1840 р., «Автопортрети Тараса Шевченка», «Тарас Шевченко – академік гравюри», «Херсонські поети про Тараса Шевченка» та ін. Відповідним був і подальший порядок розташування стіннівок на виставці. Студенти мали змогу дібрати інший заголовок до газети, якщо він, на їх погляд, був цікавішим та оригінальнішим. Частина з них саме такий варіант і використала. Так, газета з теми «Тарас Шевченко у спогадах сучасників» вийшла під назвою «А очі-то у нього були дитячі», стіннівка про другу подорож митця в Україну – «Рік високого сонця», а про змалювання постаті Кобзаря в літературі діаспори – «На прощу до Тараса». Частині студентів довелося

змінювати свій початковий задум, оскільки виготовлені чернетки виявилися не такими вдалимими, як макети. Майбутні вчителі використали як уже відомі варіанти оформлення, на зразок відкритої книги, палітри, кіноплівки, так і знайшли свої оригінальні рішення. Наприклад, газета про Національний музей Тараса Шевченка у Києві сприймалася глядачами як виготовлена «у форматі 3D», бо її матеріали були наклеєні на шматочках пінопласту; розроблену стіннівку про дитинство Кобзаря студенти надрукували в типографії, а інформація про участь митця в експедиції на Арал була стилізована під слайдову презентацію.

Допомагали студентам і в доборі матеріалу, оскільки, на жаль, зараз їх першим помічником є Інтернет, а видання на зразок «Шевченківського словника», «Тарас Шевченко: Документи та матеріали до біографії: 1814–1861», «Літо перше: З хроніки життя і творчості Тараса Шевченка» П. Жура, «Життя Тараса Шевченка» П. Зайцева, «Тарас Шевченко: Життя і творчість» Є. Кирилюка, «Тарас Шевченко-Грушівський: Хроніка його життя» О. Кониського залишаються поза їхньою увагою. Значна частина знайдених портретних зображень Кобзаря та матеріалів про нього стала для студентів справжнім відкриттям.

Результат тривалої та наполегливої праці перевершив усі сподівання. Створені майбутніми учителями газети виявилися настільки цікавими для читачів, що після виставки на факультеті експозиція демонструвалася в головному корпусі Херсонського державного університету.

Журі конкурсу нагородило призерів та відзначило роботи в таких номінаціях: «Грунтовне розкриття теми», «Оригінальність художнього оформлення», «Цікавий ілюстративний матеріал». Переможцями ж стали третьокурсниці напрямку підготовки «Філологія (українська, англійська мова та літератури)» Діана Долина та Діана Ющук, газета яких про перекази творів Т. Шевченка була оформлена у вигляді карти світу. Але найголовнішими результатами заходу для студентів стали радість відкриття в собі несподіваних талантів, задоволення від наочних результатів своєї праці, відчуття причетності до загальнонародного вшанування пам'яті Великого Кобзаря.

Література

1. Бугайко Т.Ф. Українська література в середній школі: Курс методики / Т.Ф. Бугайко, Ф.Ф. Бугайко. – 2-е вид., доп. й перероб. – К.:Рад. шк., 1962. – 392 с.

2. Глебова Л.Ф. Про літературну газету в школі / Л.Ф. Глебова // Укр. мова і літ. в шк. – 1990. – №3. – С. 66–67.

3. Наукові основи методики літератури: Навчально-методичний посібник / За ред. доктора педагогічних наук, проф., члена-кореспондента АПН України Н.Й. Волошиної. – К.: Ленвіт, 2002. – 344с.

4. Неділько В.Я. Методика викладання української літератури в середній школі / В.Я. Неділько. – К.:Вища шк., 1978. – 248 с.

5. Степанишин Б.І. Викладання української літератури в школі: Метод. посібник для вчителя / Борис Степанишин. – К.:Проза, 1995. – 256 с.

6. Токмань Г.Л. Методика навчання української літератури в середній школі: підручник / Г.Л. Токмань. – К.: Академія, 2012. – 312 с.

Бондаренко Л. Конкурс літературних газет к юбилею Тараса Шевченко

В статье подаются материалы о проведении конкурса литературных газет к юбилею Тараса Шевченко.

Ключевые слова: Тарас Шевченко, методика преподавания украинской литературы, внеклассная работа, литературная газета.

Bondarenko L. The competition of literary papers to Taras Shevchenko's anniversary

The article deals with the material concerning the competition of literary papers to Taras Shevchenko's anniversary.

Key words: Taras Shevchenko, methods of Ukrainian literature teaching, extracurricular work, literary papers.

Методичні рекомендації щодо вивчення української мови і літератури в загальноосвітніх навчальних закладах у 2014—2015 навчальному році (Додаток до листа МОН України від 01.07.2014 № 1/9-343)

Українська мова

Значення української мови як навчального предмета в школі впливає з її суспільних функцій. Вона є державною мовою українського народу, визначною ознакою нашої держави, скарбницею культурних надбань нації, засобом єднання громадян України в суспільно-історичну спільноту.

Це й визначає систему завдань, що постають перед учителем-словесником, головне з яких – підготовка грамотної людини з високим рівнем комунікативної компетенції.

У 2014–2015 навчальному році вивчення української мови в **5–6 класах** здійснюватиметься за навчальною програмою для 5–9 класів загальноосвітніх навчальних закладів, розробленою на основі нового Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти і затвердженою наказом Міністерства від 06.06.2012 № 664: Українська мова. 5–9 класи. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів з українською мовою навчання. – К.: Видавничий дім «Освіта», 2013.

У **7–9 класах** загальноосвітніх навчальних закладів – за програмою, затвердженою Міністерством освіти і науки України (лист № 1/11-6611 від 23.12.2004 року): Українська мова. 5–12 класи. – К.: Ірпінь: Перун, 2005.

У 10–11 класах – за програмами, затвердженими Міністерством (наказ від 28.10.2010 № 1021).

За новою програмою з української мови для **5–9 класів** кількість годин не змінилася, тільки відбувся перерозподіл їх між 6 і 7 класами (раніше – відповідно по 3 год. на тиждень (по 105 год.); 5 клас – 3,5 год. на тиждень (122 год.); 6 клас – 3,5 год. на тиждень (122 год.); 7 клас – 2,5 год. на тиждень (88 год.); 8 клас – 2 год. на тиждень (70 год.); 9 клас – 2 год. на тиждень (70 год.).

У мовленнєвій змістовій лінії нової програми уточнено деякі види творчих робіт щодо поділу їх на усні й письмові форми виконання, внесено певні зміни до вимог щодо рівня мовленнєвої компетентності учнів шостого класу.

З огляду на те, що у формуванні мовленнєвої компетентності шестикласників у процесі сприймання усних і письмових текстів чільне місце займає аудіювання й читання мовчки, то успішне опанування їх передбачає регулярне використання спеціально підготовлених учителем цілеспрямованих завдань із розвитку в шестикласників умінь слухати-розуміти, читати-розуміти, аналізувати й оцінювати усні й письмові висловлювання (розумі-

ти фактичний зміст, особливості побудови текстів, визначати тему й основну думку, причинно-наслідкові зв'язки, основну й другорядну інформацію, зображувально-виражальні засоби), висловлювати своє ставлення до почутого й прочитаного, критично формулювати власні судження.

У новій програмі в 6 класі на формування й розвиток аудіативних і читацьких умінь (уголос і мовчки) виділяються по 2 год. на рік (по 1 год. на семестр), *не враховуючи проведення тестового контролю за рівнем досягнень шестикласників з аудіювання й читання мовчки, для цієї роботи спеціальних годин не відведено.*

У **мовній змістовій лінії** збільшено кількість годин на **«Повторення, узагальнення й поглиблення вивченого»** (5/7) (тут і далі: у чисельнику подано стару кількість годин 5, а в знаменнику нову –7).

Розширено розділ **«Лексикологія. Фразеологія»** матеріалом про фразеологію, перенесеним із 5 класу, й відповідно значно збільшено кількість годин (**7/12**).

Щодо розділу **«Словотвір. Орфографія»** (8/9), то його доповнено матеріалом про абрєвіатуру, словотвірний ланцюжок, словотвірний розбір слова.

Збільшено кількість годин на вивчення розділу **«Морфологія. Орфографія»**, зокрема: на вивчення іменника (18/20), прикметника (15/17), числівника (8/10), займенника (8/10).

Зміст **соціокультурної змістової лінії** в кожному класі майже повністю змінено, наповнено новим матеріалом (тематика текстів, види висловлювань), а орієнтовні вимоги визначено з урахуванням вимог компетентнісного підходу (учень *сприймає, аналізує, оцінює* прочитані чи почуті відомості й *добирає та використовує* ті з них, які необхідні для досягнення певної комунікативної мети; *використовує* українську мову як засіб формування ціннісної позиції щодо громадянського патріотизму, любові до Батьківщини й української природи, почуття гордості за свою країну, поваги до її історії, культури й історичних пам'яток, сімейних цінностей, визнання цінності здоров'я свого й інших, оптимізму в сприйманні світу; *усвідомлює* роль морально-етичних норм; *готовий і здатний* застосовувати їх відносно дорослих і ровесників у школі, позашкільному житті, вдома, суспільно корисній діяльності).

Зауважимо, що роль **діяльнісної (стратегічної)** змістової лінії виявляється у формуванні

мотивації навчання, здатності організувати свою працю для досягнення результату, дає змогу вибудувати цілеспрямовану лінію поведінки для успішного виконання певного завдання; удосконаленні загальнонавчальних умінь, оволодінні *творчими, естетико-етичними вміннями*, які визначають успішність мовленнєвої діяльності.

Діяльнісну змістову лінію в кожному класі змінено з урахуванням вже набутих учнями умінь і навичок у попередніх класах. Наприклад, у 6 класі передбачено, що учні вже *самостійно* визначають мету власної пізнавальної діяльності, відповідно до якої планують діяльність, оцінюють здобутий результат і роблять відповідні корективи; удосконалюють і поглиблюють загальнопізнавальні (інтелектуальні, інформаційні) уміння, намагаючись самостійно систематизувати, зіставляти, інтерпретувати здобуту інформацію з різноманітних джерел; переносити раніше здобуті знання й набуті вміння в нову ситуацію; критично оцінювати свої вчинки, узгоджуючи їх із загальнолюдськими моральними нормами, виявляючи готовність і здатність творити добро словом і ділом.

Вивчення української мови в **6 класі** загальноосвітніх навчальних закладів у 2014–2015 навчальному році здійснюватиметься за підручниками, рекомендованими Міністерством:

О.П. Глазова. Українська мова. Підручник для 6 класу загальноосвітніх навчальних закладів. – К.: Видавничий дім «Освіта», 2014.

С.Є. Єрмоленко, В.Т. Сичова, М.Г. Жук. Підручник для 6 класу загальноосвітніх навчальних закладів. – К.: Грамота, 2014.

О.В. Заболотний, В.В. Заболотний. Українська мова. Підручник для 6 класу загальноосвітніх навчальних закладів. – К.: Генеза, 2014.

В основу підручника «Українська мова» (автор О.П. Глазова) покладено концепцію формування мовної особистості XXI століття, що успішно реалізує себе в реальному спілкуванні, у мовленнєвій діяльності, сприймаючи інформацію не механічно, а особистісно, самостійно інтерпретуючи й оцінюючи її залежно від власної картини світу. Поданий у підручнику дидактичний матеріал представляє явища, факти, ситуації дійсності, ціннісні орієнтири, сценарії поведінки учня, який належить до так званого Інтернет-покоління, що виростає й формується в цифровому середовищі, про найвпливовіший інструмент суспільних змін — цифрову інформацію і технології комунікації, часом знаючи більше за своїх батьків і вчителів. Більшість поданих у підручнику вправ включає проблемні запитання дискусійного характеру, формулювання відповідей, що сприяють формуванню в школярів умінь як грамотного висловлення власної позиції, так і толерантного ставлення до думок опонентів.

Серед завдань підручника — формування таких важливих компетенцій XXI століття як оволодіння навичками критичного мислення й ефективної комунікації, чому слугуватиме виконання учнями ситуативних вправ, поданих у рубриці «Навчаємося спілкуватися». Формування актуальних нині компетенцій співробітництва передбачено рубрикою «Учимося працювати разом (у парах і

групах)». Формування інформаційної грамотності, компетентності в питаннях застосування інформаційних і комунікаційних технологій реалізується в рубриці «Здобуваємо інформацію за допомогою комп'ютера».

Розвиткові емоційно-чуттєвої сфери шести-класників сприятиме виконання ними поданих у підручнику завдань, скерованих на усвідомлення викликаних певною ситуацією власних почуттів. Робота зі *Словничком назв почуттів* сприятиме підвищенню ефективності спілкування та забезпечить сформованість належного рівня мовної й комунікативної культури міжособистісних стосунків. Збагачення активного словника назвами почуттів сприятиме підвищенню емоційної компетентності, розширенню міжособистісного емоційного простору, збагаченню засобами усвідомлення й фіксації чуттєвого досвіду, розвиткові емпатії, що врешті-решт забезпечить формування емоційного інтелекту.

З метою оптимального мовно-мовленнєвого розвитку школярів зміст підручника структуровано за наскрізним тематичним принципом і з урахуванням принципу варіативності конструктивних і творчих завдань, які учень самостійно вибиратиме з кількох запропонованих варіантів. Для обдарованих школярів передбачено рубрику «Прагнемо знати більше: завдання підвищеної складності». Усе це дає змогу втілити особистісно розвивальну парадигму освіти.

Загальне художнє оформлення підручника підпорядковане меті – посилити наочні засоби впливу на учня відповідно до викладеної в дидактичному матеріалі виховної мети уроку. Це не тільки слугує додатковою наочною інформацією, а й сприяє позитивному налаштуванню на роботу.

Відповідно до програми навчальний матеріал підручника «Українська мова» (автори: С.Я. Єрмоленко, В.Т. Сичова, М.Г. Жук) розподілено за розділами: «Повторення, поглиблене вивчення (словосполучення і речення)», «Лексикологія. Фразеологія», «Словотвір. Орфографія», «Іменник», «Прикметник», «Числівник», «Займенник», «Зв'язна мова (мовлення)».

Зважаючи на практичний досвід учителів і на можливе варіювання тем зв'язної мови як обов'язкового механізму практичного оволодіння мовою, автори пропонують поділ матеріалу підручника на дві частини, що мотивовано виділено в програмі «мовною» і «мовленнєвою» лініями.

У підручнику застосовано принцип оптимального поєднання текстоцентричного підходу добирання вправ із цілеспрямованим вживанням мовних структур, обов'язкових для засвоєння. Текстоцентричний підхід забезпечує дотримання методичних рекомендацій – вивчати не окремі мовні форми, а їх застосування в конкретних висловлюваннях.

Підручник має рубрики «Пригадаймо», «Запам'ятаймо», «Добірні зерна мови», «І пензлем, і словом», «Це цікаво», «Усміхнімося». Є спеціальні позначення для вправ, що виконуються в групах.

Тексти вправ у кожному розділі присвячені українській культурі в її історичному розвитку. Інформація про славетних українців - письменни-

ків, науковців, акторів, композиторів, художників, спортсменів, відомості з історії України сприятимуть розширенню культурного кругозору учнів.

Для ефективного засвоєння навчального матеріалу використано ненав'язливий принцип повторення основних понять у вступних частинах до розділів, частково на форзацах.

Розділи закінчуються завданнями для самоперевірки.

Навчальний матеріал підручника «Українська мова» для 6 класу авторів О. В. Заболотного, В. В. Заболотного спрямовано на розвиток творчих здібностей, навичок самоосвіти, інтересу школярів до предмета.

Методичний апарат підручника забезпечує врахування особистісно зорієнтованого підходу до навчання української мови в школі. Параграфи побудовано таким чином, щоб забезпечити поетапну роботу. Теоретичний матеріал структуровано на окремі підрозділи із зазначенням ключових понять, а деякі відомості оформлено у вигляді таблиць і схем, а також опорних малюнків, що значно полегшуватиме сприйняття, опрацювання та запам'ятовування інформації. Активізують роботу з фактажем спонукальні рубрики «Порівняймо», «Пригадаймо», «Міркуймо». Значна увага приділяється завданням на доведення, спостереження, обґрунтування думки, порівняння. Інтерактивні вправи, проблемно-пошукові завдання, життєві ситуації, конкурси, а також тематичні рубрики «Культура мовлення», «Моя сторінка», «Для вас, допитливі», «І таке буває» збагачують й урізноманітнюють зміст видання, що, у свою чергу, стимулює інтерес учнів до знань, активізує навчальну

діяльність. Підручник зорієнтовано на різні види роботи — індивідуальну, у парах і групах, під керівництвом учителя й самостійну. Окремі вправи надають шестикласникам можливість вибору того чи іншого варіанта, способу виконання, мовних одиниць, теми висловлювання залежно від своїх здібностей і вподобань.

Важливою функцією нового видання є прищеплення дітям поваги до свого народу, його історії й культури, закладення основи народного світогляду, виховання громадянина-патріота.

Зразок заповнення сторінки журналу з української мови подано у методичному листі Міністерства від 21.08.2010 № 1/9-580 (Інформаційний збірник Міністерства. – № 14-15. – 2010. – С. 3–17). Звертаємо увагу, що додатковий запис щодо теми над датами в журналі не робиться.

Перевірка мовних знань і вмінь здійснюється за допомогою завдань тестового характеру із урахуванням специфіки виучуваного матеріалу. Решта часу контрольного уроку може бути використано на виконання завдань з аудіювання, читання мовчки.

Тематичну оцінку виставляють на підставі поточних оцінок з урахуванням контрольної (тестової) роботи з мовної теми. Оцінку за семестр виставляють на основі тематичних оцінок.

Оцінювання говоріння, читання вголос здійснюється індивідуально шляхом поступового накопичення оцінок для того, щоб кожний учень одержав мінімум одну оцінку за виконання завдань на побудову діалогу, усного переказу й усного твору. Для цих видів робіт не відводять окремого уроку, а оцінки виводять один раз на рік і ставлять у колонки без дати.

Українська література

Українська література формує любов до культури свого народу, його мови, звичаїв, національних традицій і етичних цінностей, розуміння загальнолюдської й національної історії, сьогодення, розвиває інтелектуальні, духовні та естетичні цінності.

Українська література як базовий навчальний предмет визначає моральні орієнтири молодого покоління. Шкільна літературна освіта забезпечує етичне та естетичне виховання учнів, їх прилучення до надбань вітчизняного письменства, розвиток стійкої мотивації до читання, потреби у зверненні до художньої літератури впродовж життя, формування загальної культури.

Як навчальний предмет українська література включає в себе також знання, пов'язані зі сферою літературознавства, теорії та історії літератури, знання про способи навчальної діяльності, що значною мірою реалізуються в уміннях і навичках учнів.

Важливим у роботі вчителя є наповнення реальним змістом методичних підходів особистісно зорієнтованого та компетентнісного навчання, що забезпечує розвиток різнобічних здібностей учнів, сприяє формуванню ключових компетенцій.

У 2014–2015 навчальному році **вивчення української літератури в 5–6 класах** буде здійснюватися за програмою, затвердженою наказом Міністерства від 06.06.2012 № 664: Українська література. 5–9 класи. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. – К.: Видавничий дім «Освіта», 2013.

У 7–9 класах – за програмою, затвердженою Міністерством освіти і науки України: Українська література. 5–12 класи. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. – К.: Ірпінь: Перун, 2005.

У 10–11 класах загальноосвітніх навчальних закладів здійснюватиметься за програмами, затвердженими Міністерством (наказ від 28.10.2010 № 1021).

Курс української літератури **в 6 класі** структуровано за такими взаємопов'язаними тематично-проблемними блоками: «Загадково прекрасна і славна давнина України», «Я і світ», «Пригоди і романтика», «Гумористичні твори». До кожного з них відповідно до вікових особливостей учнів підібрані тексти, які за своїм змістом дають можливість максимально репрезентувати ту чи іншу тему.

З метою удосконалення навчальної програми з української літератури з обов'язкового вивчення **вилучено** такі теми:

5 клас

Є. Гуцало. «Зірка», «Чарівники», «Журавлі високо пролітають...» (поезії) з розділу «Рідна Україна. Світ природи».

6 клас

О. Іваненко. «Друкар книжок небачених» з розділу «Загадково прекрасна і славна давнина України»

та **додано** такі твори:

5 клас

О. Олесь. «Заспів», «Україна в старовину», «Похід на Царгород» (поезії); Зірка Мензатюк. «Таємниця козацької шаблі» до розділу «Історичне минуле нашого народу».

6 клас

В. Рутківський. «Джури козака Швайки» до розділу «Загадково прекрасна і славна давнина України»;

І. Калинець. «Писанки»; «Стежечка», «Блискавка», «Веселка», «Криничка», «Дим» (зі збірки «Дивосвіт» – на вибір) (поезії) до розділу «Я і світ».

Зазначені твори спрямовані на патріотичне виховання учнів, розвиток їх творчої уяви, фантазії, знайомлять з найкращими надбаннями сучасних авторів.

Вивчення української літератури в 6 класі буде здійснюватися за підручниками «Українська література», 6 клас (автор Л.Т. Коваленко), «Українська література», 6 клас (автор О.М. Авраменко).

Підручник «Українська література» для 6 класу (автор Л.Т. Коваленко) розвиває *логічне, критичне та творче мислення учнів і спрямований на формування й розвиток в учнів комплексу ключових, предметних і міжпредметних компетентностей, втілює комунікативно-діяльнісний підхід до навчання літератури.*

Навчальний матеріал підручника чітко структуровано відповідно до розділів, визначених програмою. Кожен із цих структурних компонентів містить навчальну інформацію та методичний апарат, згрупований у різноманітних рубриках: «Поміркуй над прочитаним», «Зверни увагу!», «Збагачай своє мовлення»; «Будь уважним до слова»; «Література в колі мистецтв»; «Ти – творча особистість»; «Твої літературні проекти». Завершує кожен розділ блок запитань і завдань для самоперевірки учнями свого рівня засвоєних знань, умінь і навичок.

Зміст підручника – науково конкретний, відповідає психолого-віковим особливостям учнів, націлений на розвиток розумового потенціалу школярів шляхом цілеспрямованого формування у них правильної читацької діяльності. Вона забезпечується системою запитань і завдань, що вдосконалюють уміння прогнозувати певний розвиток подій, творчо інтерпретувати отриману за допомогою читання інформацію, засвоюючи не тільки фактичний зміст літературного твору, але також підтекст і ідейний задум (сміслові ядро).

Підручник націлює на колективне, групове, індивідуальне навчання, самонавчання, самокон-

троль і самооцінювання, навчання у співпраці, коли вчитель і учні – рівноправні суб'єкти пізнавальної діяльності. Завдання підручника спонукають учнів займати активну позицію в процесі навчання, моделювати життєві ситуації.

Навчальний матеріал видання має яскраво виражену практичну спрямованість, завдання зорієнтовані на розвиток умінь і навичок учнів. Особлива увага звернена на опрацювання художньо-зображувальних засобів літературних творів, ролі позасюжетних компонентів, що дає вчителю-словеснику можливість методично грамотно скерувати аналітичний розгляд мистецьких явищ. Таким чином, підручник «Українська література» накреслює маршрут подорожі у світ літератури, виховуючи свідомих читачів і громадян, які люблять і знають українську літературу, поважають вітчизняну і світову культуру, готові до здійснення спільних культурознавчих справ і завдань.

Підручник О. М. Авраменка заснований на принципах доступності, науковості й системності. У ньому гармонійно поєднуються як традиційні, вироблені кращими методистами попередніх поколінь підходи підручникотворення, так і новітні технології.

Суттєвою перевагою підручника є чітке й пропорційне дозування навчального матеріалу. Методичний апарат розроблено за рівнями – від репродуктивного (тестові завдання закритої форми) до творчого (завдання на моделювання). Кожна тема складається з трьох частин: короткі відомості про письменника; текст художнього твору; система завдань. У першій частині автор пропонує здебільшого невелику розповідь про цікавий епізод із життя письменника, адже в шостому класі, згідно з вимогами програми, учні ще не вивчають біографії митця. Художні тексти подекуди супроводжуються ілюстраціями (репродукції картин, скульптур, фотографії та ін.) й тлумаченням застарілих і діалектних слів. Різноманітні завдання покликані: з'ясувати, наскільки глибоко учні сприйняли художній матеріал; розвивати логічне й критичне мислення, емоційну сферу, текстотворчі вміння й навички, емоційно-ціннісне ставлення до вчинків героїв, проблеми морального вибору тощо.

Доповнюють методичний апарат підручника рубрики «До речі...» й «Зауважте!», у яких міститься додаткова пізнавальна й евристична інформація. Суттєвою перевагою цієї навчальної книжки є системна словникова робота, яку реалізовано через наскрізне завдання, й зноски-тлумачення слів з пасивного фонду лексики.

Перелік головних вимог щодо виконання письмових робіт і перевірки зошитів з української літератури, особливостей проведення уроків виразного читання, кількість, призначення та особливості оформлення зошитів з предмета містяться в методичному листі Міністерства від 21.08.2010 № 1/9-580. Там також подано зразок заповнення сторінки журналу з української літератури. Звертаємо увагу, що додатковий запис щодо теми над датами в журналі не робиться.

Пропоноване увазі читачів часопису календарне планування уроків української літератури для 6 класу, як і попередні розробки (Див. числа 7—8, 12 за 2013 рік), розроблене на засадах особистісно зорієнтованого навчання, з урахуванням вимог державних документів щодо літературної освіти, навчальної програми для 5—9 класів.

Прикметною ознакою пропонованого підходу є зосередження уваги учителя-словесника на читацькому саморозвиткові учня, який трактуємо як процес змін у читацькій самосвідомості, читацькій діяльності, читацькому спілкуванні. Акцент зроблено на виробленні загальнонавчальних умінь як визначальної складової процесу формування суб'єктності учня-читача, його самопізнання і самотворення, оперті на суб'єктний досвід, забезпеченні умов для виявлення особистісної позиції щодо прочитаного, урахування читацьких інтересів, нахилів тощо.

З цією метою сформований на основі державної програми перелік вимог до рівня загальноосвітньої підготовки учнів доповнено теоретичними відомостями про читання, типи читачів тощо, переліком практичних умінь самоаналізу свого читацького розвитку.

Детальніше про особливості організації читацької діяльності в умовах особистісно зорієнтованого навчання можна дізнатися у статті «Як заохотити учня до читання» (число 7—8 часопису за минулий рік) та інших матеріалах автора.

Анатолій Фасоля,
кандидат педагогічних наук
Інститут педагогіки НАПН України

Календарне планування уроків української літератури 6 клас, I семестр

№	Зміст	К-ть год.	Дата	Цілі уроку	Методи, прийоми, види, форми робіт
1	Ціле- і смисловизначення з курсу української літератури 6 класу. ВСТУП Книжка в житті людини. Письменник — особливо обдарована людина, його праця над художнім твором. Розповідь про те, як «робиться книга». Сучасний читач і його роль у новому «житті» твору.	1		Учні знатимуть: коло проблем, які будуть вирішуватися протягом вивчення української літератури в 6 класі; 2—3 факти про рукописні книги часів Київської Русі; основні відомості про Нестора-літописця; відомості про типи читачів. <i>Специфіку організації навчальної діяльності у 6 класі.</i> Учні вмітимуть: розкрити значення книги в житті людини; розповісти про особливості процесу творчості, місце у ньому уяви й фантазії митця; роль читача в «житті» художнього тексту; пояснити відмінність у ставленні до дійсності звичайної людини і письменника; ставлення до літературного твору читача і письменника; робити висновки з почутого й прочитаного; аргументувати власні читацькі інтереси, характеризувати себе як читача. <i>Визначати цілі теми, уроку.</i>	
2	Загадково прекрасна і славно давнина України. Ціле- і смисловизначення з теми «Календарно-обрядові, колискові, стрілецькі пісні. Пісні літературного походження». Роль і місце пісні в житті українців. Головні календарні обряди. Народна обрядова пісня, її різновиди. ТЛ: народна пісня.	1		Учні знатимуть: коло проблем, які будуть вирішуватися протягом вивчення теми, відведений для цього час, форму тематичної атестації; головні календарні обряди українців; зміст поняття <i>народна пісня</i> . Види роботи з текстом (типи читання). <i>Алгоритм цілевизначення та планування уроку.</i> Учні вмітимуть: розповісти про головні календарні обряди українців, виникнення народної обрядової поезії, її різновиди; пояснити, у чому полягала магічна сила обрядових пісень для наших предків, роль і місце пісні в нашому житті; розрізнити різновиди календарно-обрядових пісень, визначити їх жанрові особливості; представити текстову інформацію у формі таблиці. <i>Визначити цілі уроку, планувати роботу.</i>	
3	Пісні літнього циклу. Поєднання в них простоти, образності та ніжності: «У ржі на межі», «Ой біжить, біжить мала дівчина», «Проведу я русалочки до бору» (русальні); «Заплету віночок», «Ой вінку, мій вінку», «Купайло, купайло» (купальські); «Маяло житечко, маяло», «Там у полі криниченька» (жниварські) – на вибір. ТЛ: повтори (рефрен), анафора.	1		Учні знатимуть: види обрядових пісень літнього циклу та їх художні особливості; зміст понять <i>постійний епітет, персоніфікація</i> . <i>Алгоритм роботи у пошукових системах Інтернету. Сутність різних видів читання: ознайомлювального (оглядового), читання-перегляду, читання-сканування. Види рефлексії та оцінювання.</i> Учні вмітимуть: виразно читати обрядові пісні літнього циклу, коментувати їх зміст; визначити художні особливості русальних, купальних, жниварських пісень; розпізнавати зажинкові й обжинкові пісні; виокремлювати й пояснювати художні засоби. <i>Провести усну рефлексію власної діяльності на уроці.</i>	

4	Побажання добробуту, краси, щастя у піснях зимового циклу: «Ой хто, хто Миколая любить», «Засівна», «Нова радість стала», «Добрий вечір тобі, пане господарю!», «Щедрик, щедрик, щедри-вочка» (на вибір). ТЛ: повтори (рефрен), анафора.	1	Учні знатимуть: провідні мотиви обрядових пісень зимового циклу; художні особливості колядок і щедрівок; тексти колядки і щедрівки напам'ять. <i>Сутність вибіркового, пошукового читання. Види рефлексії та оцінювання.</i> Учні вмітимуть: виразно читати пісні зимового циклу, коментувати їх зміст; розрізняти колядки і щедрівки; з'ясувати роль художніх засобів. <i>Провести письмову рефлексію власної діяльності, взаємооцінку.</i>	
5	Веснянки – неоціненний скарб національної культури: «Ой весна, весна – днем красна», «Ой кувала зозуленька», «А в кривого танця» (на вибір). ТЛ: повтори (рефрен), анафора.	1	Учні знатимуть: провідні мотиви веснянок; художні особливості веснянок. <i>Вимоги і алгоритм складання бібліографії. Види рефлексії та оцінювання.</i> Учні вмітимуть: виразно читати веснянки, коментувати їхній зміст, з'ясувати роль художніх засобів. <i>Згрупувати матеріал про календарно-обрядові пісні, представити його у формі таблиці. Провести письмову рефлексію власної діяльності, взаємооцінку.</i>	
6	Народні колискові пісні «Ой ти, коте, коточок», «Ой ну, люлі, дитя, спать» Провідні мотиви, лексичні особливості колискових. ТЛ: колискова.	1	Учні знатимуть: провідні мотиви та художні особливості колискових пісень; назви і зміст 2–3 творів; напам'ять 2 пісні (на вибір). <i>Вимоги і алгоритм складання бібліографії. Види планування.</i> Учні вмітимуть: пояснити роль колискової пісні в житті людини, описати образ матері над колискою дитини (за літературою та живописом). виразно читати колискові пісні, коментувати їхній зміст; визначити спільні і відмінні ознаки двох творів; аналізувати мову колискових; висловлювати власні роздуми про тепло рідного дому. <i>Знаходити інформацію у пошукових системах Мережі. Складати колективний план діяльності.</i>	
7	Література рідного краю. Календарно-обрядові пісні рідного краю.	1	Учні знатимуть: звичаї і обряди свого села, району; назви і зміст 2–3 календарно-обрядових пісень рідного краю, їхні художні особливості. <i>Види планування.</i> Учні вмітимуть: виразно читати календарно-обрядові пісні; визначити художні особливості й пояснювати їх роль. <i>Розглядати літературу рідного краю у контексті української літератури (зіставляти, порівнювати факти, робити висновки тощо). Скласти бібліографію до теми. Скласти колективний план діяльності.</i>	
8	Пісні літературного походження. Патріотичні мотиви, героїчний пафос пісень літературного походження. «Ще не вмерла Україна» П.Чубинського, М.Вербицького – національний гімн нашої держави. ТЛ: гімн.	1	Учні знатимуть: провідні мотиви, роль символів у піснях літературного походження; історію створення національного гімну України, імена його авторів; тему й основну думку твору; текст пісні напам'ять ; зміст понять <i>пісня літературного походження, пісня-гімн.</i> Учні вмітимуть: пояснити специфіку пісень літературного походження; переказувати історію створення національного гімну; виразно читати напам'ять пісню-гімн; розкрити роль художніх засобів твору; висловлювати судження про значення національного гімну в житті народу. <i>Самостійно сформулювати цілі уроку. Визначити нову і відому інформацію. Самостійно формулювати цілі уроку.</i>	
9	«Легенда про дівчину-Україну, яку Господь обдарував піснею» та її зв'язок із «Молитвою» О. Кониського, духовним гімном України.	1	Учні знатимуть: зміст легенди; текст пісні «Молитва» напам'ять. <i>Алгоритм проведення рефлексії в кінці уроку.</i> Учні вмітимуть: розповісти про зв'язок народної легенди про дівчину-Україну з «Молитвою» О.Кониського; пояснити зв'язок народної легенди і «Молитви» Кониського; виразно читати пісні; визначити художні засоби творів і пояснювати їхню роль. <i>Письмово відрефлексувати власну та колективну діяльність на уроці.</i>	
10	Стрілецькі пісні. «Ой у лузі червона калина похилилася» С. Чарнецького і Г. Труха – пісня, що стала народною.	1	Учні знатимуть: 2–3 факти з історії українського січового стрілецтва; зміст та основні мотиви стрілецьких пісень; текст пісні «Ой у лузі червона калина похилилася» напам'ять . <i>Алгоритм проведення рефлексії в кінці уроку.</i> Учні вмітимуть: виразно читати стрілецькі пісні; пояснювати їх символіку; визначити ідейно-художній зміст; відрізняти стрілецькі пісні від інших видів пісень. <i>Складати бібліографію до теми. Знаходити інформацію у пошукових системах Мережі, аналізувати, систематизувати й узагальнювати її. Графічно відрефлексувати власну та колективну діяльність на уроці.</i>	
11	«Як тебе не любити, Києве мій» Д. Луценка – популярна пісня про столицю України.	1	Учні знатимуть: зміст пісні; назви інших пісень про Київ та імена їх авторів. Учні вмітимуть: виразно читати текст пісні, визначити ідейно-художній зміст.	

			Працювати в пошукових системах (знаходити потрібну інформацію, аналізувати, систематизувати й узагальнювати її). Здійснювати вибіркове читання.	
12	Оцінювання і корекція навчальної діяльності з теми «Календарно-обрядові, колицькі, стрілецькі пісні. Пісні літературного походження».	1	Учні знатимуть: алгоритм рефлексії й оцінювання результатів вивчення теми; рівень готовності до контрольної роботи, прогалини у знаннях і вміннях. Учні вмітимуть: проаналізувати зміни у власному читацькому розвитку; відрефлексувати й оцінити ступінь досягнення визначених на тему цілей (загальних й індивідуальних), відкоригувати їх з урахуванням бажаного рівня навчальних досягнень; визначити причини невдач (якщо такі були), запоруку успіху; з допомогою вчителя виробляти алгоритм дій з усунення виявлених упущень у навчальній діяльності.	
13	Контрольна робота. Календарно-обрядові, колицькі пісні. Пісні літературного походження. Тести.	1	Учні знатимуть: власний рівень засвоєння вивченого, причину невдач (якщо такі були). Алгоритм рефлексії та оцінювання вивчення теми. Учні вмітимуть: робити узагальнення; виконувати тестові завдання різних видів; сформулювати значення ролі вивченого для особистісного розвитку. Рефлексувати та оцінювати досягнення. Виконання тестових завдань.	Виконання тестових завдань
14 - 15	ЗАГАДКОВО ПРЕКРАСНА І СЛАВНА ДАВНИНА УКРАЇНИ (Творчість М. Вороного, Т. Шевченка) Ціле- і смисловизначення з теми. М.Вороний. Коротко про письменника. Патріотичні почуття й толерантне ставлення до інших народів. Роль слова, пісні, історії в житті будь-якої людини. Краса природи рідного краю. ТЛ. Ліро-епічний твір, ліричний герой, поема.	2	Учні знатимуть: коло проблем, які будуть вирішуватися протягом вивчення теми, відведений для цього час, форму тематичної атестації; основні відомості про життя і творчість М. Вороного; історичну основу, зміст, тему, основну думку поеми, зміст понять <i>поема, ліро-епічний твір, ліричний герой</i> . Алгоритм вироблення умінь колективно формулювати цілі до теми. Учні вмітимуть: виразно читати уривки з поеми; розповісти про життя ханського сина у полоні руського князя й пояснити, чому він забув рідний край; зіставити зміст поеми М.Вороного й літописної легенди про евшан-зілля; пояснити зміст і роль епіграфа; визначити головну думку твору; прокоментувати окремі цитати; добирати прислів'я, співзвучні основній думці твору; ставити запитання до автора, героя, однокласників, учителя, самого себе; характеризувати образ юнака-половця; визначити родові та жанрові ознаки твору; співвідносити давноминулі події, описані в поемі, з сучасністю; пояснювати значення історичної пам'яті для кожної людини як усвідомлення приналежності до свого народу, національної свідомості, вірності Батьківщині; висловлювати власне розуміння почуття патріотизму, ставлення до прочитаного. Скласти бібліографію до теми; працювати з пошуковими системами Мережі. Колективно формулювати цілі до теми, уроку. Представити текстовий матеріал у формі таблиці.	
16	Розвиток мовлення. Твір-розповідь з елементами роздуму за поемою М.Вороного «Евшан-зілля» (письмово).	1	Учні знатимуть: алгоритм написання та перевірки творчої роботи. Алгоритм планування власної діяльності. Учні вмітимуть: визначити зміст і обсяг необхідної інформації; планувати свою діяльність; логічно, чітко викладати думки. Спланувати власну діяльність на уроці.	
17	Тарас Шевченко. «Думка» («Тече вода в синє море»). Відомості про перебування поета в Санкт-Петербурзі. Патріотичні мотиви творів Т. Шевченка цього періоду, їх тематика, героїчний пафос. Специфіка ліричних і ліро-епічних творів.	1	Учні знатимуть: основні відомості про перебування поета в Санкт-Петербурзі; зміст, тему й ідею вірша «Думка»; текст поезії напам'ять . Сутність діалогічного читання. Алгоритм цілевизначення. Учні вмітимуть: визначити провідний мотив вірша; виразно й осмислено читати поезію; визначити художні засоби, пояснювати їх роль; розкрити специфіку ліричних і ліро-епічних творів. Розрізнати нову і знайому інформацію. Сформулювати власні цілі уроку з огляду на рівень навчальних досягнень.	
18	Т. Шевченко. «Іван Підкова». Історична основа твору, образ козацького ватажка.	1	Учні знатимуть: зміст поеми; історичну основу твору. Сутність діалогічного читання. Алгоритм цілевизначення та планування уроку. Учні вмітимуть: розкрити історичну основу поеми «Іван Підкова», схарактеризувати риси і поведінку козацьких ватажків, їхні стосунки з підлеглими; пояснити особливості художніх засобів зображення штурмового моря, бою; довести жанрову приналежність твору; висловлювати власне ставлення до прочитаного; виразно й осмислено читати окремі уривки (на вибір). Знаходити інформацію у пошукових системах Мережі, узагальнювати і систематизувати її. Формулювати власні цілі уроку; самостійно планувати діяльність.	

19	Позакласне читання. Історія України у творах українських письменників.	1	Учні знатимуть: 2–3 прізвища письменників, що зверталися до теми історії України, та зміст 1–2 творів. <i>Алгоритм та критерії оцінювання навчальної діяльності.</i> Учні вмітимуть: переказувати зміст ключових епізодів твору, визначати їх тему, ідею; характеризувати героїв; висловлювати власне ставлення до прочитаного. <i>Оцінювати спільну навчальну діяльність.</i>	
20	Виразне читання. Поезії М.Вороного, Т.Шевченка.	1	Учні знатимуть: основні засоби виразного читання поетичних творів; власні труднощі, проблеми, що потребують уваги, шляхи їх розв'язання. <i>Алгоритм та критерії оцінювання виразності читання.</i> Учні вмітимуть: визначати зміст і обсяг необхідної для виконання поставлених завдань інформації; виразно читати ліричні поезії; самостійно контролювати шлях подолання власних труднощів; <i>Оцінити власну діяльність, діяльність групи, класу, вчителя.</i>	
21	Оцінювання і корекція навчальної діяльності з теми «Творчість М.Вороного, Т.Шевченка».	1	Учні знатимуть: алгоритм рефлексії й оцінювання результатів вивчення теми; рівень готовності до контрольної роботи, прогалини у знаннях і вміннях. Учні вмітимуть: проаналізувати зміни у власному читацькому розвитку; відрефлексувати й оцінити ступінь досягнення визначених на тему цілей (загальних й індивідуальних), відкоригувати їх з урахуванням бажаного рівня навчальних досягнень; визначити причини невдач (якщо такі були), запоруку успіху; з допомогою вчителя виробляти алгоритм дій з усунення виявлених упущень у навчальній діяльності.	
22	Контрольна робота. Загадково прекрасна і славна давнина України. Тести.	1	Учні знатимуть: власний рівень засвоєння вивченого; вимоги до творчої роботи. <i>Алгоритм рефлексії.</i> Учні вмітимуть: робити узагальнення; виконувати тестові завдання різних видів; писати творчу роботу, аналізувати та перевіряти її. Відрефлексовувати та оцінювати власні досягнення. Виконання тестових завдань.	Виконання тестових завдань
23	Я І СВІТ (Творчість Лесі Українки, В.Винниченка, С.Черкасенка, С.Чернілевського) Ціле- і смисловизначення з теми. Леся Українка (Лариса Петрівна Косач). Дитинство поетеси, роль родини у її вихованні. Неповторний світ дитинства у поезіях «Мрії», «Як дитиною, бувало...» Образ мужньої, сильної духом дівчинки, її життєрадісний погляд на світ, вільнолюбство, впевненість, розвинена уява.	1	Учні знатимуть: коло проблем, які будуть вирішуватися протягом вивчення теми, відведений для цього час, форму тематичної атестації; основні відомості про поетесу, зокрема її родину, дитинство; зміст, тему, основну думку вивчених поезій; текст вірша «Як дитиною, бувало...» напам'ять. <i>Алгоритм цілевизначення та планування діяльності протягом вивчення теми.</i> Учні вмітимуть: розповідати про дитинство Лесі Українки, її мужність, талановитість; пояснити мотив глибокого родинного зв'язку дитини з батьками; виразно читати ліричні твори; характеризувати образ ліричної героїні, висловлювати власні роздуми про неї. <i>Знаходити інформацію у пошукових системах Мережі, узагальнювати і систематизувати її. Сформулювати власні цілі вивчення теми.</i>	
24	Леся Українка. «Тиша морська», «Співець». Образ ліричної героїні. Значення мистецтва у житті людини.	1	Учні знатимуть: тему, основну думку, мотиви поезій. <i>Алгоритм цілевизначення та планування вивчення твору.</i> Учні вмітимуть: розкрити зміст поезій «Тиша морська», «Співець»; виразно читати пейзажну лірику; визначити художні засоби і пояснювати їх роль у творі; ставити запитання до автора, однокласників, учителя, самого себе; висловлювати власне ставлення до прочитаного. <i>Знаходити інформацію у пошукових системах Мережі, узагальнювати і систематизувати її. Спланувати шлях досягнення власних цілей під час вивчення теми.</i>	
25	В. Винниченко. Цікава історія з життя письменника. «Федько-халамидник» – художня розповідь про дивовижного хлопчика Федька, його життя і пригоди, стосунки з однолітками. Зміст твору. ТЛ: головний герой, другорядні герої.	1	Учні знатимуть: 2–3 факти з життя письменника; зміст оповідання «Федько-халамидник»; зміст понять головний герой, другорядні герої. <i>Алгоритм рефлексії власної діяльності; власні цілі діяльності.</i> Учні вмітимуть: розповісти цікаві епізоди з життя письменника; аналізувати епічний твір; виразно читати уривки з прозового твору; передбачати розвиток подій; ставити запитання до автора, героя, однокласників, учителя, самого себе; аналізувати роль художніх засобів у творі, знаходити в тексті пейзаж, портрет, діалоги. <i>Знаходити інформацію у пошукових системах Мережі, узагальнювати і систематизувати її. Відрефлексовувати шлях досягнення власних цілей уроку.</i> «Мікрофон 2», вибіркоче читання, творча робота, «Спілкуємося письмово».	«Мікрофон 2», вибіркоче читання, творча робота, «Спілкуємося письмово».

26	Розвиток мовлення. Усний переказ епізодів оповідання В. Винниченка «Федько-халамидник»	1	Учні знатимуть: зміст оповідання, алгоритм переказування епізоду твору. Учні вмітимуть: визначати зміст і обсяг необхідної для виконання поставлених завдань інформації; переказувати уривки, які найбільше вразили; висловлювати власне ставлення до прочитаного. <i>Оцінювати власну діяльність, діяльність класу.</i>	
27	Образ Федька. Щедрий на добро внутрішній світ героя. Федько як особистість. ТЛ: головний герой, другорядні герої.	1	Учні знатимуть: зміст понять <i>головний герой, другорядні герої, особистість</i> ; засоби характеристики героя художнього твору. <i>Алгоритм та критерії оцінювання.</i> Учні вмітимуть: визначати родові й жанрові ознаки твору; характеризувати образ Федька; виділити риси, що вирізняють його з-поміж однолітків і прокоментувати їх; переказувати уривки, які найбільше вразили; ставити запитання до автора, героя, однокласників, учителя, самого себе; сформулювати основну думку оповідання і висловити своє ставлення до зображуваного, до таких морально-етичних цінностей, як добро, порядність, чесність; доводити тезу (твердження) чи спростовувати його. <i>Оцінити власну та групову діяльність.</i>	
28	Розвиток мовлення. Контрольний класний твір-розповідь з елементами роздуму за оповіданнями В. Винниченка «Федько-халамидник» та С. Черкасенка «Маленький горбань».	1	Учні знатимуть: тему, основну думку твору; алгоритм його складання. Учні вмітимуть: добирати матеріал для розкриття теми твору, самостійно аналізувати й удосконалювати написане. <i>Визначити власні цілі уроку.</i>	
29	Станіслав Чернілевський. «Теплота родинного інтиму...», «Забула внучка в баби черевички...» Настрої і почуття, висвітлені в поезіях (любов, доброта, висока духовність). ТЛ: віршові розміри ямба, хорей.	1	Учні знатимуть: зміст віршів, їхню тематику, основну думку. Учні вмітимуть: виразно й усвідомлено читати вірші; коментувати відчуття, висловлені в цих творах, співвідносити їх із власними; вести діалог із текстом; розкрити роль батьківського дому в житті людини, пояснювати, чому людина відповідальна за власну родину. <i>Знаходити інформацію у пошукових системах Мережі, узагальнювати і систематизувати її.</i>	
30	Оцінювання і корекція навчальної діяльності з теми «Творчість Лесі Українки, В. Винниченка, С. Чернілевського».	1	Учні знатимуть: алгоритм рефлексії й оцінювання результатів вивчення теми; рівень готовності до контрольної роботи, прогалини у знаннях і вміннях. Учні вмітимуть: проаналізувати зміни у власному читацькому розвитку; відрефлексувати й оцінити ступінь досягнення визначених на тему цілей (загальних й індивідуальних), відкоригувати їх з урахуванням бажаного рівня навчальних досягнень; визначити причини невдач (якщо такі були), запоруку успіху; з допомогою вчителя виробляти алгоритм дій з усунення виявлених упущень у навчальній діяльності.	
31	Контрольна робота. «Я і світ (Творчість Лесі Українки, В. Винниченка, С. Чернілевського)». Контрольний літературний диктант.	1	Учні знатимуть: власний рівень засвоєння вивченого. <i>Алгоритм рефлексії, алгоритм та критерії оцінювання власної діяльності.</i> Учні вмітимуть: виконувати тестові завдання різних видів. <i>Рефлексувати та оцінювати власні досягнення в кінці вивчення теми.</i>	
32	Позакласне читання. Дмитро Павличко, «Золоторогий олень».	1	Учні знатимуть: відомості про Д. Павличка, зміст поеми «Золоторогий олень». Учні вмітимуть: самостійно і з допомогою вчителя знаходити необхідний для відповіді матеріал художнього тексту; ставити запитання до тексту, до автора твору; виразно читати і переказувати прочитане; давати власну оцінку подіям і вчинкам персонажів; доповнити запропонований вчителем перелік цілей уроку власними.	
33	Література рідного краю. Дивовижний світ природи в оповіданнях Євгена Шморгуна «Щастя», «Боровичок», «Дзюркунець».	1	Учні знатимуть: зміст оповідань Є. Шморгуна, особливості виразного читання прозових творів; <i>алгоритм вироблення умінь колективно планувати роботу на уроці.</i> Учні вмітимуть: виразно, вдумливо читати твори й переказувати прочитане, висловлювати власні міркування з приводу прочитаного, ставити запитання до тексту; <i>колективно планувати роботу на уроці.</i>	

Цілі для учнів (I семестр, I тема)

Вступ

Загадково прекрасна і славна давнина України

Знати:

коло проблем, які будуть вирішуватися протягом вивчення української літератури в 6 класі і цієї теми, відведений для цього час, форму тематичної атестації;

2—3 факти про рукописні книги часів Київської Русі; основні відомості про Нестора-літописця;

відомості про головні календарні обряди українців;

назви видів, провідні мотиви обрядових пісень літнього і зимового циклів, веснянок, колискових пісень та їх художні особливості;

звичаї і обряди свого села, району; назви і зміст 2 – 3 календарно-обрядових пісень рідного краю, їх художні особливості;

провідні мотиви, роль символів у піснях літературного проходження;

історію створення національного гімну України, імена його авторів; тему й основну думку твору;

зміст легенди «Про дівчину-Україну, яку Господь обдарував піснею ...»;

2-3 факти з історії українського січового стрілецтва;

зміст та основні мотиви стрілецьких пісень;

зміст пісні «Як тебе не любити, Києве мій»; назви інших пісень про Київ та імена їх авторів;

зміст літературознавчих понять *народна пісня, постійний епітет, персоніфікація, пісня літературного походження, пісня-гімн;*

напам'ять тексти колядки і щедрівки (на вибір), двох колискових пісень (на вибір), текст пісень “Молитва”, “Ой у лузі червона калина похилилася”;

назви типів читачів;

види роботи з текстом (типи читання);

сутність різних видів читання: *ознайомлювального (оглядового), читання-перегляду, читання-сканування, вибіркового, пошукового;*

вимоги і алгоритм складання бібліографії;

алгоритм роботи у пошукових системах Інтернету;

види планування;

алгоритм цілевизначення теми, цілевизначення та планування уроку;

види рефлексії та оцінювання.

алгоритм рефлексії й оцінювання результатів вивчення теми, проведення рефлексії в кінці уроку.

рівень засвоєння вивченого, межі знання і не-знання з теми, прогалини у знаннях і вміннях, причини невдач (якщо такі були), запоруку успіху.

Уміти:

розкрити значення книги в житті людини;

розповісти про особливість процесу творчості, місце у ньому уяви й фантазії митця; роль читача в «житті» художнього тексту; пояснити відмінність у ставленні до дійсності звичайної людини і письменника; ставлення до літературного твору читача і письменника;

розповісти про головні календарні обряди українців, виникнення народної обрядової поезії, її різновиди;

пояснити, у чому полягала магічна сила обрядових пісень для наших предків, роль і місце пісні в нашому житті;

розрізнити різновиди календарно-обрядових пісень, визначити їх жанрові особливості; представити текстову інформацію у формі таблиці.

виразно читати обрядові пісні літнього, зимового циклу, веснянки, коментувати їх зміст; розпізнавати пісні різних видів, визначити їх художні особливості;

пояснити роль колискової пісні в житті людини, описати образ матері над колискою дитини (за літературою та живописом); виразно читати колискові пісні, коментувати їхній зміст; визначити спільні і відмінні ознаки двох творів; аналізувати мову колискових; висловлювати власні роздуми про тепло рідного дому;

пояснити специфіку пісень літературного походження; переказувати історію створення національного гімну; виразно читати напам'ять пісню-гімн; розкрити роль художніх засобів твору; висловлювати судження про значення національного гімну в житті народу;

розповісти про зв'язок народної легенди про дівчину-Україну з «Молитвою» О. Кониського; виразно читати пісні; визначити художні засоби і пояснювати їх роль.

виразно читати стрілецькі пісні, визначити їх ідейно-художній зміст, пояснювати символіку, роль ужитих художніх засобів; відрізнити стрілецькі пісні від інших видів пісень;

виразно читати текст пісні «Як тебе не любити, Києве мій», визначити ідейно-художній зміст, розкривати роль художніх засобів;

робити узагальнення; виконувати тестові завдання різних видів; сформулювати роль вивченого для особистісного розвитку;

розглядати літературу рідного краю у контексті української літератури (зіставляти, порівнювати факти, робити висновки тощо);

проаналізувати зміни у власному читацькому розвитку;

визначити в повідомленні (тексті) нову і відому інформацію;

представляти текстову інформацію у формі таблиці, схеми;

працювати в пошукових системах Інтернету (знаходити потрібну інформацію, аналізувати, систематизувати й узагальнювати її);

здійснювати вибіркоче читання;

складати бібліографію до теми;

визначити цілі теми, уроку, планувати індивідуальну навчальну діяльність;

скласти колективний план діяльності;

самостійно сформулювати цілі уроку;

відрефлексувати й оцінити власну та колективну діяльність на уроці;

відрефлексувати й оцінити ступінь досягнення визначених на тему цілей (загальних й індивідуальних), відкоригувати їх з урахуванням бажаного рівня навчальних досягнень; визначити причини невдач (якщо такі були), запоруку успіху;

з допомогою вчителя виробляти алгоритм дій з усунення виявлених упущень у навчальній діяльності.

Особливості вивчення теоретико-літературних понять у 5—7 класах (за творчістю Тараса Шевченка, 5 клас; Миколи Вороного, 6 клас)

Василь Шуляр,
кандидат педагогічних наук, доцент,
заслужений учитель України
м. Миколаїв

Автор статті запропонував перелік понять з теорії літератури до розділу «Лірика» для учнів 5—7 класів; розробив технологічні моделі з теорії літератури тих понять, які вивчаються за творчістю Тараса Шевченка (5 кл.) і Миколи Вороного (6 кл.); подав варіанти методичних моделей для вивчення літературознавчих понять з учнями 5—7 класів.

Ключові слова: лірика; настрій ліричного героя; аналіз ліричного (поетичного) твору; автор і ліричний твір; прозові та віршовані художні твори; темпоритм художнього твору; ритм, рима, строфа; види рим; способи римування; ритмотворчі функції рими.

Державні стандарти та державні програми з української літератури передбачають реалізацію літературознавчої змістової лінії. Вона включає знайомство учнів-читачів із поняттями теорії літератури. Сьогодні по-різному ставляться вчені й практики до питання вивчення теоретико-літературних понять на уроці літератури: від заперечення до надмірного захоплення. Нормативні документи і потреби життя орієнтують на формування компетентного учня-читача. Таким ми його зможемо мати, якщо озброїмо знаннями, навичками й компетенціями з теорії літератури. Програми з української літератури виокремлюють набір понять, які школярі можуть засвоїти під час вивчення літературної теми. Аналіз чинних навчальних програм «Українська література», «Зарубіжна література» і попередніх років засвідчив, що цей перелік подано для одного і того ж класу по-різному, з різним набором, у більшості своїй вони між собою не узгоджені. Зважаючи на це, необхідно розпочати предметну розмову із зацікавленими читачами про вивчення теорії літератури взагалі та побудову такого списку понять, який стане основою для розроблення нового типу навчальної програми та організації читацької діяльності школярів як компетентних читачів. Завданнями статті є: запропонувати (як варіант) перелік понять з теорії літератури до розділу «Лірика» для учнів 5—7 класів; розробити технологічні моделі з теорії літератури тих понять, які вивчаються за творчістю Тараса Шевченка (5 кл.) і Миколи Вороного (6 кл.); подати варіанти методичних моделей для вивчення літературознавчих понять з учнями 5—7 класів.

Проблема вивчення теорії літератури в школі входить у коло наукових інтересів як науковців, так і практиків: О. Бандура, Г. Бандура [1; 2], Р. Гром'як [3], Т. Крайнікова [4], Н. Невінчана [5], В. Неділько [6], О. Телехова [8], Н. Юніцька [11]. Автори пропонують розглядати теоретико-літературні поняття як під час уроку чи вивчення літературної теми, так і виокремлювати заняття, на яких відпрацьовувалися б поняття, виконувалися вправи і завдання, що в кінцевому підсумку забезпечить формування компетентного читача. Напрацьований досвід попередниками і сучасними вченими допоміг авторів побудувати власний погляд на означену проблему. Зважаючи на обсяг статті та її завдання, окреслимо лише такі підходи:

— вивчення теорії літератури побудовувати на основі курикулярного (рамкового) підходу;

— список (матрицю) базових і фонових понять із теорії літератури укласти відповідно до літературного розвитку учнів-читачів;

— узгодити набір понять з іншими предметами галузей «Мови і літератури», «Мистецтво», «Супільствознавство»;

— вивчення теорії літератури здійснювати за ноосферно-екологічною стратегією, яка враховує формування цілісного мислення школяра [Шуляр, 10];

— розробити методику вивчення теоретико-літературних понять, яка враховує фундаментальні дослідження освіти: філософсько-педагогічну ноологію та компетентнісно-діяльнісну технологію навчання [Онищенко, 7; Шуляр, 10].

Подаємо деякі матеріали про вивчення теоретико-літературних понять, які пов'язані з розділом літературознавства «Лірика». Представляємо неповний набір понять для учнів 5—7 класів, зважаючи на обсяг статті. Наступні публікації розкриватимуть інші поняття, наприклад, ліро-епічні твори, ліричний персонаж, ліричний герой та ін.

Тексти з художніх творів для опрацювання та наступної бесіди з метою підготовки до сприйняття творів Т. Шевченка (5 клас) чи Миколи Вороного (6 клас) учнями-читачами.

1.

«А над нами всіма – небо. Небо наше, домашнє, як чорнобривці. Я люблю небо. ... Люблю його уві сні, коли сниться мені наше небо в криницях; сниться в пригорщі води – з хмарами, коли я умиваюся вранці, що наче вмиваюся хмарами; і ще люблю небо найбільше тоді, коли в ньому летить лелека до нашої хати і дід іде до хати з гирлигою за плечима.

Я люблю небо над нашою хатою і над нашою мамою люблю ...».

(Микола Вінграновський, оповідання «Літня ніч»)

2.

Усі дороги зводяться до Риму.
Можливо, й так, бо різні є шляхи.
Та з них один веде на Батьківщину,
По ньому пам'ять стелить рушники.
Я. Бабич

Епіграфом уроку можуть слугувати слова:

Людина повинна завжди пам'ятати,
звідки вона пішла в життя.
Людина не має права бути безбатченком.
Олександр Довженко

Бесіда з учнями-читачами:

— Як ви розумієте поняття «батьківщина» і «Батьківщина». Що для вас є батьківщина і Батьківщина?

— Перечитайте уривок оповідання «Літня ніч» Миколи Вінграновського. Що для ліричного героя є батьківщина? Виокреміть для цього ключові слова з пейзажного опису.

— З чим асоціюється у вас поняття «небо»?

— А яким уявлявся світ малому Тарасові з повісті Степана Васильченка «В бур'янах». Що для Шевченка була батьківщина й Україна?

Методична ремарка 1

Учитель прочитає напам'ять поезії Кобзаря, наприклад, «І досі сниться. Під горою ...», уривок з поеми «Сон» – «Світає, край неба палає ...». У першому – мрія Шевченка та асоціації батьківщини й України – сім'я, діти, внуки, яких, на жаль, поет не мав. Залишив по собі лиш проект своєї майбутньої хатини в Україні (продемонструємо її п'ятикласникам), як символ сім'ї, родини. Україна для нього – «світанки», «небо», «соловейко», «степи», «гаї», «лани», «яри», «верби», «сади», «тополі» ... У такому ж форматі вчитель може вибудувати роботу з шестикласниками, вивчаючи творчість Миколи Вороного.

— **Яка тема прослуханих творів?** (Розповідь про природу і внутрішній світ людини; про гармонію людини і природи).

— **Яким настроєм пройняті ці поетичні тексти?** (Спокій, замріяність, надія).

— **Мова художніх творів буває двох видів:** прозова і віршована. До якого виду належать прочитані сьогодні твори Миколи Вінграновського й Тараса Шевченка? Обґрунтуйте свою відповідь. (Перший – прозова мова, бо має вільний, неорганізований ритм, нагадує розмовну мову; твори Кобзаря – віршованою мовою, де мова упорядкована, ритмічна, наявні рими; рядки короткі, об'єднані в групи – строфи).

Робота з логіко-семіотичною моделлю «Настрій» (рис. 1–2)

– Бесіда з елементами моделювання:

Перечитайте визначення поняття «настрій» за тлумачним і психологічним словниками. Яке із значень відповідає ліричним творам?

Розгляньте модель, яка представляє спосіб розуміння завдань автора, читача та й напевно визначає роль ліричного героя в поетичному творі.

Від чого залежав настрій ліричного героя? (від зміни картин різного емоційного забарвлення).

Як ми можемо це зазначити в моделі? (повітряна кулька «настрою»).

Кому ж ми першому «вручимо» ці кульки «настрою»? (ліричному героєві).

Скажіть, чи настрій автора як оповідача відчутний у творі? Про що це говорить? (так, використання займенників «мені», «я», «моє» ...; ... тому кульки «настрою» вручаємо й авторові).

Чи впливає «настрій» твору в цілому на читача?

Висновок: представлені автором картини життя (дитячі роки тринадцятирічного хлопчика-пастуха (у 5 класі за життєписом Тараса Шевченка,) або за біографічними даними іншого письменника (наприклад, Миколи Вороного, 6 клас). Відібрані факти або фрагменти із творів мають бути різнопланові й нести різне емоційне забарвлення і слугувати засобами розкриття внутрішнього стану персонажа. Вони впливають не лише на ліричного героя, а й на читача, автор же цим

висловлює своє ставлення до того, кого чи що описує, змальовує, поетично відтворює.

Настрій – 1) внутрішній, душевний стан; 2) напрям думок, інтересів, почуттів; настроєність; 3) охота, бажання робити що-небудь, займатися чимсь (Новий тлумачний словник української мови, К., 1998, т. 2, с. 803).

Настрій – відносно стійкий і тривалий психічний стан, який протягом певного часу емоційно (позитивно чи негативно) забарвлює психічне життя людини (Психологічна енциклопедія, К., 2006, с. 220).

Методична ремарка

Учитель представляє учням заготовку логіко-семіотичної моделі (ЛСМ) «Настрій» і додаток № 5. Під час аналізу та інтерпретації художнього твору у схему вносяться допоміжні символи-знаки, які допомагають учням зрозуміти роль зміни емоційно забарвлених картин у відтворенні настроїв і переживань не тільки літературного персонажа. Допоміжні символи – повітряні кульки «настрою».

Для організації продуктивної читацької діяльності школярів і формування здатності до кваліфікованого аналізування та інтерпретування ліричних текстів пропонуємо для суб'єктів літературної освіти використовувати під час співпраці далі подану орієнтовну основу читацьких дій (ООЧД):

Аналіз ліричного (поетичного) твору

Прослухавши і/або прочитавши поезію, виконайте такі читацькі дії:

1. Визначити настрої (або почуття), передані у творі (**переважає** замилювання, впевненість, вдячність за ...; **лунає** зізнання в ...; **щирість** до ..., щирість у стосунках із...; **висловлено** радість, біль, обурення; ... **відраза, ненависть, лють** до ...; **туга** за ...).

Повторне перечитування або прослуховування з наступним виконанням дій:

2. З'ясувати, про що ця поезія: тема твору (**про** людське почуття; **пору** року; **пейзажний малюнок** ...; **роздуми** поета (ліричного героя) **про** ..., людське життя, стосунки з ...; **спогад** про подію, людину; **про** почуття до ...; **про** стосунки між ...).

3. Вказати образи, які найбільше виражають домінуювальні (переважаючі) настрої (**переді мною, у моїй уяві, постає образ** ..., **картина** ...; **читаючи/слухаючи** такі рядки, «бачу», «чую» ...; **зображене в художньому творі дає уявлення про** ...).

4. Розкрити образотворчі засоби, що підсилюють ці настрої (**поет щедро розсипав порівняння, епітети; гіперболи, уособлення** допомогли уявити, побачити ...; **використав риторичні фігури** (питання, звертання, оклики), **щоб привернути увагу читача до** ...; **увиразнити** описану картину ...; **допомогти висловити сильні** почуття ...; **через діалог ліричний герой передав** ...; **пестливі слова** сприяли, викликали ...; **художні деталі** (зорові, слухові, нюхові) **допомагають** почути, (відчути, побачити, пережити ...).

5. Пояснити, як ритм поезії увиразнює її зміст (**допомагає** «чути» своєрідне звучання; **ритмомелодика вірша підсилює** ...).

6. Сформулювати основні думки і почуття (ідею), що їх навіює вірш (**автор, ліричний герой** переконує, спростовує думку про те ...; **викликав занепокоєння** ...; **допоміг зрозуміти** ...; **дав відповідь на** ...; **думка автора** (ліричного героя) **була для мене** переконливою (не переконливою, не обґрунтованою, викликає сумнів) тому ...).

7. Пояснити, до якого поетичного жанру він належить (картини природи – **пейзажний**; людські почуття

– **особистісна (інтимна) лірика**; соціально-побутове та громадське життя – **громадянська лірика**).

8. Висловити особисті враження від прочитаного твору (**ця поезія (вірш, ліричний твір) мене приваблює, сподобався, не сподобався; схвилював описом ...; викликав неоднозначне ставлення до ...; захопив своєю ...; ліричний герой (персонаж) вражає своєю ширістю до ...; у стосунках з ...; незвичайність описаної картини (почуття) змусили мене задуматися над ...**).

Перечитуючи ще раз поезію, подумати, які засоби виразності використаєте, щоб передати настрої, почуття ліричного героя (автора), своє ставлення до описаного через інтонацію, паузи, логічний наголос, жести, міміку тощо.

Орієнтовна основа дій читача (ООДЧ)	ПОЕЗІЯ: настрої (почуття) →	
	образи (картини) →	тема (про що розповідається) →
	засоби →	ритм →
	думки →	жанр →
		ідея (основні враження)

«Стягнений» варіант алгоритму – орієнтовна основа дій читача (ООДЧ), який «народжується» під час аналізу-коментаря ліричного твору. Із кожного пункту ООДЧ «Аналіз ліричного (поетичного) твору» вибираємо ключові слова, які й стануть основою алгоритму. Цим самим для учнів-читачів ми демонструємо ті розумово-почуттєві операції, які він проробляє під час аналізу ліричного твору. Така схема-алгоритм ООДЧ дозволяє матеріалізувати й наочно демонструвати почуттєво-розумові дії читача. Це відповідає цілісному розвитку мислення дітей. На такий технологічний тренінг учитель має виділити час, щоб опісля й учень-читач і вчитель-організатор процесу учіння могли одержати гарантований результат: естетичну насолоду й інтелектуальне задоволення.

Заповнюємо понятійно-термінологічне поле учня-читача паралельно зі словниковою роботою як за художнім твором, так і для побудови монологічного висловлювання, розгорнутої відповіді, під час обговорення поетичних текстів тощо. З цією метою практикуємо використання тематичних словничків (госарії), які відповідають теоретико-літературній темі, наприклад, «Настрій», «Поезія» та інші з досвіду колег-практиків.

ТЕМАТИЧНИЙ СЛОВНИЧОК « ПОЕЗІЯ »

- 1. Почуття, емоції, переживання, поривання душі, настрої, душевний стан.**
- 2. Натхнення, наснага, окрилення, піднесення.**
- 3. Зображати, передавати, створювати, змальовувати, навіювати.**
- 4. Гармонія, злагодженість, співзвуччя, милозвучність.**
- 5. Гармонійний, злагоджений, суголосний, співзвучний.**
- 6. Виразний, вимовний, промовистий, проникливий.**
- 7. Спокій, тиша, умиротворіння, рівновага.**
- 8. Спокійний, лагідний, безтрепетний, тихий, ідилічний, ангельський.**
- 9. Світлий, радісний, яскравий, ясний, відрадний, просвітлений, осяйний, променистий, прозорий.**
- 10. Сум, смуток, журба, печаль, туга, зажура, скорбота.**

Для розуміння понять «автор і ліричний герой», «настрій ліричного героя», «прозові та віршовані художні твори», «темпоритм художнього твору» пропонуємо в роботі з поезіями використовувати логіко-семіотичні моделі (ЛСМ). Вони допоможуть визначити роль кожного суб'єкта літературної освіти, який вступає в «діалог» із автором, ліричним твором, ліричним

персонажем, ліричним героєм, учнями-читачами між собою тощо.

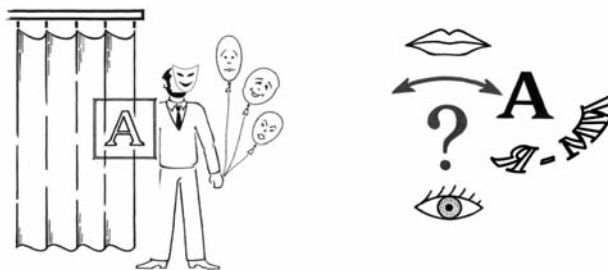

Рис. 1. Автор і ліричний твір

Автор «явний» і «прихований», дискусія між «видимим» і «невидимим» автором, оповідач-автор розповідає про себе та членів своєї «родини» від Я-МИ. Наприклад, Т. Шевченко, «Якби ви знали, паничі».

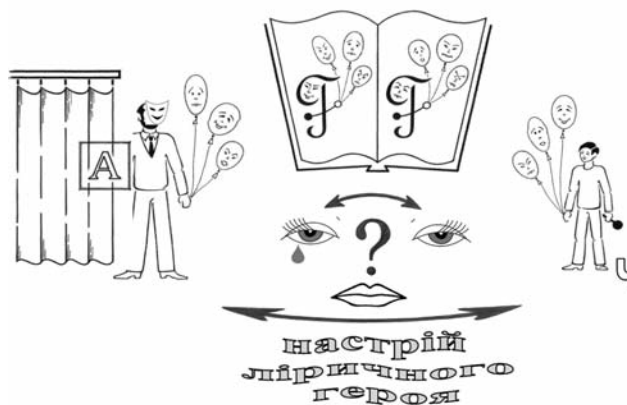

Рис. 2. Настрій ліричного героя

Рис. 3. Прозові та віршовані художні твори

Темпоритм художнього твору

- імпульсивні рухи – почуття радості, захоплення, здивування ...; **вільний, неорганізований ритм**
- загальмовані рухи – сум, пригнічення; або позитивний почуттєвий стан: радість, захоплення; **«стабільний», розмірений, злагоджений ритм**
- ритм розмірений, рівномірне чергування; **упорядкований ритм, ритмічна мова, наявні рими та паузи**

– поєднання темпу, ритму й емоційного забарвлення – темпоритм у прозовому і віршованому художньому творі

– темпоритм у художніх творах:

Л – ліричних, **Е** – епічних, **Д** – драматичних

– мова художніх творів двох видів:

В – віршована, **П** – прозова

Наступні таблиці-додатки «Лірика. 5–7 класи» (додаток 1–3) представляють собою набір понять, якими варто озброювати учнів-читачів. Такі навчальні засоби в практиці літературної освіти учнів-читачів

допоможуть сформувати компетентнісне розуміння особливостей ліричних творів. Вони нами укладалися на основі аналізу численних праць літературознавців і довідкової літератури. Як приклад, подаємо таблицю «Рима» (додаток 4—5), яка засвідчує неоднозначний погляд на дефініційне трактування названого поняття.

Розроблені таблиці «Лірика. 5—7 класи» (додаток 1—3) є багатфункціональний засіб. Вони можуть використовуватися як статично (для повторення, на етапі узагальнення та систематизації літературознавчих знань та ін.), так і динамічно. Наприклад, I частина, 5 клас. Таблиця складається з трьох колонок. Перша – «Поняття» подається заповненою, наступні – «Зміст (визначення)», «Ознаки (характеристики)» учні-читачі допишуть під час пояснення вчителя, опрацювання узагальнювальних таблиць («Рима»), знайомства з матеріалом у підручнику або опрацюовуючи довідково-енциклопедичну літературу. Можна подати заповнені перші дві колонки, а учні, за завданням учителя та за теоретичними матеріалами, визначають ознаки того чи іншого поняття. Таблиці можуть успішно використовуватися і на етапі контрольнорефлексивних дій учнівчитачів, коли вчитель планує перевірити, на якому рівні опановано теоретиколітературні поняття. Якщо репродуктивний рівень, то за визначенням поняття встановити його назву чи ознаки. Продуктивний рівень передбачає за поданою в таблиці назвою «Поняття», самостійно виявити ті чи інші характеристики й само-

стійно їх записати тощо. Усе залежить від мети літературної освіти, рівня літературної компетентності, ідеї уроку та ін.

Література

1. Бандура О. М. Вивчення елементів теорії літератури в 4—7 класах / О. М. Бандура. – К. : Рад. шк., 1981. – 129 с.
2. Бандура О. Теорія літератури в тезах, дефініціях, таблицях : навчальний довідник / О. Бандура, Г. Бандура. – К. : шк. світ, 2008. – 128 с.
3. Гром'як Р. Т. Українська література. Вивчення елементів теорії літератури. Додаток до підручника 7 класу / Р. Т. Гром'як. – Тернопіль : Підручники і посібники, 1998. – 64 с.
4. Крайнікова Т. Опорні схеми та таблиці з української літератури / Т. Крайнікова. – К. : Ред. загальнопед. газ., 2003. – 112 с.
5. Невінчана Н. Теорія літератури в школі: У 2 ч. Частина I / Н. Невінчана. – К. : Ред. загальнопед. газ., 2004. – 128 с.
6. Неділько В. Я. Елементи теорії літератури. Конспект лекцій / В. Я. Неділько. – К., 1994. – 68 с.
7. Онищенко В. Фундаментальні педагогічні теорії: монографія / В. Онищенко. – Львів : Норма, 2014. – 356 с.
8. Телехова О. Вивчення теорії літератури в школі / О. Телехова. – Х. : Гриф, 1999. – 176 с.
9. Шацький І. Проблеми розуміння категорії «ліричний герой» в літературознавстві // Диалог культур: літературо-ведческий аспект / 36. праць, 2004. – С. 201-204.
10. Шуляр В. І. Сучасний урок української літератури : теорія, методика, технологія : монографія / В. І. Шуляр. – Миколаїв : Іліон, 2012. – 876 с.
11. Юніцька Н. М. Теорія літератури в школі / Н. М. Юніцька. – Х. : Вид. група «Основа», 2012. – 127 с.

Далі буде

ЛІРИКА (5—7 класи) I частина 5 клас

Додаток 1

Поняття	Зміст (визначення)	Ознаки (характеристики)
1. Прозова мова	Мова не упорядкована, ритм неорганізований	Рядки короткі і великі, об'єднані в групи (текст), рима відсутня
2. Віршована мова	Мова упорядкована, ритмічна	Рядки короткі, об'єднані в групи (строфи), наявна рима
3. Ритм	Рівномірне чергування наголошених і ненаголошених складів	Звучання тексту розмірене і злагожене; ритмізації сприяють і паузи як короткі перерви (зупинки) під час читання
4. Рима	Співзвучні частини слів (закінчення), починаючи від останнього наголосу	Співзвучні частини слів по-різному зв'язують слова віршованих рядків у строфи (по 2 чи більше)
5. Строфа	Поєднання кількох віршованих рядків, виділених у групу (2-3-4 і більше рядків)	Об'єднання за однією думкою, інтонацією та способами римування (системою рим)
Віршований —	те, що має ритм (мова, текст, твір, уривок, цитата, рядок, приклад)	
Віршовий —	те, що є засобом творення ритму або має певне відношення до вірша (розмір, ритм, рима, строфа, форма, система, схема)	

II частина 6 клас

Додаток 2

Поняття	Зміст (визначення)	Ознаки (характеристики)
5. Види рим чоловіча	Наголос на <u>останньому</u> складі в рядку	Рима <u>тверда</u> , закінчується сильним (наголошеним) складом, рядок ніби відрубється дубів – плодів
- жіноча	Наголос на <u>передостанньому</u> складі в рядку	Рима <u>напів'яка</u> , бо після сильного складу йде слабший (ненаголошений); голос стає ніби м'якшим кручі – ревучі
- дактилічна	Наголос на <u>третьому</u> складі від кінця в рядку	Рима <u>м'яка</u> , рядок закінчується двома слабшими складами пробиратися – побиватися

III частина 7 клас

Додаток 3

6. Способи римування	Ой щєбече соловейко у мене на грушї, а Кожен так собі співає, як йому душї. а Ластівочки-щєбетушки не хочуть сїдати, б Не кортить мнї заспівати, лишень погуляти. б
парне: AA BB BB	
перехресне: AB AB	Бринить моя пчїлка маленька а нагадує весну чудову б несе мої думи далеко а у поле зелене, в дїброву. б О. Маковей
кільцеве: A BB A	Бїжать струмки, розбудженї весною, а Уже їй верба спросоння зацвіла, – б Земля чекає засїву їй тепла, б Намерзнувшїсь під коврою снїжною б І. Гнатюк
7. Ритмтворчі функції рими	- підсилення змісту, ідейного та емоційного звучання вірша; - звуковий повтор наголошених частин слів посилює мелодійність, музичальність віршованої мови; - надання ритмічності віршованому текстові; - забезпечення об'єднання рим віршованих рядків у строфи.

РИМА (посібники, підручники, довідкова література)			
№ з/п	Автор	Визначення поняття	Джерело
1	Роман Гром'як, Юрій Ковалів	Рима – суголосся закінчень у суміжних та близько розташованих словах, які можуть бути на місці клаузул або перебувати в середині віршового рядка.	Літературознавчий словник-довідник, 2-ге вид., К., «Академія», 2006, с. 581.
2	Василь Лесин, Олександр Пулинець	Рима – співзвучність закінчень слів у віршових рядках, яка охоплює останній наголошений голосний і наступні за ним звуки.	Словник літературознавчих термінів, 3-тє вид., К., Рад. шк., 1971, с. 355.
3	Василь Пахаренко	Рима – суголосся закінчень у суміжних та близько розташованих словах на місці клаузул чи в середині рядка.	Основи теорії літератури, К., Генеза, 2007, с. 117.
4	Наталя Невінчана	Рима – це однакове звучання або суголосся закінчень віршових рядків (клаузул).	Теорія літератури в школі, Ч. І., К., Ред. загальнопед. газ, 2004, с. 49.
5	Тетяна Давидова, Владислав Пронін	Рима – звуковий повтор. ... рима виникає в закінченнях двох чи кількох строф, але може зустрічатися і на початку рядків і в середині.	Теорія літератури, М., Логос, 2003, с. 184.
6	Олександра Бандура	Рима – це співзвучні частини слів, починаючи від останнього наголосу.	Вивчення елементів теорії літератури в 4-7 класах, К., Рад. шк., 1981, с. 103.
7	Василь Іванишин	Рима – суголосся закінчень у суміжних і близько розташованих словах	Нариси з теорії літератури, К., «Академія», 2010, с. 244.
8	Уляна Данильцова	Рима – співзвучність закінчень слів у віршових рядках, яка охоплює останній наголошений голосний і наступні за ним звуки. Рима – явище звукове, а не графічне: в ній збігаються звуки, а не букви [1-2].	Довідник з теорії літератури, К., «А.С.К.», 2001, с. 122.
9	Ірина Даниленко	Рима – звуковий повтор наприкінці віршів або піввіршів, що підкреслює їх межі, зв'язує їх між собою.	Теорія віршування. Аналіз поетичного тексту, Миколаїв, в-во МДГУ ім. П. Могили, 2003, с. 46.

Додаток 5

РИМА (шкільні підручники)			
№ з/п	Автор	Визначення поняття	Джерело
1	Ніла Волошина, Олександра Бандура	Співзвучні закінчення рядків у вірші називаються римою . Одна рима часом зв'язує два або більше рядків. Римою є не самі слова, а лише прикінцева частина їх, однакова звуковим складом, починаючи від останнього наголосу.	Українська література, 5 клас, К., «Освіта», 1992, с. 114—115.
2	Ніла Волошина	Співзвучні закінчення рядків у вірші називаються римою . Одна рима часом зв'язує два або більше рядків. Римою є не самі слова, а лише прикінцева частина їх, однакова звуковим складом, починаючи від останнього наголосу.	Українська література, 5 кл., К., «Педагогічна думка», 2007, с. 82.
3	Раїса Мовчан	Рима – це співзвучність закінчень рядків у віршах.	Українська література, 5 кл., К., «Генеза», 2005, с. 94.
4	Євгенія Кучеренко	Співзвучне закінчення слів у віршових рядках називається римою .	Українська література, 5 кл., Л., «Світ», 1993, с. 96.
5	Олександр Авраменко	Рима – це співзвучні закінчення рядків у віршованому творі.	Українська література, К., «Грамота», 2013, с. 96.
6	Людмила Коваленко	Рима – це співзвучне закінчення рядків.	Українська література, 5 кл., К., «Освіта», 2013, с. 94.
7	Євгенія Волощук	Римою називають співзвучність закінчень віршових рядків.	Світова література, 5 кл., К., «Генеза», 2013, с. 128.
8	Ольга Ніколенко та ін.	Подають лише поняття «вірш», «характерні ознаки вірша».	Світова література, 5 кл., К., «Грамота», 2013, с. 125.

Додаток 6

НАСТРІЙ

Подорож у літературні простори майже столітньої давнини

(Українська література 1920–1930-х років.

Літературна дискусія 1925–1928-х років)

11 клас

Людмила Васик,
учитель-методист

НВК «Чаплинська школа-гімназія»
Херсонська обл.

Дидактична мета уроку: Розвиток інтелектуального рівня суспільства (від часів минулих і до нинішніх) свідчить про необхідність невпинного зростання потреби самоосвіти, самовдосконалення, саморозвитку, широкої поінформованості в різних сферах життєдіяльності людини. Однак нинішні українські драматичні часи для нашої країни засвідчили: без знань витоків історії нашого державотворення, національної філософської думки та літературно-мистецького розвитку в кожному регіоні держави неможливо сформувати не тільки цілісність і системність різногалузевих знань, утвердити значущість національних цінностей, але й елементарні людські, гуманістичні складові характеру наших учнів. Без цих звично-буденних чеснот неспроможна зрости інтелектуально, відбуватися в позитивно-емоційному форматі жодна Людина, а надто – Особистість патріотична, широко освічена, мудра, вдумлива, комунікабельна, толерантна, справедлива й порядна.

Чи можна цьому навчити на звичайних уроках української літератури? І як саме? Адже спеціальних методологій для здобуття такого фактично інтелектуально-громадянського вишколу в наших юних вихованців ще й досі не виписано. Утім, чи є потреба в такому стандартному вчительському протоколі? Як свідчить досвід (особистий і моїх колег), нагальної необхідності в цьому немає. Фактично кожен урок з літератури може стати своєрідним міні-тренінгом для практичного застосування здобутих знань. Себто, у пріоритеті має бути не тільки високий бал в атестаті, а передовсім уміння оцінювати історію нашої країни через призму документалістики й фактологічного матеріалу, практично застосовуючи ази аналітики, уміння вести діалоги, дискутувати, дебатувати про так звані «високі матерії» з літературно-мистецького минулого й сьогодення у контексті не тільки вітчизняної, а навіть світової історії.

Хто саме може налаштувати дітей до такого рівня мислення, даючи їм знання щодо сприйняття інформації, технологій доказовості, креативності, уміння широко застосовувати лексичну палітру, прагнути мовно-стилістичної та візуальної досконалості в підготовлених до усного оприлюднення, друку чи виходу в ефір повідомленнях? Скажете: тільки вчені-історики, філологи,

соціологи, психологи чи журналісти? Та ні, і ми, вчителі, зможемо!

А як саме? Продемонструємо це на першому уроці для 11-класників. Адже його тема – не з простих: «Українська література 1920–1930-х років. Літературна дискусія 1925–1928-х років». Вона не потрапляє до сфери популярних для широкого обговорення навіть у колі поінформованих з історії літератури наших вихованців-інтелектуалів. Окрім того, ця драматична історична доба нашої держави досить заважка навіть для сприйняття на психологічному рівні для нинішніх підлітків. Але ж у них є ми, вчителі, які зобов'язані не тільки поглибити їхні теоретичні знання, навчити самостійно систематизувати та аналізувати дібрану інформацію, формувати досвє юного дослідника, робити висновки й брати відповідальність за кожне підсумкове судження, але й закріпити практичні навички вести діалоги, дебатувати, апробувавши принципи позитивної психології тощо.

Задля реалізації цього педагогічного задуму на першому уроці 2014/2015 навчального року беру всі кращі методики, набуті в різні роки моїми вітчизняними і зарубіжними колегами-вчителями. А ще – ось ця думка з листа «Вчителю мого сина» американського президента Авраама Лінкольна: «Намагайтеся дати силу моему синові не йти за натовпом, коли всі пристають на бік переможця <...> Навчіть його вислуховувати всіх людей, однак, навчіть його також усе те, що він чує, розглядати під кутом істини й відбирати тільки хороше».

Тема уроку. На шляхах до українського відродження, або «... і подививсь ... я на розстріляне безсмертя, і зрозумів, що в дні нові безсмертні – мертві і живі»

(Українська література 1920–1930-х років.
Літературна дискусія 1925–1928-х років)

Мета уроку: ознайомити учнів з багатогранними, поліфонічними мистецько-світоглядними реаліями літературних процесів України 20-х – початку 30-х років ХХ століття; розкрити особливості тогочасної літературної доби та поняття «розстріляне відродження»; розвивати уміння визначати зв'язок між змінами в суспільстві та розвитком літератури, а також аналізу-

вати отриману інформацію і робити висновки; розвивати усне логічне мовлення, розширити лінгвістичну палітру з історичної та літературознавчої тематики; формувати навички ведення дискусії, висловлювати та аргументувати власну думку, толерантно ставитися до іншої точки зору, пропонуючи варіанти практичного вміння вести дискусії, відстоювати свої погляди, застосовуючи переконалий фактаж та елементи позитивної психології; розвивати дослідницькі здібності, критичне й образне мислення школярів; прищеплювати почуття поваги до історичного минулого України, зокрема її літературних геніїв, не оминаючи трагічних суспільно-політичних реалій, драматичних помилок і прорахунків письменницької еліти минулих часів; виховувати інтерес до української літератури не тільки в умінні розуміти й чути слово рідної мови, поцінювати філософські, сюжетні таланти авторів, але й чітко знати історичну добу, коли жили і творили вітчизняні літератори, їхні непересічні долі, уміння визначати актуальність раніше написаного у нинішні непрості часи нашої держави.

Тип уроку: подорож-дослідження у літературні простори майже столітньої давнини, вивчення нового матеріалу з психологічним супроводом та міні-тренінгами на вміння вести дискусії з літературно-історичної тематики.

Обладнання: портрети письменників доби «розстріляного відродження», в центрі – портрети Миколи Хвильового та письменника-земляка Миколи Куліша; мультимедійна дошка, проектор.

Міжпредметні зв'язки: історія України, етика, риторика, психологія.

Форми, методи, прийоми роботи на уроці: метод «ПРЕС»; метод «Асоціативний куш»; метод «Кільця Ейлера»; демонстрація та захист презентацій; дискусія; індивідуальна робота; робота в групах; прийом «кейс-стаді».

Загальні випереджувальні завдання: а) ознайомитися з українською історією 20–30-х років ХХ століття, зокрема зі значними історичними подіями, що їм передували; б) пригадати стильові напрями, що розвивалися в тогочасній українській літературі; в) ознайомитися з поняттям «розстріляне відродження»; г) прочитати поему В. Сосюри «Розстріляне безсмертя».

Випереджувальні завдання для груп.

1-ша група: створити презентації за темами: «ВАПЛІТЕ», «ГАРТ», «Плуг», «Неокласики», «ВУСПП», «Молодняк» та підготувати короткі дискусійні виступи (від імені одного із цих літературних угруповань);

2-га група – **«Історики»:** підготувати екскурс-повідомлення про літературну дійсність в Україні 20-х років ХХ ст. «Література й політика»;

3-тя група – **«Літературознавці»:** підготувати інформаційно-дослідницьке повідомлення про художньо-стильові напрями й течії та короткі світоглядні характеристики їх представників;

4-та група – **«Біографи»:** підготувати портрет-повідомлення про основні біографічні дані Миколи Куліша;

5-та група – **«Психологи»:** дослідити та підготувати повідомлення про емоційний стан письменників «розстріляного відродження».

Матеріали, упорядковані у кейс-стаді: добірка строф із поеми В. Сосюри «Розстріляне безсмертя» (дод. 1); узагальнювальна таблиця про розвиток української історії та літератури, яку 11-класники заповнюють самостійно (дод. 2); основні літературні напрями української літератури ХХ ст. (дод. 3); глосарій (дод. 4); цитати М. Хвильового з памфлетів (дод. 5); «розстріляне відродження» (дод. 6).

Хід уроку

I. Мотивація навчальної діяльності

Слово вчителя. Дорогі діти! Така реальність: спливли канікули, і сьогодні маємо налаштуватися на навчання, адже ви – одинадцятикласники. Через дев'ять місяців ви маєте дістатися свого учнівського Евересту. На завершальному етапі до цієї важливої життєвої вершини вам доведеться засвоїти й підсумковий шкільний курс з вивчення української літератури.

Психологи стверджують: найкраще запам'ятовується останнє – інформація, побачене, почуте, пережите... Які враження залишаться у вас від наших уроків, як навчитися працювати з художньою літературою, розуміти, сприймати її як різновид філософії та мистецтва, чи вдумливими, небайдужими читачами станете – від цього значною мірою залежатиме, які громадянські, інтелектуальні та морально-етичні принципи сповідуватимете вже сьогодні, і в перспективі – у своєму дорослому житті.

Наразі поговоримо про той час, який міг би стати золотою добою українського мистецтва, та натомість перетворився на одну з найтрагічніших сторінок. За словами істориків, літературна дійсність в Україні 20-х років ХХ століття видається приголомшливо багатою. Порівняно з нею будь-які інші періоди розвитку нашого письменства просто бліднуть. Адже саме в цей період, про що свідчить багато фактів, українська література досягла якісно нового, європейського рівня. Це була вільна, упевнена в собі, позбавлена малоросійського комплексу меншовартості література. Академік О. Білецький так схарактеризував добу 20-х років: «Україна кипіла, як величезний казан на безперервному шаленому вогні, і в цім казані виварювались думки й почуття, наново перетворювались світогляди, дивно змінювались люди».

*Комусь дано діла творить великі,
Що ниткою простягнуться в віки,
А з мене досить,
Що не був дволикий,
Що серця не міняв на мідяки.*

Ці слова належать Дмитрові Фальківському. Дійсно, не зрадити правді, своєму високому покликанню поета, своєму народові – тоді було подвигом.

Але як нам, нині сущим, розвідати всі деталі тієї історичної доби, літературних рухів, знати на все не лише документальні свідчення, а й «зануритися» в особливості психологічного стану тих літераторів, яким випало пережити ті трагічні часи? Енциклопедичні дані, монографії, критичні розробки, публікації в Інтернеті ми вже з вами дослідили. Це було домашнє завдання на канікули. Але цього замало. Аби відчутти на повну силу особливості того літературного періоду, нам треба... просто відправитися у звичайну подорож у минуле столітньої давнини. Екіпажі у нас уже сформовані. Команди істориків, літературознавців, біографів готові до такої подорожі в часі та просторі? А психологи? Отже, стартуємо й поринаємо в процес дослідження!

II. Оголошення теми, мети, завдань уроку

Учитель. Я довго добирала епіграф до нашого уроку, переглянула чимало літератури і зупинила свій вибір на поемі Володимира Сосюри «Розстріляне безсмертя». І знову зустрілася з проблемою: у яких саме рядках поета відображена тема нашого уроку? Відтак зробила добірку строф і пропоную кожному з вас дібрати свій епіграф до уроку. А знайти їх зможете у кейс-стаді, які у вас на столах (дод. 1). Запишіть їх, будь ласка, до своїх зошитів. Свій вибір обґрунтуєте в кінці уроку. Я ж вибрала такі слова:

Про них співаю я сьогодні
і про усіх, кого нема,
кого ковтнула смерті тьма...
їх кров наповнила б безодні!..

III. Робота над темою уроку

– Що саме діялося тоді на теренах історії? Адже, як нам уже відомо, розвиток літератури нерозривно поєднаний з усіма секторами життєдіяльності країни – політичним, економічним, культурним. Про це нам повідомить команда наших істориків. Вас прошу дістати з кейс-стаді узагальнювальну таблицю розвитку української історії та літератури і під час їхньої доповіді робити висновки та заносити їх до таблиці. **(Повідомлення групи «Істориків», учні відстежують виголошене і заповнюють таблиці.)**

На дошці ви бачите портрети письменників. Це – яскраві представники тієї творчої палітри, що складала унікальне гроно, – П. Тичина, В. Сосюра, В. Еллан, В. Підмогильний, М. Зеров, М. Рильський, М. Хвильовий та інші. Серед них і наш земляк – Микола Гурович Куліш. У їхніх творах привертає увагу дивовижне нуртування розмаїтих стильових течій – від авангардизму з його відгалуженнями, революційного романтизму, неоромантизму до постмодернізму. Українська література стає модерною за змістом і формами, впевнено крокує під гаслами духовного оновлення й національного відродження. Які саме художньо-стильові напрями й течії панували тоді в літературі та хто їх представляв не лише у світовій літературі, а й в українській, ми дізнаємося з повідомлень наших літературознавців. Ви робите нотатки у своїх зошитах. Допоможе у цьому матеріал у кейс-стаді (дод. 3). **(Повідомлення групи «Літературознавців».)**

Після повідомлення групи наших істориків постають запитання: **«Чому була придушена літературна дискусія? Кому й чим вона загрожувала?»**. Це і будуть наші **проблемні питання**. Запишіть їх у зошит, поміркувавши, у кінці уроку ви дасте на них відповідь.

У жоден період історії розвитку мистецтва слова літературний процес не був таким складним і динамічним, як у 20-ті роки. Це був своєрідний літопис пролетарської революції. Молоді літератори, діти своєї епохи, звели революційні зрушення в абсолют. Але надто скоро вони здобули переконливий у своїй трагічності досвід: революція часто-густо спричиняла масове насильство, яке, у свою чергу, також породжувало зло і терор. Ані про терпимість, ані про толерантність не могло бути й мови – усе вирішувалося за допомогою насильства, зброї. Характерна ознака того бурхливого часу – поява різноманітних літературних груп та організацій, які так чи інакше виражали проблеми своєї доби. Митці об'єднувалися за спільними світовідчуттями, естетичними принципами та певною політичною

платформою. Частина письменників прагнула розв'язати соціальні й національні питання, інша – зосереджувала увагу на естетичних проблемах. Спробуємо уявити, що ми присутні на зборах представників різних угруповань того часу. **(Почергові презентації груп «ВАПЛІТЕ», «ГАРТ», «Плуг», «Неокласики», «ВУСПП», «Молодняк» і виступи представників цих груп.)**

Усі ці літературні об'єднання мирно співіснували до 1925 року. А тепер, прослухавши повідомлення «представників», спробуємо створити асоціативний куц до кожного угруповання, вказавши основні риси, відмінності, програмні положення, декларації тощо. **(Учні створюють асоціативні куці.)**

– Дорогі мої юні дослідники! Ми з вами переконалися: «літературні явища тієї доби становили надзвичайно строкату картину» – так визначив академік О. Білецький. Та все ж у центрі уваги митців було становлення нової української людини, яка пройшла крізь буремні роки революції та активно стверджувала себе в нових умовах життя. Тож зараз за допомогою методу «Кілець Ейлера» спробуємо знайти спільне і відмінне у всіх цих угрупованнях. **(Обговорення та заповнення «Кілець Ейлера».)**

Вочевидь, саме таке обговорення й привело до літературної дискусії, що розпочалася у 1925 році. Перш ніж ми це розглянемо, пригадаємо форми колективного обговорення гострих питань (дод. 4). **(Учні дають визначення термінів – полеміка, дебати, диспут, мозковий штурм, дискусія та відповідають на запитання: Чим відрізняється дискусія від полеміки? Які основні правила ведення дискусії? Як ви гадаєте, чому до глосарія внесене слово «толерантність»?)**

Літературна дискусія 1925–1928-х років стала значною подією. Вона виникла через глибокі розбіжності в розумінні природи й мети художньої творчості серед українських письменників, ідейну та політичну конкуренцію літературних організацій. Спричинила її стаття Миколи Хвильового «Про «сатану в бочці», або Про графоманів, спекулянтів та інших просвітян» (опублікована в квітні 1925 року в тижневику «Культура і побут»), а також памфлети «Камо грядеш?», «Думки проти течії», «Апологети писаризму» та «Україна чи Малоросія?». У цих творах письменник постав проти примітивізму радянської літератури й закликав митців орієнтуватися на кращі зразки світової літератури.

Упродовж двох років з'явилася низка публікацій, до дискусії долучилися письменники, критики, партійні і державні діячі. Під час запальних тематичних діалогів обговорювалося: чи зможе українська культура позбутися свого колоніального/постколоніального статусу, стати модерною культурою модерної нації. Важливим поняттям, поданим у памфлетах, був «азіатський ренесанс». У кейс-стаді (дод. 5) знайдете цитати М. Хвильового з його памфлетів.

Опрацювавши їх, **дайте відповіді на запитання**: що, на вашу думку, дало підставу М. Хвильовому назвати літературу 1920-х років «азійським ренесансом»? Чи згодні ви із цим твердженням? Чи актуальне воно сьогодні? **(Відповіді учнів.)**

Згодом від обговорення шляхів розвитку української літератури дискусія поступово перейшла з мистецької в політичну, особливо після проголошеного М. Хвильовим гасла – «Геть від Москви!». Комуністичні функціонери сприйняли його як суто політичне. 30 квітня в тому самому тижневику «Культура і побут» з'явилася стаття-відповідь Г. Яковенка «Про критику й критиків у літературі», у якій гостро засуджена позиція

автора дискусійної статті. Утрутила партія. Сталін особисто надіслав листа Кагановичу з критикою поглядів комуніста Хвильового. Під політичним та моральним тиском письменник змушений був визнати «свої помилки», розпустити очолювану ним ВАПЛІТЕ і, врешті-решт, у 1933 році покінчити життя самогубством. У 1934 році почалися масові арешти письменників за сфабрикованими звинуваченнями.

– Шановні мої дослідники, ви прочитали поему В. Сосюри «Розстріляне безсмертя». *Яке враження справила вона на вас? Що найбільше вразило в поемі? (Відповіді учнів.)*

А тепер уявімо таку казкову дорогу, що розходиться врізнобіч, а на ній камінь, де написано: «Праворуч підеш – живим будеш, але коня позбудешся, ліворуч підеш – багатим будеш, прямо підеш – смерть знайдеш». Саме в такій ситуації опинилися українські письменники у 30-ті роки. Тих, хто йшов прямо, писав правду, чекали розстріл або табори ГУЛАГУ. Кому вдалося емігрувати – навіки залишалися без батьківщини, слави українського письменника. І лише ті, хто «перебудувався», став на службу ідеології комуністичної партії, оспівував «світле майбутнє» й прекрасне нинішнє, отримували звання, нагороди, премії, почесні й достаток. Не засуджуватимемо їх – таким був той страшний час. Просто замислимося ось над такими фактами (дод. 6). **(Читання вголос додатка.)**

– Отже, ми доволі детально розібралися у дискусійній суті тогочасних літературних формувань в Україні. Але ж ви, чаплинські школярі, просто не маєте права не згадати про одного з активних діячів літературного процесу тієї пори, нашого земляка, вітчизняного Шекспіра – Миколу Гуровича Куліша. Він був одним із тих, хто намагався піднести українську літературу на новий щабель, зробити так, щоб українське слово зазвучало по-новому, відкрило нові теми. Спогади Миколи Зерова про визначного драматурга допоможуть зрозуміти, в яких умовах жив і творив наш ушлявлений земляк, новатор української літератури. **(Повідомлення групи «Біографів».)**

Невдячна справа писати, розповідати про справжніх поетів, які жили й творили в надзвичайно складну добу тотального стеження каральних органів за обдарованими людьми та спроб маніпулювати ними, які не так думали й не зовсім те писали, що вимагала від них влада. Однак розглянемо хоча б у загальних рисах важливий моральний аспект взаємодії влади і людини творчої. Тож спробую розкрити справжні механізми взаємодії Поета і безжальної системи тоталітаризму.

Тоталітарні режими вводять не лише заборони, але й вимоги, диктують громадянинові, що він має робити та як мислити. Саме завдяки усталенню таких чинників державний режим здатний перетворити людину у «вічний гвинтик» системи. Але саме культура – вияв свого «я» особистості чи народу – є тим чинником, який протистоїть нівелюванню громадянсько-патріотичних цінностей і людських чеснот.

Нові закони тоталітарного режиму обмежували індивідуальну свободу і призвели до дисгармонії свідомостей як окремих особистостей, так і колективної свідомості української нації загалом.

Які саме психологічні чинники впливали на митців у той час? Ви мали це відстежити у тематичній літературі й повідомити на уроці. Тож запрошую до слова координатора групи дослідників-психологів. **(Повідомлення групи «Психологів», див. дод. 7.)**

IV. Закріплення знань, умінь та навичок

Наша подорож-дослідження – на фінішній прямій. Ви вже маєте уявлення про період становлення літератури 20–30-х років ХХ століття. Прошу в зошитах написати синонімічний ряд означень: 1 ряд – до словосполучення «літературна дискусія», 2 ряд – «розстріляне відродження», 3 ряд – «Микола Куліш».

А зараз дайте відповідь на наші проблемні запитання: **«Чому була придушена літературна дискусія? Кому й чим вона загрожувала?».**

V. Підбиття підсумків уроку

1. Бесіда

• Який епіграф ви дібрали до уроку? Аргументуйте свій вибір.

• Інтерактивна вправа «Мікрофон»: який факт з літератури 20–30-х років ХХ століття вразив вас найбільше? Чому?

• Чия відповідь (повідомлення) сподобалася вам найбільше? Чому?

• Яке повідомлення підготували б ви на продовження цієї теми?

2. Оцінювання роботи учнів.

Заключне слово вчителя. Наш урок – не просто дослідницька подорож у вітчизняні літературні простори майже столітньої давнини. Це було глибинне занурення у світ драматичного історичного фактажу, біографічних нюансів, психологічних мотивів, де на одній вісі координат, у єдиній точці зійшлися доля Країни й доля Людини – патріота, непересічної, талановитої Особистості. Це було наше корпоративне прагнення відпрацювати практичну модель, як можна на звичайному шкільному уроці переконати в силі слова правди, у необхідності збереження традицій, культури, імен тих, хто пішов у вічність, відстоюючи високі громадянські та моральні чесноти. А ще – примирити і знайти спільний гуманістично-психологічний знаменник у сприйнятті нестандартних поглядів на філософські основи, історію, мистецтво, літературу не тільки українців, але й різних націй та народів суціль і в нашій країні, і на планеті загалом. Українці важливо, що, уміючи самостійно дібрати, систематизувати й переконливо подати відстежену інформацію, кожен із вас буде й надалі мислити, говорити й діяти, аби у перспективі вести діалоги, дискутувати з різної тематики світової історії, політики, економіки та культури, дотримуючись правил толерантності щодо опонентів. Це нині так важливо для нашої країни.

Згодні з цим висновком? Які маєте зауваження до уроку? Я щиро вдячна кожному з вас за сумлінність, творчість у проведенні нашої дослідницької експедиції в пошуках історичної правди літературних процесів України майже столітньої давнини.

VI. Домашнє завдання: підготувати ключові запитання до дебатів із ровесниками європейських країн за темою «Сучасна молодіжна культура: чи є шанси стати її основою для інтеграційних процесів?».

Учитель дає повне пояснення технології підготовки до таких дебатів і разом з класом формує коротку концепцію побудови доказовості під час дискусій.

ДОДАТКИ ДО УРОКУ

Додаток 1

Добери епіграф до уроку:

1. О, скільки гроз гуло в поеті, / герою нещасливий мій...
2. Холодні стіни каземата, / і смерті стогін, сталі спів... / То з пістолетом руку брата / на тебе ворог злий навів... / Така судьба твоя проклята.
3. ... не треба забувати / про той страшний далекий час / і тих, що йшли на смерть за нас, / на смерть, з натхненними очами, / щоб бути безсмертними між нами.
4. Смерть гордий дух їх перемиг, – / то тільки тіло сталь порвала... / Нехай фізично вбили їх, / але їх дух не розстріляли!
5. О ні! Безсмертя не убити! / Ми будем, браття, вічно жить, / як і українська наша мова.
6. Так бийся, серце, доки б'єшся! / Ти не мені належиш, серце!

Додаток 2

Узагальнювальна таблиця про розвиток української історії та літератури тогочасної історичної доби

Історичні події та факти	Культурні, літературні події	Літературні стилі й напрями	Літературні угруповання, видання	Тематика й проблематика

Додаток 3

Основні літературні напрями української літератури ХХ століття

Літературний напрям – конкретно-історичне втілення художнього методу, що проявляє себе в ідейно-естетичній спільності групи письменників у певний період часу.

Символізм – літературно-мистецький напрям кінця ХІХ – поч. ХХ ст., що головним художнім засобом творчості обрав символи як засіб вираження незбагненної суті явищ життя і таємничих індивідуальних уявлень митця.

Футуризм – напрям у літературі (переважно поезії) і мистецтві початку ХХ ст., який пропагував «мистецтво майбутнього» відповідним новій добі з її технічним прогресом, новими ритмами тощо. Лідером футуристів в українській літературі був М. Семенко, інші письменники, які прийшли в українську літературу на початку ХХ ст.

Авангардизм – течія в літературі та мистецтві, яка з'явилася у другому десятиріччі ХХ ст. та проявилася в стихійному протесті проти інших традицій у розвитку художньої культури.

Модернізм – загальна назва різноманітних напрямів у літературі, мистецтві ХХ ст. (неокласицизм, неоромантизм, футуризм, неореалізм, символізм, імпресіонізм, експресіонізм та ін.). Загальна стильова ознака – тенденція до символізації, ідеалізації та романтизації зображуваного. Для українського модернізму характерний синтез різних стилів.

Соціалістичний реалізм (соцреалізм) – організований за чіткою програмою літературний метод, який передбачав оспівування комуністичної партії та її провідної ролі в житті народу, у будь-яких сферах суспільства; піднесення борця, будівника нової системи; ідеалізацію людини як носія кращих моральних якостей, вихованих соціалістичною ідеологією. Художня дійсність зображувалася «лакованою», прикрашеною, лише з позицій правлячого класу, партії; конфлікт полягав у боротьбі проти чужих ідей, за ідеологічну спільність та однодумство.

Постмодернізм – загальна назва літературно-мистецьких течій кінця ХХ – поч. ХХІ ст. (можливо, елементи постмодернізму з'явилися у творах українських письменників і раніше). Для цього напрямку характерні інтертекстуальність (приховане та явне використання чужих текстів), гра зі словом, багатозначність, зміщення часу й простору тощо.

Додаток 4

Глосарій

Дискусія (від лат. *discussio* – дослідження, розгляд) – діалогічний метод творчої діяльності групи осіб, побудований на публічному, відкритому, **доброзичливому** обговоренні актуального, але спірного питання і спрямований на певний позитивний результат.

Основні правила дискусії: 1. Усі відкрито висловлюють свої думки; 2. До різних поглядів ставтеся з повагою; 3. Слушайте інших, не перебивайте; 4. Не говоріть занадто довго та занадто часто; 5. Говорить хтось один – інші уважно слухають; 6. Дотримуйтеся правил позитивного мислення та стосунків; 7. Не критикуйте безпідставно ні себе, ні інших, аргументуйте критичні зауваження; 8. Незгоди й конфлікти щодо різних точок зору не мають бути спрямовані на конкретну особу.

Полеміка (від давньогрец. *polemikos* – войовничий, ворожий) – це метод суперечки, в якій наявні конфронтація, протистояння, протиборство сторін, ідей, концепцій, позицій. Полеміка – це гостра боротьба принципово протилежних думок із того чи іншого питання. **Мета полеміки** – не досягнення згоди, а ствердження власної точки зору, перемога над супротивником.

Толерантність – здатність індивіда сприймати без агресії думки, які відрізняються від власних, а також особливості поведінки та способу життя інших. Терпимість до чужого стилю життя, поведінки, звичаїв, почуттів, ідей, вірувань.

Памфлет (від грец. *pap* – усе, *phlego* – палю) – різновид літературного чи публіцистичного твору, зазвичай спрямований проти політичного устрою в цілому чи окремої його частини, проти тієї чи іншої соціальної групи, партії, системи управління тощо, найчастіше – через розкриття окремих їхніх представників.

Апологет (з грец. – захищаю) – запальний прихильник якоїсь ідеї, напрямку, учення.

Додаток 5

Цитати з памфлетів М. Хвильового

Азіатський ренесанс – це епоха європейського відродження плюс незрівняне, бадьоре й радісне грецько-римське мистецтво. («*Камо грядеши*»)

Геть від Москви! Дайош Європу! («*Камо грядеши*»)
Європа – це досвід багатьох віків. Це не та Європа, що її Шпенглер оголосив «на закаті», не та, що гниє, до якої вся наша ненависть. Це Європа грандіозної цивілізації, Європа – Гете, Дарвіна, Байрона. Ньютона, Маркса і т. д. («*Камо грядеши*»)

За всяку ціну ми мусимо вивести нашу літературу на широку європейську арену. («*Листи*»)

Ми розуміємо Європу теж як психологічну категорію, яка виганяє людськість із «Просвіти» на великий тракт прогресу. («*Камо грядеши*»)

Отже, гряде могутній азіатський ренесанс у мистецтві, і його предтечами є ми, «олімпійці». («*Камо грядеши*»)

Трагічна статистика кількома абзацами

На 1 жовтня 1925 р. письменницька спільнота України об'єднавала 5000 літераторів. Кульмінацією дій радянського репресивного режиму стало 3 листопада 1937 р. Тоді «на честь 20-ї річниці Великого Жовтня» у Соловецькому таборі особливого призначення за вироком так званої «Трійки» в один день страшили понад 100 представників української інтелігенції – цвіту української нації.

Протягом 1938–1954 рр. репресовано майже 240 українських письменників, хоча багато з них були прихильниками радянської влади, воювали за неї, відбулися як письменники вже після революції.

За підрахунками істориків літератури, із них – 17 розстріляні, 8 покінчили життя самогубством, 16 зникли безвісти, 7 померли в ув'язненні. За різними підрахунками впродовж 1930-х років московська влада розстріляла від 200 до 337 кобзарів, бандуристів та лірників.

Короткі дискусійні виступи**від імені одного з літературних угруповань тих років**

«ГАРТ»: – Ми, гартівці, в основу своєї діяльності покладемо українську мову як знаряддя творчості, поширюватимемо існуючу сьогодні ідеологію партії. Тільки завдяки цим принципам можна виховати нового читача, нову людину. Тому наші твори будуть оспівувати сучасність, викликати настрої бадьорості й життєздатності. В Україні росте й розвивається промисловість, і ми вважаємо, що саме за нею майбутнє. Саме наша спілка «Гарт» підтримує боротьбу пролетаріату за світле майбутнє. Ми виступаємо за об'єднання всіх пролетарів світу, проти шовінізму й націоналізму. Приєднуйтесь до нас і словом, і ділом.

«ПЛУГ»: – Уважно вислухавши членів спілки «Гарт», можна зробити такі висновки: вони просто пристають на обіцянки нової влади отримувати гарні помешкання, добре оплачувані посади та високі гонорари за видані книжки. Так, І. Кулик закликає облишити тему громадянської війни й оспівувати натхненну побудову нового суспільства. Це досить спрощений погляд на роль письменництва в суспільстві! Від імені усіх «плужан» стверджую: ми єдине літературне угруповання, яке реально дивиться на життя, бо саме життя вчить нас не відриватися від першооснови – матінки-землі. Своє завдання вбачаємо в змалюванні життя нового села у світлі настанов партії. Героями наших творів буде народ, селяни, адже Україна – аграрна держава.

ВАПЛІТЕ: – У виступах моїх попередників відверто звучать заклики підтримувати політику партії в галузі літератури. Члени організації ВАПЛІТЕ категорично проти політизації літератури й командних методів організації літературного процесу! Наше об'єднання створювалось як академія. Його основними засадами є серйозне й відповідальне ставлення до творення нового мистецтва! Ми закликаємо всіх митців глибоко освоювати класичну спадщину й нещадно викорінювати халтуру й графоманство, що заповнили пролетарську літературу сьогодні! Тільки дотримуючись цих принципів, ми зможемо європеїзувати українську літературу.

ВУСПП: – Наше гасло: «Союзник або ворог». Хто не згоден хоча б із одним пунктом нашої програми, – наші вороги. Це – Микола Куліш, Юрій Смолич, Остап Вишня, Олександр Копиленко, Євген Плужник, Юрій Яновський, таких чимало. Ми будемо вести завзяту боротьбу з тими, хто проти нас. Але ми мріємо про інтернаціонально-класовий союз літератури України

проти міщансько-націоналістичного, про вольовий активний пролетарський світогляд у літературі проти буржуазного пасивістичного, про соціальну художність. Ми відкидаємо релігію, те, що ви називаєте загальнолюдськими цінностями, і впевнені, що побудуємо нове суспільство та створимо для нього інші цінності.

«МОЛОДНЯК»: – Хто б там що не говорив, але саме ми, «молодняки», вважаємо себе бойовим загonom пролетарського фронту. Назва нашої спілки говорить сама за себе, і нам належить майбутнє. Саме ми чимало зробили для активізації літературної творчості молоді, виявлення талантів. І нехай нас засуджують за агресивну прокомуністичну ортодоксальність та брутальні наскоки на інакодумців, ми сильні своїм духом, молодістю та запалом, зможемо повести за собою митців, які підтримують нашу програму. А з тими, хто нас не розуміє і не сприймає, ми будемо запекло боротися і боротися до кінця.

Зеро про Миколу Куліша

«Микола Куліш належить до «командної» верхівки митців Розстріляного Відродження. Він був однолітком із Тичиною, Хвильовим, Рильським, Довженком і Курбасом, однак дебютував дещо пізніше, разом із молодшою на 10–15 років групою нових могутніх талантів, на чолі з Бажаном і Яновським. Відтак, як і ті, молодші, мав дуже короткі терміни для творчого самовияву: це роки 1926–1933, коли настала друга й остання – критична фаза відродження.

Уже в перші роки цієї другої фази були подавлені неоклясики, ВАПЛІТЕ, МАРС, Академія Наук, а потім почався і геноцид над українським населенням. Щоб у цей час видати театральні шедеври, повносили духом і протестом молодого відродження, Куліш і його театральний учитель і побратим Курбас мусили бути йти в останній контратаки на вірну смерть, яка й спіткала їх на північній російській каторзі.

Ціле щастя, що Микола Хвильовий устиг видрукувати в своєму «Літературному ярмарку» МИНУ МАЗАЙЛА (книга 6 за травень 1929) і НАРОДНОГО МАЛАХІЯ (книга 9 за серпень 1929). Обидва бо ліпші твори Куліша були назавше заборонені ще з початку 1930 року, після того, як провалилась спроба партії змусити Куліша і Курбаса до ідейної капітуляції на театральному диспуті в Харкові 1929 року.

Під час прийому у Сталіна українських письменників на початку 1929 року Куліш сміливо звернув увагу Сталіна на суперечність між заборонаю українських творів з національними ухилами і вільною російською шовіністичною пропагандою в ДНЯХ ТУРБІНИХ із сцени найбільшого театру Росії. 13 травня 1933 року сталося самогубство Хвильового, про якого Куліш казав: «Це наш надхненник. Він перший відкрив нам очі на Україну». Реакція Куліша на загибель друга була несамою. Усю ніч стояв Куліш коло мертвого побратима, а коли вже на цвинтарі труну опускали в яму – кинувся на коліна до труни з криком: «Сонце мое!». Після похорону чорна туга огорнула Куліша так, що дружина, боячись, щоб він не вчинив собі чого, заховала його револьвери. Помітивши це, Куліш сказав: «Будь спокійна, я не зроблю того, що зробив Хвильовий. Я знайду в собі сили і буду боротися до кінця».

У змаганні України з комуністичною Росією за духову суверенність і власний свій духовний шлях Микола Куліш являє блискучу перемогу. От чому фізичне знищення Куліша супроводжувалось знищенням його драматургічної спадщини. Із 14 його п'єс Москва на той час дозволила користуватись тільки двома».

Додаток 7

Психологічний супровід (повідомлення групи «Психологів»)

Учень. Серед психологічних чинників, що впливають на митців, – страх. Страх – реальна частина життя людини. Ця емоція виникає, коли прогнозується щось неприємне, коли людина сприймає ситуацію як загрозу його спокою й безпеці, а він при цьому не може захиститися, позбутися загрози, втекти. Страх завжди є сигналом і попередженням про небезпеку, але він також містить імпульс до подолання цієї небезпеки. Це підтверджує діяльність письменників періоду розстріляного відродження – Миколи Хвильового, Миколи Куліша, Леся Курбаса, Івана Багряного, Валер'яна Підмогильного та інших. Їхні життя і творчість підтверджують: один страх паралізує – інший активізує. Страх індивідуальний відображає особистісні особливості кожної людини, він може бути викликаний як фізичною, так і психологічною загрозою, присутністю чогось тривожного, відсутністю того, що гарантує безпеку, а також подіями, які відбуваються в очікуваному місці і в очікуваний час, індивідуальними стражданнями.

Окрім почуття страху, за таких обставин неодмінно має вплив чинник виникнення конфліктних ситуацій. У цьому ми переконалися під час наших дискусій на уроці. У конфліктних моментах почасті переплітаються різноманітні стосунки між людьми.

Найхарактерніші ось такі ознаки типових ситуацій в організаціях, членами яких були наші митці минулої доби:

- приниження гідності особи в офіційних і неофіційних відносинах;
- ухилення від виконання вказівок і розпоряджень безпосередніх керівників;
- негативні висловлювання на адресу окремих членів колективу, словесні або фізичні образи.

Тут конфлікти стали результатом суперечностей, викликаних розбіжністю інтересів, норм поведінки, цінностей людей.

Останнім складовим психологічним чинником стає пригніченість. Це стан, коли людина стає замкнутою, байдужою, усамітнюється. Пригніченість часто переходить у депресію.

Поєднання саме таких чинників змусило Миколу Хвильового натиснути на курок біля власної скроні, Остапа Вишню – замовчати на довгі 15 років, Павла Тичину – обрати чужу позицію при творенні літературних творів, багатьох – підписувати зізнання у сфабрикованих злочинах.

Це важливо знати і неодмінно враховувати тим державним і громадським діячам, яким доручено керувати чи бути лідерами і нинішніх творчих спілок, щоб не повторити помилок трагічного минулого.

«Ніжний подих душі»

(Пісні Марусі Чурай: «Засвіт встали козаченьки», «Віють вітри, віють буйні», «Ой не ходи, Грицю...»)

8 клас

Наталія Рябовол,

учитель української мови та літератури
НВО ЗОШ I–III ступенів № 24 – ЦДЮТ «Оберіг»
м. Кіровоград

Мета: ознайомити учнів із життям і творчістю Марусі Чурай; осмислити значення пісні в житті українського народу; розвивати навички виразного читання, коментування й аналізу пісень; формувати естетичні смаки учнів; сприяти вихованню почуття прекрасного, бажання відроджувати й вивчати оригінальну пісенну спадщину українського народу.

Тип уроку: засвоєння нових знань.

Обладнання: портретне зображення Марусі Чурай, засоби ІКТ (відеопрезентація «Мальовничий край – Полтавщина»), дидактичний матеріал (картки), репродукція картини В. Маковського «Українська дівчина», аудіозаписи музичного твору П. Майбороди «Засвітали козаченьки», арії Наталки Полтавки з опери М. Лисенка «Наталка-Полтавка».

Епіграф: *Ця дівчина не просто так, Маруся.*

Це – голос наш. Це – пісня. Це – душа.

Л. Костенко

Хід уроку

I. Організаційний момент

II. Психологічне налаштування учнів на урок

Слово вчителя. Українська пісня... Одна із святинь нашого народу, його найцінніший духовний скарб, гордість і краса. З давніх-давен славиться Україна піснями, які дбайливо, як найдорожча реліквія, передаються від покоління до покоління.

Михайло Стельмах писав, що пісня супроводжує українця все життя, бо не було значної події в житті народу, нема такого людського почуття, яке б не озвучилося в українській пісні чи ніжністю струни, чи рокотанням грому. Український народ створив так багато пісень, що, якби кожного дня вивчати одну нову пісню, на вивчення їх усіх не вистачило б цілого життя.

III. Актуалізація опорних знань

Бесіда.

Пригадайте, що ж таке пісня? (Словесно-музичний твір, призначений для співу.)

Як вона потрапила до людей? Як про це розповідається в українській народній творчості? (Учні розповідають легенду про пісню.)

Легенда про пісню

Якось Бог вирішив наділити дітей світу талантами. Французи вибрали елегантність і красу, угорці – любов до господарювання, німці – дисципліну і порядок, діти

Росії – владність, Польщі – здатність до торгівлі, італійці отримали хист до музики... Обдарувавши всіх, піднявся Господь Бог зі святого трону і раптом побачив у куточку дівчину. Вона була боса, одягнена у вишивану сорочку, руса коса переплетена синьою стрічкою, а на голові багрянний вінок з червоної калини.

– Хто ти? Чого плачеш? – запитав Господь.

– Я – Україна, а плачу, бо стогне моя земля від пролитої крові, пожеж. Сини мої на чужині, на чужій роботі, вороги знущаються із вдів і сиріт, у своїй хаті нема правди і волі.

– Чого ж ти не підійшла до мене скоріше? Я всі таланти роздав. Як же зарадити твоєму горю?

Дівчина хотіла вже піти, та Господь Бог, піднявши правицю, зупинив її.

– Є в мене національний дар, який уславить тебе на цілий світ. Це пісня.

Узяла дівчина-Україна дарунок і міцно притисла його до серця. Поклонилась низенько Всевишньому і з ясним обличчям і вірою понесла пісню в народ.

З тих пір зачаровує весь світ українська народна пісня.

Про що співається у піснях? (Про відвагу, волелюбність захисників народу, любов до рідної землі, про людські почуття.)

Які пісні називаються народними? (Це фольклорні твори, які зберігаються в народній пам'яті і передаються з вуст в уста.)

А які пісні літературного походження? Наведіть приклади. (Це твори, що увійшли в народну словесність з професійної літератури; ті, що створив автор.)

З якими жанрами української народної пісні ви вже знайомі? (Історичні, родинно-побутові, календарно-обрядові, ліричні, жартівливі та інші.)

Чи впливає пісня на внутрішній стан її виконавця і того, хто слухає цей шедевр мистецтва? Як саме? (Так. Передає глибину почуттів людини, різноманітні настрої та вдачу, а також збагачує духовний світ.)

IV. Оголошення теми, мети уроку. Мотивація навчальної діяльності

Слово вчителя. Інколи з давнини століть виринають постаті піснетворців, серед яких найвідомішою є поетеса Маруся Чурай. Її традиційно називають «дівчиною з легенди», бо реальність її існування поки що документально не підтверджено. (*Учитель звертає увагу учнів на портрет.*) Ім'я Марусі пов'язане з минулим Полтавщини, краєм з багатоміліонною історією, мальовничою природою, чарівною піснею, мудрими, талановитими людьми. (*Перегляд відеопрезентації «Мальовничий край – Полтавщина».*)

Понад три століття лунають пісні Марусі Чурай на землі, даруючи людям негасиму любов. Що означає слово «чурай»?

Словникова робота.

Чура (чурай) – зброєносець, гридень, вірний слуга.

Робота з епіграфом.

Слова сучасної української поетеси Л. Костенко є епіграфом уроку. Які ключові елементи можна виділити в ньому? (Голос наш, пісня, душа.)

Розкрийте їх зміст. Чому саме пісня й душа? (Душа – внутрішній, психологічний світ людини. Пісня допомагає зрозуміти глибину людської душі.)

V. Сприймання й засвоєння учнями навчального матеріалу

Слово вчителя про Саффо. Геніальна давньогрецька поетеса Саффо жила у VI столітті до н. е. У місті Мітілени, столиці острова Лесбос, вона заснувала «Дім

Муз» – своєрідну школу для дівчат, яких тут навчали музики, танців, співу, гарних манер, щоб у подальшому подружньому житті, у вихованні своїх дітей вони могли втілювати ідеали гармонії. У своїх творах Саффо пише про жінку як про особистість, яка має право на щастя. Основна тема творів Саффо – це кохання. Поетеса оспівує це почуття, яке дає жінці щастя і розпалює ревностю, наповнює життя радістю й отруює ненавистю. Найголовнішим для Саффо було зберегти чистоту душі у вирі почуттів. Це видавалося недосяжним ідеалом, але поетеса кожним своїм рядком доводила, що кохання має робити світ кращим, очищувати душу. Любов для Саффо – це радість і страждання, одкровення і найбільша таємниця. Легендарну піснярку Марусю Чурай часто називають українською Саффо. Хто ж така ця дівчина Маруся, яку порівнюють із давньогрецькою поетесою?

Випереджувальні завдання (робота в групах).

Учні об'єднуються в творчі групи.

I група – «Історики». Підготувати зв'язну розповідь про Визвольну війну українського народу, добу козащини та історію життя Марусі Чурай.

II група – «Дослідники». Підготувати повідомлення про творчість української піснетворки.

Повідомлення «істориків». Достовірні дані про українку з Полтави, яка складала чудові пісні, не збереглися, адже все знищила пожежа у цьому місті в 1658 році. Та пам'ять про Марусю Чурай народ зберіг у своїх легендах і переказах. Відомо, що народилася вона приблизно 1625 року на берегах чарівної Ворскли в сім'ї урядника Полтавського козацького полку Гордія Чурая. Був він хороброю та чесною людиною, брав участь у козацьких походах проти польської шляхти. Рятуючи Богдана Хмельницького від смерті, Чурай загинув. Маруся жила удвох із матір'ю в Полтаві. Зростала вона незвичайною дівчиною: дуже мрійливою та чуливою, з дивовижною фантазією й чудовим голосом, схильною до роздумів і складання пісень. Коли Маруся виростала, її полюбив реєстровий козак Полтавського полку Іван Іскра, проте не відкривав їй своїх почуттів, знаючи, що вона закохана в молодого козака Грицька Бобренка. Маруся була дівчиною з чарівною зовнішністю й добрим серцем. Вона мала чудовий голос і гарно співала пісні, які складала, і часто, навіть у звичайній розмові, викладала свої думки віршами.

Якою ви уявляєте Марусю Чурай? Порівняйте словесний портрет з образом українки на картині В. Маковського «Українська дівчина».

Як художник зобразив Марусю?

Які особливості портрета привертають увагу?

Учитель. В історичній повісті О. Шаховського «Маруся – малоросійська Сафо» говориться, що «чорні очі її горіли, як вогонь у кришталевій лампаді, обличчя було біле, як віск, стан високий і прямиий, як свічка, а голос... Ой, що то за голос був! Такого дзвінкого й солодкого співу не чувано навіть від київських бурлак». (В. Слободяник. «Українська Сафо»)

Навесні 1648 року почалася Визвольна війна українського народу проти панської Польщі під проводом Богдана Хмельницького. Пішов на цю війну і Грицько Бобренко. Саме тоді, вважають дослідники, Маруся склала пісню «Засвіт встали козаченьки» (варіант «Засвістали козаченьки»).

Прослуховування аудіозапису твору П. Майбороди «Засвістали козаченьки».

Бесіда.

Що ви уявляли, слухаючи пісню?

Які настрої передано у ній?

Чим вони викликані?

Учитель. Зовсім не так співала цю пісню Маруся Чурай. Вона співала її повільно, наповнюючи кожен рядок глибоким сумом і печаллю. Проникливо звучали перші рядки.

Робота над текстами пісень Марусі Чурай.

Виразне читання твору «Засвіт встали козаченьки» вчителем.

Бесіда.

Які почуття викликала у вас пісня?

Сформулюйте тему твору. (Зображення походу козаченьків, розлучення хлопця з матінкою та коханою.)

До якого різновиду належить пісня? (Жанр – літературна козацька пісня.)

Теорія літератури.

Літературна пісня – це твір, що увійшов у народну словесність з професійної літератури; той, що створив автор.

Назвіть основну думку пісні. (Для кожної родини є хвилюючим момент, коли син чи чоловік вирушають у військовий похід.)

Яка ідея пісні? (Звернення сина до матері, щоб вона прийняла його кохану як свою дитину.)

Повторне читання пісні учнями.

Робота над ідейно-художнім змістом пісні.

Бесіда за запитаннями:

Яку історичну епоху відображено у творі? Думку аргументуйте. (У цій пісні висвітлені події козацької доби XVI–XVII століть.)

Який загальний настрій твору?

Якої пори вирушали козаченьки в похід? (Засвіт, з полуночі.)

Чому саме о цій порі?

Чому плакала Маруся? Прокоментуйте її внутрішні почуття.

Хто заспокоює Марусю? (Автор.)

Чому саме автор заспокоює?

Опишіть внутрішній стан матінки, яка проводжала свого сина у далеку дорогу. Чи не марні її хвилювання?

Чому молодий козак не вірить, що він швидко повернеться з походу додому? (Бо кінь у воротах спіткнувся. Це народна прикмета, яка віщує біду, невдачу.)

З яким проханням син звертається до матінки? Якою є її реакція на це? (Просить прийняти Марусеньку як рідну. Мати докоряє синові тим, що невістка – це чужа дитина.)

Як цей твір пов'язаний з життєвою долею Марусі Чурай? (Навесні 1648 року пішов на цю війну і Грицько Бобренко. Саме тоді, вважають дослідники, Маруся склала пісню «Засвіт встали козаченьки».)

Художні особливості твору.

Як побудована пісня? (У формі діалогу.) Чому?

Які художні засоби наявні у творі?

(Епітети: «ясні очі», «мати... слізно проводить», «кінь вороненький».)

Метафори: «стоїть місяць», «кінь спіткнувся», «година настала».

Зменшувально-пестливі слова: «козаченьки», «Марусенька», «миленького», «доріженьку», «синочку», «недоленьки», «матусенько».)

На що вказують зменшувально-пестливі слова?

Охарактеризуйте речення за синтаксичною будовою. (Переважають розповідні, спонукальні, ускладнені звертаннями, а також риторичні оклики та запитання.)

Звертання: «Прощай, милий мій синочку», «Ой рад би я, матусенько», «Яка ж би то, мій синочку».

Риторичні оклики: За чотири неділеньки Додому вертайся!

Бо хто знає, чи жив вернусь,
Чи ляжу у полі!

Риторичне запитання: «Щоб чужая дитиночка за рідную стала?»)

Як ви поясните значну кількість художніх засобів і синтаксичних конструкцій у творі?

Повідомлення «дослідників».

Маруся Чурай, як тепер досліджено фольклористами, склала дуже багато пісень, більшість з яких уважають народними. У книжці Л.С. Кауфмана «Дівчина з легенди» зібрано 23 тексти пісень, мелодій до пісень, народні варіанти. Її образ знайшов відображення у творах Левка Боровиковського, Степана Руданського, Ольги Кобилянської, Володимира Самійленка, Михайла Старицького, Ліни Костенко та інших письменників. До історії життя Марусі Чурай також зверталася російськомовна література: Є. Озерська-Нельговська (історична поема «Маруся Чураївна»), О. Шаховський (повість «Маруся – малоросійська Сафо»). Серед цих творів провідне місце посідає, безперечно, віршований роман Л. Костенко, написаний у 70-ті роки й удостоєний Шевченківської премії 1987 року.

Маруся дуже сумувала за коханим. Не маючи від нього жодної звістки, вона ходила на прощу до Києво-Печерської лаври, щоб у молитві знайти заспокоєння. Свій смуток вилила у пісні «Віють вітри, віють буйні».

Робота над текстом пісні «Віють вітри, віють буйні».

Вчитель. Цю пісню згодом використав І. Котляревський у п'єсі «Наталка Полтавка». Пізніше Микола Лисенко створив геніальну однойменну національну оперу, яка й нині не сходить зі сцен театрів.

Прослуховування пісні в аудіозапису (арія Наталки Полтавки з опери М. Лисенка.)

Які почуття викликала у вас пісня?

Повторне читання пісні учнями (мовчки).

Дослідницька діяльність учнів у парах. Робота з картками.

Назва пісні	Тема	Ідея	Жанр	Основна думка	Художні особливості
«Віють вітри, віють буйні»					

Презентація дослідницької діяльності учнів на основі заповнення таблиці.

Тема. Відтворення страждань дівчини за своїм милим.

Ідея. Возвеличення щирого почуття кохання.

Жанр. Літературна пісня.

Основна думка. «Хто щасливий був часочок, про смерть не забуде».

Опрацювання ідейно-художнього змісту твору. (Здійснюється у ході презентації дослідницької діяльності учнів.) **Бесіда.**

Яких страждань зазнала героїня твору? З чим це пов'язано?

Охарактеризуйте внутрішній стан ліричної героїні. Чи можна сказати, що вона має ніжну душу? Поєднайте свою відповідь з темою уроку.

Чому в пісні порівнюється доля дівчини із самотньою билиною, що росте на полі?

Чому, на ваш погляд, Маруся Чураївна закінчує твір риторичним запитанням?

Чи побачить молодиця свого «чорнобривого»? Відповідь умотивуйте. З чим пов'язане її розлучення?

Чи схожа доля героїні твору з долею його автора? Свої висловлювання обґрунтуйте.

Чому героїня вважає, що її долі «завидують» люди? Як ви вважаєте, чи чує «чорнобривий» свою милу?

Висловіть свої припущення. Знайдіть докази в тексті.

Якою виступає у пісні природа? Які образи-символи використано у творі? (**Символ** – предмет чи слово, що умовно виражає сутність якогось явища. **Вітер** – символ швидкості, якоїсь звістки, шкоди, руйнації та водночас оновлення.)

Як описує автор вітер?

Чим незвичне таке змалювання?

Художні особливості твору.

Метафори: «віють вітри», «дерева гнуться».

Епітети: «щаслива билинка», «люте горе», «тяжко жити».

Риторичні запитання: «Чи щаслива ж та билинка, що росте на полі?», «Що на полі, що на пісках, без роси, на сонці?», «Де ти, милий, чорнобривий? Де ти?»

Риторичний оклик: «Озовися!»

Повідомлення «дослідників»

Повернувшись із війни, Гриць за наказом матері одружився з багатою й хазайновитою дочкою осавули. З народних переказів ми дізнаємося, що Маруся не могла пережити зраду парубка і кинулася із греблі у Ворсклу, та її врятував Іван Іскра. Після цього дівчина тривалий час хворіла. Одужавши, пішла до подружки і несподівано зустріла там Гриця з молодою дружиною. Ревнощі, згадки про нездійснені дівочі мрії призвели до плану помсти, який Маруся виклала у пісні „Ой не ходи, Грицю”, а згодом втілила його в життя, отруївши зрадника.

За вбивство козака Марусю посадили до острогу. За рішенням суду дівчину мали стратити, проте Іван Іскра знову рятує її, привізши гетьманський наказ про помилування злочинниці в пам'ять заслуг і героїчної смерті батька дівчини та заради її чудових пісень.

Робота над текстом пісні «Ой не ходи, Грицю».

Виразне читання твору.

Яке враження справила на вас пісня?

Повторне читання пісні учнями (мовчки).

Дослідницька діяльність учнів у парах.

Заповнення таблиці.

Назва пісні	Тема	Ідея	Жанр	Основна думка	Художні особливості
«Ой не ходи, Грицю»					

Презентація дослідницької діяльності учнів на основі заповнення таблиці.

Тема. Відтворення трагічної долі Гриця через його нерозділене кохання.

Жанр. Драматична літературна пісня. Пісня-балада.

Ідея. Возвеличення почуття кохання, яке іноді внаслідок ревнощів становить загрозу життю.

Основна думка. «Нехай же Гриць двох не кохає».

Теорія літератури. Балада – (від фр. ballade – танцювати) – ліро-епічний твір з драматично напруженим сюжетом. Баладі властиві невелика кількість персонажів, підкреслена узагальненість, відсутність деталізації, стислість у викладі матеріалу, «магічна» музичність.

Словникова робота

Вечорниці – в українському дореволюційному селі восени та взимку – вечірні зібрання молоді, на яких у будні поряд із розвагами виконувалася певна робота, а в святкові – влаштовувалися гуляння.

Обговорення змісту пісні. Бесіда за запитаннями:

Як саме автор характеризує свою героїню? Знайдіть у тексті.

Дослідіть, як за допомогою образів природи відтворюється настрій головної героїні пісні «Ой не ходи, Грицю». Наведіть переконливі приклади.

Охарактеризуйте стосунки Марусі й Гриця?

Яким ви уявляєте Гриця? Чим саме, на ваш погляд, він подобався дівчатам?

Чи гідний був Гриць любові Марусі Чурай? Обґрунтуйте свою думку.

Чому кохання стало загрозою для життя героя?

Яке покарання отримала героїня від своєї матінки?

Чи можна вчинок дівчини вважати злочинним?

Відповідь вмотивуйте.

Приєм «Вільний мікрофон»: «Чи співчуваю я Грицеві?», «Чи можна виправдати кохання хлопця?»

Художні особливості твору.

Риторичне запитання: «Нащо ж ти, доню, Гриця отруїла?»

Епітети: «дівчина-чарівниченька», «темная хата».

Метафора: «прийшла п'ятниця».

Риторичний оклик: «Що через тебе мене мати била!»

VI. Підсумки уроку

Бесіда.

Епіграфом сьогоднішнього уроку є слова сучасної української поетеси Л. Костенко. Як ви гадаєте, чому? (М. Чурай – своєрідний образ-символ, уособлення українського творця народної поезії, голос чарівної співачки допомагає відчувати душу української нації.)

Як ви розумієте зміст вислову: «Нижний подих душі». Пов'яжіть свою відповідь з образами Марусі Чурай і ліричної героїні її поезій. (Має тонку поетичну душу.)

Що із уроку ви візьмете з собою в життя? (Мотив поваги до історичного минулого, а також бажання відроджувати й вивчати оригінальну пісенну спадщину нашого народу.)

Заключне слово вчителя. Пісні Марусі Чурай і досі живуть у народі, еднають серця людей, зцілюють душі. Щирість Марусі, її чесність, самовідданість і незрадливе кохання притягують до себе, вражають глибиною висловленого почуття, якоюсь неземною ніжністю й добротою. Вчитуючись у прості й зворушливі слова пісень Марусі Чурай, ми віднаходимо золоті ключі мелодій, ніби чуємо її чарівний голос, переймаємо настроєм, відчуваємо дух українства. Ми бентежимося і стаємо кращими, чистішими, як її пісні.

VII. Оголошення результатів навчальної діяльності учнів. Аргументація оцінок

VIII. Домашнє завдання

1. Виразно читати й аналізувати пісні Марусі Чурай.
2. Вивчити напам'ять пісню «Засвіт встали козаченьки».
3. Розкрити зміст вислову: «Наша Україна дзвенить піснями». Свою думку варто пов'язати з темою та епіграфом уроку.

Література

1. Возняк М. Історія української літератури: У 2 кн. / М. Возняк. – Львів : Світ, 1994. – Кн. друга. – 560 с.
2. Гриценко О. Герої та знаменитості в українській культурі / О. Гриценко. – К. : УЦКД, 1999. – 352 с.
3. Дівчина з легенди. Маруся Чурай: Пісні / Л. С. Кауфман (упоряд., підгот. текстів та післямова), М. Стельмах (передм.). – К. : Просвіта, 2005. – 120 с.
4. Ковалів Ю. Літературознавчий словник-довідник / Ю. Ковалів. – К. : Академія, 2007. – 752 с.
5. Поезія: Ліна Костенко. Василь Симоненко. Олександр Олесь. Василь Стус. – [2-е вид. доп.] – К. : Наукова думка, 2002. – 272 с.
6. Тлумачний словник української мови / Упоряд. В. Бусел, О. Дмитрієв. – К.– Ірпін, 2005. – 1728 с.
7. Цимбалюк В. І. Українська література: підруч. для 8 кл. загальноосвіт. навч. закл. / В. І. Цимбалюк. – К. : Освіта, 2008. – 336 с.

Трагічний і героїчний пафос козацьких пісень «Ой на горі та жєнці жнуть», «Стоїть явір над водою»

Інтегрований урок – українська література,
музичне й образотворче мистецтво

7 клас

Галина Аношкіна,

учитель української мови та літератури

Оксана Ловінюкова,

учитель музичного та образотворчого мистецтва

Новоукраїнської ЗОШ I–III ступенів № 3

Кіровоградська обл.

Мета: ознайомити учнів із особливостями козацьких пісень, з'ясувати їх трагічний і героїчний пафос; розкрити зміст образів-символів; розвивати навички аналізу пісенних творів, естетичні смаки; образне мислення, вміння виявляти спільне та відмінне в образах фольклорних творів, творах музичного й образотворчого мистецтва; сприяти вихованню гордості за українську історію, інтересу до теми козацтва та зразків національного мистецтва.

Обладнання: бібліотечка творів про козацтво; портрети гетьманів П. Конашевича-Сагайдачного, М. Дорошенка, виставка репродукцій картин на козацьку тематику; фонозаписи українських народних пісень.

Епіграф: *От де, люде, наша слава, слава України!*
Т. Г. Шевченко

Хід уроку

I. Мотиваційний етап

Учні заходять до класу під марш української народної пісні «Засвіт встали козаченьки».

Емоційна готовність учнів до уроку (прийом «Словесний настрій»).

Актуалізація суб'єктного досвіду й опорних знань (прийом «Грунування»); ключові слова – народна пісня, українець).

II. Оголошення теми, мети, завдань й епіграфа уроку

III. Опрацювання навчального матеріалу

Вчитель української літератури. Минуле нашої Батьківщини славне і багате на надзвичайні події. Яскравою сторінкою є визвольна боротьба українського народу за незалежність, у якій значну роль відіграли запорозькі козаки. Сподіваюся, що ви усвідомите, який нелегкий шлях пройшла Україна, аби здобути суверенітет, якими сміливими, незламними і духовно багатими були наші предки.

«Багатостраждальна Україна... Скільки спогадів зринає у моїй уяві при одному цьому слові, – писав видатний український історик Д. Яворницький. – Так-бо, тут, де не ступни, усюди натяк на славне минуле наших предків. Скільки ж то було тут великих і славних героїв!»

Вчитель музичного й образотворчого мистецтва. В історії будь-якого народу є події, які не забуваються. Про них згадують і пам'ятають усі. Український поет М. Рильський писав: «Хто не знає свого минулого, той не вартий свого майбутнього». І сьогодні на уроці ми поговоримо про славну добу в історії нашої держа-

Галина Аношкіна

Оксана Ловінюкова

ви – козаччину, яку оспівано в народних піснях, у музичних творах та художніх полотнах.

Поєднання різних видів мистецтва – музики, живопису, літератури, театру – спричинило взаємозбагачення кожного з них і подарувало світові нові види мистецтва.

Шановні семикласники! Сьогоднішній урок – незвичайний, бо його вестимуть два вчителі. Опанувавши тему уроку, ви зможете поглибити знання з трьох предметів – української літератури, музичного й образотворчого мистецтва.

Вчитель української літератури. Сьогодні на уроці працюватимуть такі групи: «Історики», «Літературознавці», «Фольклористи», «Мистецтвознавці».

(Звучить козацький марш, заходить учень, який виконує роль Богдана Хмельницького.)

Інсценування.

Богдан Хмельницький (учень). Доброго дня, діти. Я – гетьман Української козацької держави – Гетьманщини. Очоловав козацьке військо у багатьох битвах Національно-визвольної війни. Я приніс усім вітання із запорозької землі.

А що ви знаєте про Січ і про нашу Україну? Що ти скажеш на це, сину? *(Звертається до учнів.)*

Козак-учень 1. А що, козаки, чи не час і нам слово сказати?

Козак-учень 2. Саме час!

Козак-учень 3. У самий раз!

Козак-учень 4. Знаєш, батьку, славна Січ Ворогам ішла навстріч,

Рідну землю захищала
І народ наш прославляла.

Козак-учень 5. Лиха ж отчий край зазнав
(не бажаємо нікому!)

Людолов нас чатував,
Щоб позбавить свого дому.

Козак-учень 6. Цар Петро і Катерина
Зневажали наш народ,

Горювала Україна,
І тужила Україна

Під п'ятою у заброд.

Козак-учень 7. Але наш народ боровся,
І Хмельницький в нас знайшовся,

Дорошенко, Морозенко,
Полуботок і Сірко.

Богдан Хмельницький.

Що говорить вам «козак» –
Це крилате, горде слово?

Бо завжди буває так,
Що світлішає від нього.

Хто такі козаки?

Виступ групи «Історики» (орієнтовний).

З давніх часів найбільш мужні, відважні й загартовані в боях із ворогами своєї землі представники українського народу організовувалися в окрему історичну спільноту – козацтво. Українські козаки усвідомлювали себе лицарями, тобто вільними людьми, спосіб життя яких визначало воєнне ремесло та належність до військової організації. Саме козацтво було тією силою, яка активно впливала на історію України в XVII – XVIII століттях, сприяла захисту політичних, економічних, культурних здобутків українського народу, його духовному розвитку. Провідними козацько-лицарськими чеснотами були мужність, звитяга, вірність, гідність, честь, добра слава, здатність до самопожертви, патріотизм, лицарська відданість.

Богдан Хмельницький. А як приймали в запорожці?

*Інсценізація уривка з повісті А. Чайковського
«Віддячився»*

Козак (побачив хлопчика). Що тебе, хлопче, на Січ привело? Ти ж ще надто малий!

Хлопчик. Козаком я хочу стати, і брат мій старший на Січі – Максим Черноусенко, може, знає?

Козак. Може, й знаю, але тут він уже не Черноусенко, а як-небудь інакше зветься.

Хлопчик. Як же воно так?

Козак. Та такий вже старий козацький запорозький звичай. Зови себе як хочеш, а як попадеш на Січ, приложать тобі зараз інше ім'я і у список так переведуть.

Хлопчик. Чому ж це так?!

Козак. А ось чому. Ти знаєш, може, що на Січ до запорожців тікають чоловіки від панів. От пан пише королю польському листа, що втік такий-то, наприклад, Іван Щерба, від пана на Запорожжя. Негаймо відішліть його назад. Що ж робити? Воля короля свята, треба виконувати.

Писарю, ходи-но сюди (писар підходить до козака).

Козак. Ану поглянь у список, є у нас на Січі Іван Щерба?

Писар (переглядає список). Пане кошовий, у нас немає Івана Щерби. Є лише Іван Перегнихівст, Іван Розбийголова, Іван Сиротенко, Іван Півкожуха, а Щерби Івана ні сліду.

Козак. А добре ти шукав? Пам'ятай, що ти головою відповідаєш за недогляд.

Писар (знову дивиться). Справді нема, подивіться (дивляться у список).

Козак. Так, нема. Ну, що ж, відпишеш: «Такого нема, а коли той гультяй тут покажеться, ми зараз же його відставимо, як було приказано» (писар пише).

Козак. Побачить він, вражий син, Івана Щербу, як своє вухо. Звідсіля ми нікого не видаємо. (До хлопчика). Тепер вже ти знаєш, чому на Запорожжі переминують прізвища?

Хлопчик. Тепер зрозумів. То, може, і мене приймуть на Січ?

Козак. Приймуть, там таких горобців більше сотні. Ти підеш між школярів учитися. А коли підростеш, навчишся воєнного діла, тебе припишуть у якийсь курінь, і ти станеш козаком. Ось як, синку, буде.

Хлопчик. А що на Січі козаки роблять?

Козак. Хто знає якесь ремесло, то йде в майстерню, письменні пишуть у канцелярії. Одні йдуть на розвідку, інші сторожують, а є й такі, що печуть хліб та їсти варять.

Ідемо, синку, покажу тобі Січ...

Козаки – це вільні люди!

Козаки – безстрашні люди!

Козаки – борці за волю,

За народну щасну долю!

Вчитель української літератури. Звеличують народних героїв та їхні подвиги козацькі пісні.

Виступ групи «Історики» (орієнтовний).

Виникнення і розвиток козацьких пісень пов'язані з історією козацтва, що сформувалося в XV–XVI столітті у боротьбі українського народу проти феодального гноблення та іноземних загарбників і уславилося своєю мужністю, героїзмом, відданістю вітчизні.

Козацькі пісні охоплюють тривалий період життя нашого народу. До найдавніших із них належать твори про польову сторожу, постій козаків і пожежу в степу, про бурю на морі й потоплення турецького корабля, про сутички з турецько-татарськими загарбниками, про смерть козака на полі бою. Основний герой цих пісень — відважний воїн, охоронець рідного краю. З любов'ю оспівав народ своїх захисників, показавши їхнє життя, сповнене тривоги і небезпек. У козацьких піснях яскраво виявляються патріотичні почуття народу. Герой пісень усвідомлює, що він – захисник Вітчизни. Потрапивши в полон до ворога, козак просить перед смертю вивести його на високу могилу – «нехай же я стану, подивлюся та й на свою Україну!»

Пісня супроводжувала козаків у кривавих січах, у походах, на всіх дорогах ратної слави. Злітаючи з кобзаревих вуст під гомін кобзи, розповідала вона про народних героїв.

(*Прослуховування пісні «Ой на горі та жєнці жнуть»*)

Вчитель музичного й образотворчого мистецтва.

Як називається пісня, яка щойно прозвучала? Кому вона присвячена? (Пісня уславлює героїв, які захищали рідну землю, – відчайдушних запорожців.)

Який жанр пісні?

Як ви гадаєте, як потрібно виконувати пісню? (*Енергійно, бадьоро, ритмічно.*)

Робота з піснею.

Розспівування.

Вокально-хорова робота над піснею.

Музична грамота (аналіз нотного тексту пісні, її розмір, знаки алітерації, які трапляються в пісні: дієз, бекар, бемоль).

Приєм «Мозковий штурм».

Чому народ складав пісні про козаків, їх ватажків?

Які настрої (почуття) відтворені в пісні «Ой на горі жєнці жнуть»?

Назвіть образи, що передають настрої (почуття) особливо виразно.

Чи можна їх вважати символічними? Чому?
Який історичний період змальовано у пісні?

Виступ групи «Історики» (орієнтовний).

Перший учень. Майбутній козацький гетьман Петро Конашевич-Сагайдачний народився 1577 або 1578 року в селі Кульчиці Самбірського повіту Руського воеводства у руській шляхетській родині Конашевичів-Попелів. Освіту здобував у 80–90-і роки у школі Львівського братства та знаменитій Острозькій академії. До козацького товариства долучився вже наприкінці 1590-х років. Будучи людиною освіченою, вольовою та цілеспрямованою, вже у 1606 році був уперше обраний на гетьманування.

Гетьман Сагайдачний провів остаточне організаційне оформлення Війська Запорозького. Виділилися такі інститути козацького самоврядування, як військова рада, рада старшини. Відбувся поділ товариства на полки, сотні та десятки на чолі з полковниками, сотниками й отаманами.

За спостереженням сучасників, нещадно карав радикально налаштованих лідерів козацької сіроми, котрі намагалися порушити крихкий мир. Гетьман Петро Конашевич-Сагайдачний помер від тяжкої рани, яку дістав у битві під Хотиним у 1621 році і похований у Києво-Братському монастирі. Перед смертю Сагайдачний заповів своє майно на освітні, благодійні та релігійні цілі, зокрема, Київському братству і Львівській братській школі.

Другий учень. Михайло Дорошенко – український військовий діяч, з 1618 року – козацький полковник, козацький гетьман (1622–1628 роки з перервами).

Брав участь у поході Петра Сагайдачного на Москву, у Хотинській війні 1620–1621 років.

У 1622 році обраний гетьманом замість Оліфера Голуба. Здійснив вдалий похід на Перекоп. Уперше згадується в документах про Хотинську битву 1621 року як козацький полковник і прихильник гетьмана Сагайдачного. Батько наказного гетьмана Дорофія Дорошенка, дід пізнішого гетьмана Петра Дорошенка. Дорошенко брав участь у селянсько-козацькому повстанні 1625 року під проводом Марка Жмайла. У листопаді 1625 року обраний гетьманом замість Марка Жмайла. Дорошенко уклав Куруківський договір 1625 року, який деякою мірою задовольнив козацьку старшину (встановив старшині грошову платню, надавав їй земельні маєтності, збільшив реєстр до 6 тис. чоловік), але суперечив інтересам широких мас українського козацтва (повертав всіх нереєстрових козаків у підданство до польських панів).

Навесні 1626 року Дорошенко за наказом польського уряду намагався захопити Запорозьку Січ, але внаслідок збройного опору запорожців змушений був відступити на о. Велика Хортиця, де залишив залог з 1 тис. реєстрових козаків.

За Дорошенка було реорганізовано реєстрове козацьке військо, створено 6 реєстрових полків.

(*Прослуховування пісні «Стоїть явір над водою»*)

Виступ групи «Літературознавці».

Аналіз козацьких пісень «Ой на горі та жінці жнуть», «Стоїть явір над водою» за планом:

Тема.
Історична основа.
Жанр.
Образи.
Художні засоби.

Пафос.

Ідея.

Власні враження, почуття і думки.

Робота зі словником літературознавчих термінів.

Пафос (грец. – почуття, пристрась) – піднесення, ентузіазм, пристрасне переживання, спричинені певною ідеєю, подією; особливий стан натхнення.

У чому, як ви вважаєте, виявляється трагічний пафос козацьких пісень?

Інтерактивна вправа «Я вважаю, що ...»

(1. *Козацькі пісні – це народні твори, у яких наголошується, що пріоритетом для запорожців була доля Батьківщини, адже захист рідного краю – найсвятіша справа. Та життя і смерть – на одній струні. Проте смерть у козацьких піснях – це засіб уславлення героїзму козака-лицаря, оспівування його чеснот, увічнення високої місії на рідній землі.*

2. *В образах головних героїв козацької пісенної лірики втілені волелюбність, непримиренність до соціального і національного гніту, готовність віддати власне життя заради щасливого майбуття рідного народу.)*

Виступ групи «Фольклористи».

Завдання. Дослідити образи-символи, що використовуються у народних піснях, визначити їх роль.

Символіка образів народної лірики

Вітер – символ швидкості, звістки; руйнації, а також оновлення.

Дощ – символ очищення, пробудження, суму та сліз.

Зозуля – символ суму, вдівства; туги за життям, минулим; провісниця весни, років життя і водночас нещастя.

Калина – символ життя, крові, вогню; символ України.

Могила – символ безсмертя. Часто смерть героя змальовується як весілля із сирою землею, могилою.

Терен – символ труднощів, життєвих перешкод, страждань.

Туман – символ суму, самотності, чогось невідомого.

Явір – символ козака, парубка; здоров'я та сили; молодості; вічної пам'яті.

Укладання таблиці «Основні мотиви та художні особливості суспільно- побутових пісень».

Інтерактивна вправа «Я так думаю».

Назва пісні, вид	Тема	Образи-символи	Основна думка	Художні особливості

Які риси козаків прославлено у народних піснях?

У чому полягає специфіка козацьких пісень?

Практикум «Асоціативний куц» (колективне складання).

Захисник	Побратимство	Воля
Вірність	Козак	Герой
Оборонець	Любов до рідного краю	Лицар

Вчитель музичного й образотворчого мистецтва. В історії українського народу тема запорозьких козаків найяскравіша. Щоб увічнити героїв славних битв, українські художники створювали справжні шедеври.

Розгляньте репродукцію картини А. Манастирського «Запорожець».

Яким зображений на картині мужній лицар?

Якими засобами художник передав горду вдачу козака і його готовність до боротьби?

Чому, на вашу думку, увага портретиста акцентується на вольовому обличчі, сильних руках і козацькій шаблі?

Виступи груп «Мистецтвознавці» (орієнтовний).

Перша група. Перед нами репродукція картини Андрія Манастирського «Запорожець». Це портрет козака в похідному одязі зі зброєю в руках. Художник намагається зобразити суворого і водночас задумливого запорожця.

На передньому плані картини ми бачимо немолоду людину міцної статури.

За плечима бувалою воїна – сутички, війни, битви. На смаглявому обличчі – сліди часу і переживання, адже чоло пооране глибокими зморшками. Густі чорні брови суворо насуплені, в очах причаєний смуток, задума. Орлиний ніс із горбинкою надає обличчю виразу мужності, сили та впевненості в собі. У нього козацька зачіска – «оселедець». Довгі вуса грізно настовбурчені, а густі, як ліс, брови нависають над очима.

Одягнений чолов'яга у сорочку з жупаном. Зверху, наче шкура ведмедя, обвисає кирея. У міцних руках захисника народу застигла шабля, загартована в кривавих боях.

Образ героя, змальований художником, викликає пошану до вірного сина свого народу, нагадує славне історичне минуле.

Друга група. Митець створює складний образ, в якому передає мужню вдачу козака – борця за народну волю, його готовність до боротьби з ворогами, втілюючи водночас грікі роздуми про історичну долю батьківщини. З метою посилення емоційного звучання картини художник вдається до уже випробуваних у попередніх творах художніх засобів: різкий контурний рисунок, підкреслений колорит, у якому домінують зелено-сині та бордовий кольори. Композиція «Запорожець» відзначається монументальністю трактування сюжету. Богатирську постать козака підсилюють гармонійні кольорові поєднання. Картина А. Манастирського зображує не лише життя старого запорожця, а й частину нашої важкої долі, тому не може залишити нас байдужими. Адже такі, як цей старий запорожець, віддавали за нас своє життя, щоб ми жили вільно.

Вчитель музичного й образотворчого мистецтва. Дорогі семикласники, ви є нащадками славних українських козаків, тож любіть Україну, шануйте її народ. Хай кожен із вас своїми вчинками і добрими словами доведе, що козацькому роду нема переводу!

Вчитель української літератури. Яке ж це диводивне – народна пісня!

*Народна пісня зоряно, незгасно
Горить в моєму серці повсякчас
Не племенистим закликом, не гаслом,
А променем, що будить сівача.*

*Вона мене виводить на дорогу,
Вона мені просвітлює віки,
Де радість і печаль мого народу
Врослися в дерева вічного гілки.
Такого сплеску в музиці і слові,
Вогню такого не передаси
Нічим, крім пісні, посестри любові,
Криниці невичерпної краси.*

М. Мельник

Козацька пісня, неначе мати-берегиня, завжди стояла на сторожі тих заповітних джерел, що нині живлять наше національне відродження.

Інтерактивна технологія «Незакінчене речення».

Козацька пісня – пісня про...

IV. Підсумок уроку
Вчитель української літератури.

Прокоментуйте епіграф до уроку. Як ви розумієте слова Великого Кобзаря?

(Супроводжуючи славну історію народу, пісня стала часткою духовної історії нації, своєрідним документом її творчої зрілості, доказом усвідомлення свого місця й ролі в історії людства.

Для нашого народу пісня була й залишається великим і незмінним скарбом духовної культури, ціну якому мусить знати кожен громадянин, щоб охороняти та множити його для майбутніх поколінь. Українська народна пісня – безцінна духовна криниця, у ній – немеркнуча слава нашого народу, його біль, страждання, надії.

Тривалий час замовчувалися славні сторінки історії українського народу. Та не вмирає пам'ять. Не вмирає народна пісня! Адже, як зазначав О. Довженко, «українська пісня – це бездонна душа українського народу, це його слава», яка житиме вічно.)

Приєм «Продовжіть речення».

«Сьогодні на уроці я дізнався...»

«Мене найбільше вразило...»

«Мені вдалося відчутти...»

«Я отримав задоволення...»

V. Оцінювання. Аргументація оцінок

(Звучить фонозапис «Запорозького маршу»

М. Лисенка)

Вчитель української літератури. У козацьких піснях навіки закарбувалися славні сторінки національної історії, пов'язані з подвигами козацького лицарського війська. Вони у художній формі відтворюють дух козацького завзяття, звитяги, сили – усього, що насправді було притаманне запорожцям – охоронцям рідної землі.

Ми, українці, пишаємося козацтвом. І завжди будемо прагнути в самих собі виховувати й укорінювати ті ідеали, за якими жили наші пращури, – це ідеали порядності, відданості, патріотизму.

Вчитель музичного та образотворчого мистецтва. І лише ґрунтуючись на них, наш народ, наша держава матиме майбутнє.

VI. Домашнє завдання

Написати твір-мініатюру «Як запорожці могли б допомогти Україні нинішній?».

Вивчити одну з пісень напам'ять.

Намалювати ілюстрацію до тексту улюбленої козацької пісні.

«Книги – перли із перлин»

6 клас

Світлана Щербина,

вчитель-методист української мови та літератури

Созонівського НВК «ЗОШ I–III ступенів – дошкільний навчальний заклад»

Кіровоградська обл.

Тема уроку. Книжка в житті людини. Письменник – особливо обдарована людина, його праця над художнім твором. Розповідь про те, як «робиться книга». Сучасний читач і його роль у новому «житті» твору.

Мета: з'ясувати значення книжки в житті людини; простежити історію написання книжок у Київській Русі; визначити роль письменницької діяльності у створенні книжок та сучасного читача у «новому» житті твору; розвивати культуру зв'язного мовлення, увагу, спостережливість, навички виразного читання, формувати читацькі смаки; виховувати поважне ставлення до творців книг, писемного слова; прищеплювати почуття любові до художньої літератури, шанобливе ставлення до книжки, до освіти.

Тип уроку: урок вивчення нового матеріалу.

Обладнання: виставка книжок художньої, навчальної, довідкової літератури; портретна галерея українських письменників, творчість яких вивчатиметься в 6 класі; дидактичний мультимедійний матеріал, картки з прислів'ями, тестові завдання.

Види і форми роботи: обмін побажаннями, слово вчителя, акродиктант, робота з прислів'ями, бесіда, робота з портретом, реклама-інсценізація, ґрунування-асоціювання, робота в групах.

Епіграф: *Все, що серце і що розум*

Вік творили не один,

Повизбирувало людство

В книги – перли із перлин.

Ю. Ванаг

Хід уроку

I. Організаційний момент. Привітання із новим навчальним роком, обмін побажаннями

Дорогі шестикласники! От і стали ви дорослішими за літо, знову прийшли до школи, сіли за парти здобувати нові знання. І у цьому ваш найперший помічник – підручник. Підручник з української літератури – особливий, він продовжить знайомити вас з мистецтвом слова, а уроки з української літератури сприятимуть становленню кожного як освіченої, культурної особистості.

II. Актуалізація опорних знань

Хочу відновити у вашій пам'яті захопливу мандрівку розділами підручника з української літератури для 5 класу. Отже, спочатку ми побували у світі фантазії та мудрості міфів, народних легенд, переказів, казок, загадок, прислів'їв, потім ознайомилися з особливостями та змістом літературних казок, прочитали уривки з літописних творів, і нарешті, творів Т. Шевченка, П. Тичини, Є. Гуцала, М. Рильського, ґр. Тютюнника, М. Вінграновського про рідну Україну та світ природи.

Хто найкраще пам'ятає вивчене у 5 класі, покаже акродиктант.

Акродиктант

Ім'я героя казки І. Франка. Цей персонаж деякий час був царем звірів.

Письменник, автор повісті про дружбу хлопчика і вовка.

Довершений за змістом вислів про риси та вчинки людей із повчальним змістом.

Невеликий твір, у якому в прихованій формі описано предмети чи явища, які треба назвати.

Якого царя переміг Лоскотон?

Відповіді. 1. Микита. 2. Вінграновський. 3. Прислів'я. 4. Загадка. 5. Плаксія.

(Підкресліть третю літеру кожного слова; утвориться слово книга).

Справді, відколи люди навчилися писати, усю свою життєву мудрість і досвід довірили книжкам. Вони відкривають нам світ, допомагають зазирнути в минуле і передбачити майбутнє.

III. Робота з епіграфом уроку

Чому автор називає книги «перлами із перлин»?

Які ви знаєте прислів'я, приказки, вислови відомих людей про книгу?

Робота з прислів'ями.

Поеднайте стрілочками частини прислів'їв в обох колонках. Утворені вислови запишіть.

1. Книга вчить,усе знати.
2. Книжки читати –як на світі жить.
3. Людина без книги,в читанні силу має.
4. Не всякий, хто читає,як риба без води.
5. Не на користь книжку читать,не очима, а розумом.
6. Книжку потрібно читати...	...коли верхки лише хапать.
7. Хто багато читає –як птах без крил.
8. Розум без книжки,той багато знає.
9. Сонце освітлює людині шлях,а книга – розум.
10. Хліб годує тіло,а книжка дає їй крила.

Вкотре переконаєшся в безмежній мудрості нашого народу. Як влучно сказано у цих прислів'ях про роль книжки та читання у житті!

IV. Оголошення теми, мети уроку. Мотивація навчальної діяльності

Учитель. А що таке книга? Книга – велике диво, створене людиною. Але у такому вигляді, якою вона є зараз, книга до нас прийшла не відразу.

V. Опрацювання учнями навчального матеріалу

1. Перегляд відеопрезентації «Історія виникнення книги». Коментар учителя.

Не віриться, що колись давно на світі не було книжок, бо люди ще не вміли їх робити. «Сторінками» найперших книг були камені, сокири, вояцькі щити, стіни печер. На цьому всьому люди писали. Пізніше додумалися писати на глині, яку потім сушили й загартовували у вогні. Та хіба на сторінках-цеглинках багато напишеш? А які важкі і незручні були такі книжки!

Ще одним щаблем на шляху розвитку книги були воскові дощечки, на яких писали кістяним або металевим інструментом, загостреним із одного кінця і широким з іншого, так званий *стиль (стилос)*. У воскових табличок була ще одна перевага – вони були багаторазового використання. До речі, такі таблички зв'язували між собою. І багато вчених вважають, що саме грецькі таблички послужили прототипом найпершої книги.

До наших днів дійшли також берестяні грамоти, книги із кори. **Берестяні грамоти** – написи на шматках берести, кори берези, зроблені за допомогою спеціальних писал – загострених металевих паличок.

Із часом люди навчилися робити зручні і легкі книги з тонкої овечої, козячої або телячої шкіри. Першу таку книжку виготовили в Малій Азії, в стародавньому Пергамі, у другому столітті до нашої ери. Тому папір із шкіри називали *пергаментом*.

А потім були книги з папірусу – це така болотяна рослина. Та справжній *папір*, на якому пишуть і сьогодні, люди навчилися робити дві тисячі років тому в Китаї. Тому у багатьох країнах й почали писати на папері, саме писати, бо книги були рукописними, й одну книжку переписували, бувало, кілька років.

2. Розповідь про історію рукописної книги в Київській Русі. Перегляд відепрезентації «Як створювалися рукописні книги в Київській Русі». Коментар учителя.

На Русі любили й цінували книгу. Коли ви погортаєте рукописи того часу (а зробити це можна у відділі рідкісних та цінних документів Кіровоградської обласної бібліотеки імені Д. Чижевського), то побачите, з якою любов'ю, терпінням і дбайливістю створювалися книги. Їх писали в основному при монастирях та храмах спеціальні переписувачі – монахи чи дякони – на пергаменті чорнилом, виготовленим із дубової або вільхової кори, гусячим пером. Книга вважалася великою цінністю, і не раз у літописах знаходимо похвальне слово про неї. Князь Володимир Васильович за один молитовник заплатив вісім гривень, а за село – 50 гривень.

На XI століття припадає створення перших книгозбірень. Великим меценатом письменства був Ярослав Мудрий, який заклав бібліотеку при Софійському соборі, бо вважав, що «той, хто часто читає книги, веде бесіду з Богом».

Кожну книгу писали тоді від руки повільно, довго, букви вимальовували красиво, чітко. Таке письмо називалося *уставом*. Книжник перші букви абзацу виводив червоною фарбою та золотом, звідси й такий вислів: писати з «червоного рядка», тобто з нового абзацу. Книжки прикрашалися малюнками, мініатюрами, від латинського слова «мініум» – червона фарба. Але мініатюри були найчастіше багатокольоровими.

Дуже витончено оформлені перші відомі у нас пам'ятки писемності Київської Русі: **Остромирове Євангеліє** (1056–1057 рр.) та **Ізборники Святослава** (1073 р. та 1076 р.). Ці найдавніші книги, що дійшли до нас, писані *уставом*, у якому переважали прості лінії, прямі кути і кола. Пізніше устав перейшов у *півустав*, букви якого були менш правильно виведені, але все ще стояли окремо одна від одної. Врешті з'явився *скоропис*, у якому букви вже поєднувалися між собою. Згодом стали використовувати *в'язь*. В'язеві літери малювали дуже щільно: рядок ставав суцільною орнаментальною смугою.

Остромирове Євангеліє – це велика з художнім смаком оздоблена літургійна книга. Текст її написано на пергаменті крупним уставом (урочистим письмом) у два стовпчики. На трьох аркушах вміщені мініатюри, які за технікою виконання нагадують давньоруські емалі. Вони зображують євангелістів Іоанна, Луку, Марка. Текст прикрашено художніми заставками, що подібні до орнаментів Софійського собору у Києві, та великими початковими буквами-ініціалами, розмальованими фарбами. Назва Євангелія походить від імені новгородського посадника Остромира – замовника книги. Переписав книгу, як видно з приписки на останньому аркуші, дяк Григорій із помічників.

У XI столітті з'явилися книги для світського читання з текстами повчального характеру, так звані **Ізборники**; два з них збереглися до нашого часу. Перший виготовлений на замовлення київського князя Святослава Ярославича 1073 року. Це збірник творів грецьких авторів богословсько-філософського змісту.

Малюнок на другому аркуші **Ізборника** дає яскраве уявлення про мистецтво книжкової мініатюри XI століття. Він зображує замовника книги Святослава Ярославича з родиною. Князь у синьому плащі-корзно, отороченому золотою каймою та застігнутому фібулою біля правого плеча. На голові – князівська напівсферична шапка з хутряною опушкою. Княгиня у довгому із широкими рукавами одязі, підперезаному золотим поясом. На голові – хустка. Сини князя зображені у червоних каптанах, теж підперезаних поясами. У збірнику є й інші барвисті мініатюри. Цікаві малюнки на полях книги: знаки зодіаку – Діва, Стрілець, Рак, Єдинорог тощо. Текст прикрашено чудовими заставками, кінцівками, ініціалами, писаними золотом та фарбами.

Другий **Ізборник** 1076 року починається «Словом некоего калугера (ченця) о чтении книг», в якому говориться про користь освіти: «*Добро есть, братие, почитанье книжное...*»

Рукописна книга була особливо цінною, писалася дуже довго, на дорогому пергаменті, та художньо оздоблювалася. Текст прикрашали ініціалами, заставками та мініатюрами.

Про що може розповісти давній рукопис? Найчастіше у нього немає ні автора, ні назви. **Пересопницьке Євангеліє** – одна з небагатьох рукописних книг, історія створення якої описана в самому рукописі. Воно було написано в 1556–1561 роках у монастирі князів Заславських при церкві Святої Трійці у Пересопницькому монастирі на Волині (зараз Рівненська область). Із тексту Євангелія дізнаємося, що ця величезна робота була виконана двома ченцями: протопопом Михайлом Васильовичем Саноцьким і архимандритом Пересопницького монастиря Григорієм.

Рукопис **Пересопницького Євангелія** становить собою книгу, переплетену в дубові дошки, обтягнуті зеленим оксамитом. Написано воно чорнилом на пергаменті красивим письмом («уставом»), а заголовки – золотою в'яззю.

Книга складається із 63 зошитів і 960 сторінок, вага її становить 9 кг 300 г. **Пересопницьке Євангеліє** є першою в Україні церковною книгою, перекладеною із книжної церковнослов'янської мови на старобуковинську.

Пересопницьким Євангелієм користувалися протягом століть. Обкладинку рукопису змінювали не менше ніж три рази. На сторінках є позначки, зроблені різними мовами, які належали до різних епох. На перших сторінках – напис українською мовою, зроблений І. Мазепою, про передачу Євангелія єпископу Переяславському. Є також написи латинською мовою, це свідчить про те, що певний час рукопис знаходився в Переяславській семінарії. Вже у XX столітті Євангеліє опинилося у Полтавській бібліотеці, потім у музеї Києво-Печерської лаври. Припускали, що в роки Великої Вітчизняної війни Євангеліє було знищено. Знайшов рукопис професор Київського університету С. І. Маслов в архіві Києво-Печерської лаври в невеличкій скриньці. Чийсь добрі руки врятували цей безцінний скарб. За ініціативою професора книгу передали до Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського.

Під час інавгурації Президента України в грудні 1991 року **Пересопницьке Євангеліє** було вперше

використано як символ державності. На ньому присягав на вірність Україні Леонід Кравчук. Саме з того часу з'явилася традиція, що президенти України присягають на цій книзі. У серпні 2011 року виповнилося 450 років Пересопницькому Євангелію, і тому цей рік був оголошений Роком Української Першокниги.

3. Бесіда. Обговорення опрацьованого матеріалу за запитаннями:

Що свідчить про те, що на Русі любили й цінували книжку?

Хто створив першу книгозбірню на наших землях?

Яке письмо називалося уставом?

У чому особливість технології написання книг?

Поясніть вираз «писати з «червоного рядка».

Які вам відомі перші пам'ятки писемності?

Чому Ізборник Святослава 1073 року вважають шедевром образотворчого мистецтва?

Яка історія написання Пересопницького Євангелія?

Що вам відомо про подальшу долю цієї пам'ятки?

Коли вперше цю унікальну Українську Першокнигу було використано як символ державності?

За що ж хвалять книги?

4. Робота з портретом.

Учитель. Одним із найпомітніших історико-літературних явищ середньовіччя є літописи Київської Русі.

Розкажіть, що ви про них знаєте.

Хто були автори літописів?

Що вам відомо про «Повість минулих літ» і її автора Нестора Літописця?

Погляньте на малюнок монаха-переписувача. Традиція визначає, що це створений уявою живописця узагальнений образ Нестора Літописця. Які якості першого письменника Київської Русі зумів передати художник?

Що доповнили б ви?

Відомий український літературний критик М. Слабошпицький писав: «Хтось із великих людей сказав: «Усе минає, а слово залишається. Зникають у безвісті держави, володарі, раби, на порох розсипаються величні будівлі, вмирають дерева, пересихають ріки, гори перетворюються на купи каміння, все стає тліном і прахом, а написане слово залишається. Залишається і несе кризь час голос людської душі. Це – одне з найбільших див нашого світу. Диво написаного слова, яке пережило століття й покоління.

Ми майже нічого не знали б про давнину, якби історія не подарувала нам літописців, людей, мобілізованих словом і правдою на виконання свого обов'язку перед далекими нащадками. Літописці – посланці з далекого минулого у далеке майбутнє, зв'язківці між епохами. Здебільшого безіменні, вони анітрохи не дбали про свою славу, не прагнули залишитися в історії. Головним для них було те, аби все, чим жили їхні сучасники, зафіксувати в слові, пронести кризь провалля часу».

Я погоджуюся із думкою нашого автора про те, що літописці (і, безперечно, монахи-переписувачі певною мірою теж), «мобілізовані словом і правдою», були першими творцями-письменниками написаної книги.

А ще, я думаю, що вам не менш цікаво буде дізнатися і про те, що рукописних книг до нас дійшло мало. Так, із XI століття – лише 33, а за чотири століття існування Київської Русі (XI-XIV) – близько півтори тисячі (хоч було їх усього майже сто тисяч!)

5. Тестові завдання.

I варіант

До того, як люди почали писати на папері, свої думки, спостереження, враження вони фіксували на:

а) цементі; б) воді; в) піску; г) камені.

Спочатку книги писали на:

а) дерев'яних дощечках; б) шкірі-пергаменті; в) темному папері; г) папірусі.

Перші книги на Русі писали від руки, таке письмо називалося:

а) уставом; б) біблійним; в) постановою; г) малюнком.

Книги прикрашали:

а) малюнками-мініатюрами; б) виробами з дерева; в) різнокольоровим склом; г) вишиваними закладками.

За вимогою Ярослава Мудрого скорописці перекладали на слов'янське письмо з мови:

а) візантійської; б) німецької; в) грецької; г) шумерської.

За обсягом знань, мудрістю книгу порівнюють:

а) з рідною мовою; б) з повноводною річкою; в) з густим лісом; г) з сонцем.

Письменник – це:

а) той, хто красиво вміє висловити власну думку; б) людина, яка має обов'язково дві вищі освіти; в) особа, для якої літературна діяльність є професією; г) той, хто здатний багато говорити.

У народі кажуть: «Сонце освітлює людині шлях, а книжка дає їй...»:

а) крила; б) багато грошей; в) промінь; г) відпочинок.

Роком Української Першокниги був оголошений...

а) 2011 рік; б) 2012 рік; в) 2013 рік; г) 2014 рік.

Посланці з далекого минулого у далеке майбутнє, зв'язківці між епохами – це...

а) князі; б) володарі держави; в) священики; г) літописці.

Примітка. За кожну правильну відповідь – 1 бал.

II варіант

«Сторінками» найперших книжок були:

а) кленове листя; б) стіни печер; в) дубові гілки; г) дорогоцінне каміння.

Книга на Русі завжди була у великій пошані, бо:

а) її брали у велику подорож; б) вона вважалася мудрою; в) читаючи, люди мали тільки гарний настрій; г) вона дорого коштувала.

Як називався новий абзац під час письма на сторінках книг?

а) «золотим рядком»; б) «новою думкою»; в) «червоним рядком»; г) темою.

Дуже витончено оформлено першу пам'ятку писемності 1056–1057 рр. під назвою:

а) Остромирове Євангеліє; б) «Повість минулих літ»; в) «Апостол»; г) «Буквар».

За наказом Ярослава Мудрого у храмі Святої Софії було:

а) організовано картинну галерею; б) створено багату бібліотеку; в) розпочато навчання для всіх охочих; г) облаштовано приймальню для іноземних послів.

На думку Ярослава Мудрого, «той, хто часто читає книги, той веде бесіду...»:

а) з Богом; б) із власним майбутнім; в) із силами природи; г) з духами.

Для того щоб писати книгу, необхідно мати:

а) багато грошей і швидкість писання; б) гарний настрій і здоров'я; в) терпіння і дбайливість; г) бажання і силу волі.

Пересопницьке Євангеліє зберігається у:

- а) Пересопницькому монастирі;
- б) Полтавській бібліотеці;
- в) Києво-Печерській лаврі;
- г) Національній бібліотеці України імені В. Вернадського.

За чотири століття існування Київської Русі (XI–XIV) рукописних книг до нас дійшло...

- а) півсотні; б) півтисячі; в) півтори тисячі; г) сто тисяч.

Автором першого літопису «Повість минулих літ» є:

- а) протопоп Михайло Васильович Саноцький;
- б) архімандрит Григорій;
- в) князь Ярослав Мудрий; г) Нестор Літописець.

Примітка. За кожну правильну відповідь – 1 бал.

Учитель. Та з того часу, відколи з'явилося книгодрукування (в нашій країні це сталося в XV столітті), все дуже змінилося. Друкарський верстат німця Гутенберга дозволив швидше поширювати книгу, освіту, а отже й знання. На слов'янських землях першодрукарями можна по праву вважати Святополка Фіоля, Франциска Скорину, Степана Дропана. А перші друковані книжки Івана Федорова: «Апостол», «Буквар» (1574) та Острозька Біблія (1581) – започаткували новий етап в історії культури – мистецтво книгодрукування. Друкарство поставило нові вимоги до якості книжок: технічно копіюваній у сотнях екземплярів друкований текст не мав містити помилок. Така увага до мови зумовила потребу появи спеціальних мовних довідників – *граматик*.

Словникова робота.

Грамматика (грец. – «літера», «написання») – термін, який уживається в двох пов'язаних значеннях: як будова мови і як розділ мовознавства, що вивчає граматичну будову мови.

У XVI і XVII століттях почали створювати друковані граматики, одну з яких, складену Мелетієм Смотрицьким і видану у 1619 році (а згодом із виправленнями ще двічі перевидану уже в XVIII столітті), називав «одним із своїх учителів» відомий учений світового рівня Михайло Ломоносов. Я думаю, що з тих часів бере свій початок іще одна книжка – довідкова.

6. Реклама-інсценізація.

Хлопчик. Хто знає, скільки у світі є книжок? Цього ніхто не знає, бо так їх багато. Я вже знаю, що є художні книжки, в яких розповідається про історії людського життя.

Художня книжка. Так, я – Художня Книжка. Така красуня! Вся в малюнках і така цікава. Влаштовую зустрічі з казковими героями, подорожі у світ прекрасного і про складний світ людських взаємин розказую.

Хлопчик. Знаю, що є наукові, в яких описані винаходи і досягнення науки.

Підручник. Я – Підручник, одна із таких книжок для навчання дітей, ваш перший помічник і порадник, бо у доступній для учнів формі пояснюю про все на світі у кожній галузі наук. Молодший мій братик Буквар навчив вас читати і передав мені естафету.

Хлопчик. Які ще є книжки?

Словник. Що ж ти мене, друже, не впізнав? Адже я – Словник, збірник слів в алфавітному порядку з поясненням, тлумаченням, перекладом іншою мовою. Є багато різних словників, які допомагають учитися. Це всім нам відомий орфографічний словник, який розкаже, як правильно писати слова. А ще фразеологічний словник. Він вчить правильно будувати речення і правильно вживати потрібні слова в тексті. Є словники синонімів, словники антонімів. У них теж потрібно частенько заглядати, щоб збагачувати і розвивати свою мову. А ще є перекладні словники, за допомогою яких

ми вивчаємо іноземну мову. Трохи не забув про тлумачний словник, який пояснює значення слова, тобто тлумачить його зміст.

Хлопчик. Так, згадав. Я про види словників у 5 класі з уроків української мови дізнався. А от про ці дві книги я нічого не знаю.

Енциклопедія. Я – Енциклопедія. Коли ви шукатимете відомості про історію виникнення предмета, на допомогу вам можу прийти тільки я. Мені так хочеться бути з вами, коли ви готуєте уроки. Станьте моїми вірними друзями.

Довідник. Я – Довідник, для вас чудовий помічник. Я дам вам короткі відомості з певних питань. Подружимося, чи як?

Учитель. Я думаю, що кожна із представлених книг заслуговує на вашу дружбу з нею. Що ж, діти, із нашої короткої реклами-інсценівки ви, мабуть, зрозуміли, що книжка на сучасному етапі розвитку цивілізації є одним із найефективніших інструментів передачі інформації у всіх сферах людської діяльності. Останнім часом вона існує не лише в паперовому, але й у цифровому вигляді. Це електронна книжка. Але справжній дух у будь-яку книжку вселяє маг і чарівник – творець книжки – письменник.

7. Гронування-асоціювання. Доберіть ваше пояснення до слова «письменник».

Письменник – учитель, наставник, порадник, мудрець, друг, людинознавець...

Словникова робота.

Письменник – той, хто пише художні твори. Особа, для якої літературна діяльність є професією. (*Великий тлумачний словник сучасної української мови.*)

У чому, на вашу думку, полягає письменницька робота?

Чи легко бути письменником?

Яких письменників ви знаєте?

Чи розвивається література нині?

Хто творить літературу в наш час?

Пофантазуйте, яку б ви написали книжку, якби були письменниками. Що необхідно, на вашу думку, щоб стати справжнім митцем слова?

Наскільки актуальними для нинішніх читачів є слова французького мислителя XVIII століття Дені Дідро: «Люди перестають думати, коли перестають читати»?

Як ви прокоментуєте такий вислів відомого німецького письменника Йоганна Вольфганга Гете: «Література вимагає не тільки талановитого письменника, а й талановитого читача»?

Що означає бути таким читачем?

Прокоментуйте вислів: «Сонце освітлює людині шлях, книжка дає їй крила».

Читаючи той чи той твір, ми разом із письменником фантазуємо, подорожуємо в чарівний світ казки, легенди, міфу; знайомимося з видатними історичними подіями та особами – творимо власний уявний світ.

8. Робота в групах. Подумайте над словами відомого письменника і висловіть власне ставлення до прочитаного.

«Усі хороші книжки схожі в одному – коли ви дочитаєте їх до кінця, вам здається, що все це відбулося з вами, і так воно назавжди при вас залишиться: хороше і погане, захоплення, смуток, співчуття, люди і міста, і яка була погода.» (*Е. Хемінгуей*)

VI. Закріплення вивченого матеріалу

Учитель. Хочу вам прочитати цікавий відгук на

прочитану книжку одного з наших школярів, котрий брав участь у щорічному обласному конкурсі «Найкращий відгук на сучасну дитячу прозу» у 2012–2013 н. р. Саме його твір, на мою думку, є яскравим підтвердженням слів Е. Хемінгуея про те, що, дочитавши книжку, ми раптом усвідомлюємо, що все це відбулося з нами і «назавжди при нас залишиться».

Відгук на книжку Жолдака Б. «Капосні капці». – К. : Грані – Т., 2008. – 80 с.

Мабуть, добре мати машину часу: сів у неї – й опинився або в далекому минулому, або в невідомому майбутньому. У мене таке бажання з'явилося тоді, коли я прочитав книжку Б. Жолдака «Капосні капці». Така чудова мандрівка у стародавній квітучий Київ вийшла, що аж дух захопило! Спершу я разом із головним героєм кіноказки Омельком на березі річки Почайни біля палаючого багаття босоніж у танці притупував, очима відшукуючи у натовпі дівчат Одарку, яка так хлопцеві подобалася і готова вже б і в танець із ним піти, але... Де не взялися чудернацькі азіатські Абу-Касимові капці із шалено довгими і закрученими носачами, що несподівано все його життя перевернули. Взувся хлопець у незвичну взувачку – і ну мандрувати! Де тільки капці його не виводили! Омелько і в князевому палаці побував (заледве його за князівну не просватали), і на строкатому київському базарі, рятуючись від Володимирових варягів-охоронців, крам купецький попусував, і парфумами торгував, бо духмяні пахощі Одарка обов'язково прийде купити, і врешті-решт у кривавий герць із ординськими загонами Касима Абу (недостойного нащадка Абу-Касима) під фортечними мурами Києва вступив. І вийшов переможцем!

А серце Одарчине з того часу теж належить Омелькові, бо саме такими, як він, і треба бути справжнім чоловіком...

Подкопайло Тимур,
учень 5 класу Сосонівського НВК

Учитель. А наступний відгук допоможе зрозуміти думку італійського поета Ф. Петрарки про те, що «книги мають особливу чарівність; книги дають нам насолоду: вони розмовляють із нами, дають нам добрі поради, вони стають живими друзями для нас». Тож слухаймо!

Відгук на книжку Сняданко Н. «Країна поламаних іграшок та інші подорожі». – К. : Грані – Т., 2008. – 80 с.

Хоч я вже навчаюся в 4 класі і з кожним днем дорослішаю, але добре пам'ятаю, як ходила в дитячий садочок і любила гратися іграшками. Були вони такими різноманітними та гарними, а деякі ставали справжніми друзями. Та потім опинилися на полицях і самотньо там стояли. До знайомства з книжкою Сняданко Н. «Країна поламаних іграшок та інші подорожі» я, як і головний герой цього твору Матвійко, навіть не задумувалася над тим, що поламани іграшки можуть почуватися зрадженими, коли з ними ніхто не грається, а дітей, які їх ламають, вносять до списку руйнівців і позбавляють права отримувати задоволення від гри. Такий суворий присуд виносить Конгрес м'яких іграшок, про який хлопчик дізнався від незвичайної м'якої іграшки – «смугастої свинки Параски, в якій одне вухо було жовтим, а друге – зеленим, і в такі кольорові смужечки був її комбінезон». Казкові мандрівки зі свинкою Параскою і всі випробування допомогли Матвійкові (якому всього 4 роки) із розбещеного і неслухняного хлопчика перетворитися на чемного, самостійного і майже дорослого.

Наталка Сняданко своїм твором допомогла і мені зрозуміти, що кожна дитина здатна займатися самовихованням. Мені дуже сподобалася ця книжка.

Щербина Дарина,
учениця 4 класу Сосонівського НВК

Учитель. Я бажаю вам стати справжніми талановитими читачами, друзями книги, її поціновувачами, адже захоплення книгою передають навіть архітектори та скульптори, що створили численні пам'ятники цьому винаходу людського генія по всьому світу.

Перегляд відеопрезентації «Пам'ятники книзі».

Учитель. Символічно, що наша презентація закінчується слайдом, на якому зображена розгорнута книга, бо вона, за словами українського письменника – нашого земляка В. Базилювського, «нагадує птаха в польоті, є в цьому щось хвилююче і значуще. Розгорнута книга – як розпростерті крила. Я заглиблююся у неї і відчуваю, що крилатію сам. Крила книги – мої крила».

А нас із вами дуже зачекалася ще одна розгорнута на партах книга – підручник з української літератури.

VII. Підсумково-оцінювальний етап **Підсумкове слово вчителя.**

У 6 класі ви познайомитеся з календарно-обрядовими піснями, піснями літературного походження, творами видатних українських письменників: М. Вороного, Т. Шевченка, Лесі Українки, В. Винниченка, С. Чернілевського, І. Жиленко, О. Іваненко, Е. Андіївської, В. Нестайка, Я. Стельмаха, Л. Ворониної, Л. Глібова, С. Руданського, П. Глазого та багатьох інших.

Кожний художній твір нас учить любити рідний край, природу; поважати батьків, дорослих; цінувати дружбу, вірність; критично ставитися до людських вад (брехня, ледарство, підступність, хвалькуватість та ін.).

Тож, щоб ваша мандрівка була цікавою, захоплюючою, необхідно осмислено читати художні твори, вчитися висловлювати власні думки, почуття, спостереження, виявляти активність, бажання пізнати нове й цікаве. Адже, як сказав відомий письменник Ернест Хемінгуей: «Усі хороші книжки схожі тим, що вони правдивіші за саме життя».

Нехай щастить вам, юні мандрівники-книголюби!

2. Бесіда.

Які почуття ви пережили на уроці?

Чи вдалося досягти поставлених цілей?

Що було найцікавішим?

Як ви оцінюєте власну роботу та роботу класу?

Де, на вашу думку, можете застосувати засвоєний сьогодні матеріал?

3. Оголошення результатів навчальної діяльності учнів на уроці.

VIII. Домашнє завдання

Обов'язкове:

Написати творчу роботу на одну із тем: «Моя улюблена книжка», «Мій улюблений літературний герой», «Подорож із улюбленим героєм сторінками книжки», «Я потрапив у книжку і ...».

Написати відгук на прочитану книгу для дітей, написану сучасним автором.

Підготувати розповідь про домашню бібліотеку.

За бажанням:

Оформити рукописні книжечки, стилізовані під старовину, записавши туди прислів'я, приказки, вислови відомих людей про книгу.

Дібрати інформацію про головні календарні обряди українців (за вибором).

Використані джерела

1. Авраменко О. М., Шабельникова Л. П. Українська література: Підручник для 6 класу / О. М. Авраменко, Л. П. Шабельникова. – Київ : Грамота, 2006. – 295 с.
2. Білокінь Н. Дієприкметниковий і дієприслівниковий звороти (Інтегрований урок-екскурсія у 7 класі) / Н. Білокінь // Дивослова. – 2014. – № 6. – С. 7–10.
3. Воевода З. Я., Скоб'як Г. О. Українська література. Книга для вчителя: орієнтовне календарне планування та розробки уроків. 6 клас / З. Я. Воевода, Г. О. Скоб'як. – Київ: Грамота, 2006. – 343 с.
4. Мацько Л. І., Мацько О. М. та ін. Українська мова: збірник текстів для переказів на випускних екзаменах у загальноосвітніх навчальних закладах / Л. І. Мацько, О. М. Мацько, С. О. Караман,

- О. М. Сидоренко. – Київ : Магістр – S, 1998. – С. 39.
5. Рудницька О. Б. Розробки уроків з української літератури для 6 класу 12-річної школи: I семестр / О. Б. Рудницька // «Бібліотечка «Дивослова». – 2006. – № 6. – С. 2–4.
6. Фасоля А. М., Кручко Н. С. та ін. Особистісно-зорієнтоване планування та моделювання уроків з української літератури: 5-6 класи 12-річної школи. I семестр А. М. Фасоля, Н. С. Кручко, В. А. Рябус // «Бібліотечка «Дивослова». – 2006. – № 9. – С. 47–48.
7. Чупринін О. О. Українська література: 6 клас. I семестр / О. О. Чупринін. – Харків : Видавнича група «Основа», 2009. – С. 5–8.
8. Павлів І. Уроки з української літератури для 6 класу (I семестр) / І. Павлів // «Бібліотечка «Дивослова». – 2014. – № 5–6. – С. 4–11.

Світ фантазії, мудрості

Матеріали до уроків

5 клас

Людмила Нікітченко,

учитель української мови та літератури

Новоукраїнської ЗОШ I–III ст. № 8

Кіровоградська обл.

Теми. Міфи, легенди, перекази: «Про зоряний Віз», «Чому пес живе коло людини?», «Берегиня», «Дажбог», «Неопалима купина», «Як виникли Карпати», «Чому в морі є перли і мушлі».

Народні казки: «Про правду і кривду», «Мудра дівчина», «Ох», «Летючий корабель».

Рекомендації щодо вивчення

першого тематично-проблемного блоку

Загальні поради. Необхідно наголосити, що наші предки до прийняття християнства були людьми віруючими, спостережливими. Свої уявлення про Всесвіт і Природу вони намагалися пояснити, складаючи легенди, перекази, казки, загадки, прислів'я, приказки. Так виникли і міфи. Різні природні сили люди уявляли у вигляді добрих, розумних чи, навпаки, злих, жорстоких істот.

Легенди, перекази, міфи, казки – це прозові твори, які допомагають передавати наступним поколінням знання про історичне минуле, пояснюють причини виникнення різних явищ.

Нагадати, що зараз завдяки писемності, різноманітності друкованих видань, Інтернет-ресурсам можна прочитати величезну кількість легенд, переказів, міфів і особливо казок, подивитися багато художніх фільмів, мультфільмів, створених за мотивами народних творів. Герої фольклорних жанрів, як відомо, діють по-різному: одні творять добро, інші – шкоду, неприємні речі несуть зло.

Рекомендувати учням самостійно виразно читати твори, переказувати, аналізувати, створювати до них ілюстрації.

На першому уроці тематично-проблемного блоку ознайомити учнів зі словником (додається).

Словник

Міф – це розповідь, що передає уявлення наших далеких предків про створення світу, його будову, про богів і демонів, різних фантастичних істот.

Легенда – це розповідь казкового чи фантастичного характеру про незвичайну подію або життя й діяльність якоїсь особи.

Народна казка – це усне оповідання про вигадані події, що сприймаються як реальні.

Переказ – це усне оповідання про визначні події та їх героїв.

Фольклор, або усна народна творчість – це різноманірні твори, які створювалися народом, передавалися з уста в уста.

Теоретичний матеріал

Для запам'ятовування наведено інформацію, яка є важливою під час вивчення теми.

Художня література – це мистецтво слова. **Література** допомагає пізнати історію та сьогодення, народні традиції, культуру. На уроках історії ви говоритимете про міфи Стародавньої Греції, їх героїв: Зевса, Геракла, Прометея. Ікара... Легенди, перекази, міфи, казки, пісні, загадки складали талановиті люди, імена яких не збереглися. Твори зазнавали змін під час переказування із уст в уста, звідси варіативність. Ознаки фольклору: усність творення і поширення, колективність, масовість, багатоваріантність.

Найдавнішими видами усної народної творчості вважають міфи і легенди.

Міф – (з грец. – переказ, слово) – давній твір, який у символічній формі передає уявлення людей про явища природи, богів, різних фантастичних істот чи людську долю. Сукупність міфів того чи іншого народу називається міфологією. Слов'яни були переконані, що їхні боги колись жили разом з людьми на землі, але земна цивілізація була недосконалою, і тому вони переселилися на небо. Головні боги наших предків: **Сварог** – бог вогню, **Перун** – бог грози і військової дружини, **Дажбог** – бог Сонця, **Ярило** – бог родючості, любові, весняного сонця, **Стрибог** – бог війни, смерті, дощу. До середнього рівня слов'янського пантеону богів належали: **Рожаниця** – богиня долі, **Берегиня(Оберега)** – богиня краси домашнього затишку. Її зображували на білих рушниках, які мали захищати домівку від темних сил. Зображення Берегині: символічна постать жінки з застерезливо піднятими руками. Такий образ використовують митці,

коли розписують храми, ікони, гобелени. Яскравим прикладом є образ Марії Оранти (яка береже землю і нас), так майстерно виписаний невідомим художником у Софійському соборі.

До нижчих духів зараховували домовиків, водяників, упирів, злиднів, чортів (нечиста сила).

У 5 класі розглядаються такі міфи: «Берегиня», «Дажбог», «Неопалима купина».

Подібні до міфів легенди. **Легенда** – це усний фольклорний твір про якусь фантастичну або незвичайну подію, явище природи чи визначну особу.

Види легенд

Міфологічні – уявлення про Всесвіт, богів, демонів; про створення світу, про походження географічних назв. Це легенди «Про Зоряний Віз», «Чому пес живе коло людини», «Як виникли Карпати», «Чому в морі є перли і мушлі».

Біблійні – про життя святих, перших християн.

Героїчні – про героїчне минуле народів, справжніх історичних осіб. (Про Івана Сірка, Олексу Довбуша.)

Переказ – це прозовий твір, який відображає життєві факти, явища й події, очевидцями яких оповідачі не були, а чули про них від інших. Переказ реалістичніший, більш правдивий, ніж легенда. Твори цього жанру пов'язані з конкретними історичними подіями. Прочитайте перекази «Приютом у запорожці», «Ой Морозе, Морозенку», «Білгородський кисіль» та з'ясуйте, що в народних переказах вигадане, а що стосується окремих історичних осіб, фактів.

Вивчаючи міфи, легенди, перекази, ми бачимо, якими поетичними були наші пращури, як ставилися до природи та які людські риси цінували найбільше.

Казка – це давній за походженням епічний (розповідний) твір фольклорного жанру про вигадані й фантастичні події з усталеною композицією.

Будова казок: традиційний зачин, вступ, основна частина, кінцівка.

Групи казок

про тварин	соціально-побутові	фантастичні або чарівні
найдавніші	про стосунки між людьми	поєднують міфічне, героїчне
уособлюють риси людей	про багатих і бідних, щедрих і скупих	фантастичне начало
персонажі: звірі, птахи, риби	персонажі: бідний селянин, кмітливий солдат	персонажі наділені чудодійною силою
«Пан Коцький»	«Мудра дівчина»	«Летючий корабель»

Ознаки казок: трикратні повтори, чудодійні предмети: (скатертину-самобранку, шапку-невидимку, чарівна паличка та інші).

Самоперевірка знань

1. Мистецтво, створене народом, – це:

- а) фольклор; б) казка; в) легенда.

2. Переказ про одну якусь визначну історичну подію чи улюблений народом персонаж:

- а) міф; б) легенда; в) переказ.

3. Вигадана розповідь, яка передає уявлення наших предків про всесвіт:

- а) міф; б) легенда; в) казка.

4. Як предки уявляли створення суші?

- а) гази виділилися і утворилася суша, земля;
б) сонце створило землю;
в) чорт приніс пісок, а бог його розсипав.

5. Про язичницьких богів ідеться в легенді (міфі)?

- а) «Берегиня»;
б) «Неопалима купина»;
в) «Як виникли Карпати».

6. Що означає Віз на небі?

- а) душі людей;
б) душа собачки;
в) зірка.

7. Віз на нічному небі складається із скількох зірок?

- а) чотирьох;
б) семи;
в) восьми.

8. Героєм якого твору є угорський король?

- а) «Берегиня»;
б) «Неопалима купина»;
в) «Як виникли Карпати».

9. Героєм якого твору є Силун?

- а) «Берегиня»;
б) «Неопалима купина»;
в) «Як виникли Карпати».

10. Чому пес живе коло людини?

- а) це його найкращий друг;
б) бо його вигнав лев;
в) людина – найсміливіша від усіх тварин.

11. Найголовніший бог слов'ян:

- а) Коляда;
б) Волос;
в) Дажбог.

12. Бог весняного сонця?

- а) Світовид;
б) Коляда;
в) Ярило.

Відповіді: 1а, 2б, 3а, 4в, 5а, 6а, 7б, 8б, 9в, 10в, 11в, 12в.

Варіант 1.

1. Казка – це ...

- а) фольклорний розповідний твір про вигадані, а часто і фантастичні події;
б) розповідь про реальні й історичні події;
в) невеликий твір повчального змісту.

2. Герой якої з казок «віддав багатому дядькові всю свою худобу, а сам зостався голий, босий і голодний»?

- а) «Красний Іванко і закляте місто»;
б) «Мудра дівчина»;
в) «Про правду і кривду».

3. Епітет – це...

- а) художнє означення;
б) уособлення в образах тварин рис характеру людей;
в) поетичне перенесення ознак одного предмета на інший.

4. Ох був царем:

- а) тварин;
б) рослин;
в) дерев;
г) лісу.

5. Основними поняттями виразного читання є:
а) інтонація;
б) темп, пауза;
в) логічний наголос;
г) тема й основна думка.

6. Установіть відповідність між логічними частинами і перебігом подій у казці «Мудра дівчина».

1. Було собі два брати – один убогий, а другий багатий.

2. Тоді пан побачив, що нічого з дівчиною не поробить, і відпустив її.

3. Пан загадує загадки вбогому братові; Маруся розгадує, виявляючи кмітливість і розум.

4. Відгадавши загадки, Маруся допомагає батькові і доводить, що народ – мудрий.

- А. Зачин
Б. Розвиток подій
В. Розв'язання проблеми
Г. Кінцівка
Д. Ідея

7. З якої казки слова?

«Цар тоді побачив, що нічого не вдіє, і звелів його покликати до себе».

- А. «Мудра дівчина»
Б. «Ох»
В. «Летючий корабель»
Г. «Про правду і кривду»

8. Установіть послідовність складових елементів сюжету.

А. Зачин (експозиція), зав'язка, кульмінація, розв'язка

Б. Розв'язка, зачин (експозиція), зав'язка, кульмінація

В. Кульмінація, зав'язка, кульмінація, зачин

Г. Розвиток дії, зачин (експозиція), зав'язка, кульмінація

9. Вигадана історія, яка передує уявленню наших предків про Всесвіт, природу, богів, демонів, називається:

- А. Переказом
Б. Казкою
В. Міфом
Г. Легендою

10. Зазначте смішні та страшні епізоди у народних казках.

11. Чому, на вашу думку, виникла потреба складати казки?

12. Якими рисами характеру наділив народ головного героя-дурня?

Відповіді: 1а, 2в, 3а, 4г, 5а, 6: 1а, 2г, 3б, 4д; 7в, 8а, 9в.

Варіант 2

1. У казці «Мудра дівчина» брати сперечалися через:

- а) коня;
б) корову;
в) козу.

2. Матеріалом літератури є:

- а) фарба;
б) звук;
в) слово.

3. Кого взяв з собою на корабель дурник (казка «Летючий корабель»)?

- а) бідного небожа та багатого дядька;
б) мудру дівчину;
в) Об'їдайла, Обпивайла.

4. У якій казці пан загадував загадки?

- а) «Летючий корабель»;
б) «Мудра дівчина»;
в) «Про правду і кривду».

5. До якої групи належить казка «Мудра дівчина»?

- а) казки про тварин;
б) побутові;
в) фантастичні.

6. Надприродні явища, чудодійні предмети, перетворення, зображені в одному епізоді, – це ознаки:

- а) казки;
б) легенди;
в) міфу.

7. Казки, легенди, перекази, загадки, прислів'я – це види (жанри):

- а) фольклору;
б) музичного мистецтва;
в) живопису.

8. Традиційна кінцівка казки буває така:

- а) «От вам казка, а мені бубликів в'язка»;
б) «Жили колись... »;
в) «За царя Гороха... ».

9. «Кривдою краще жити, ніж правдою», – вважав герой казки «Про правду і кривду»:

- а) бідний небіж;
б) багатий дядько;
в) король.

10. Як ви розумієте поняття «мистецтво»? У якій казці пан загадував загадки?

11. Запишіть дійових осіб казки «Про Жар-птицю та Вовка».

12. Які події в казці «Про правду і кривду» є реальними, а які – фантастичними?

Відповіді: 1б, 2в, 3в, 4б, 5б, 6а, 7 а, 8а, 9б.

Творчі роботи

Для поглибленого вивчення теми запропоновано творчі завдання.

1. Напишіть про одного з язичницьких богів: «Бог, якому поклонялися наші предки».

2. Описати ознаки вітру, дощу і вогню за самостійно опрацьованими легендами «Про вітер», «Про дощ», «Про вогонь».

3. Хто в казці «Мудра дівчина» виявився мудрішим: пан чи проста сільська дитина? Чому казка закінчується саме так?

4. Намалюйте ілюстрації до улюблених казок, легенд чи міфів.

5. Чи актуальними є казки у вік комп'ютеризації, Інтернету?

6. Які мрії людей здійснилися у ХХ столітті (за казкою «Летючий корабель»)?

УДК 37. 016: 821. 161. 2 «3752»

Уроки позакласного читання в системі літературної освіти старшокласників (за романом Мирослава Дочинця «Горянин. Води Господніх русел»)

Світлана Жила,

доктор педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри української мови і літератури
Чернігівського національного педагогічного університету
імені Т. Г. Шевченка

У статті розкриваються особливості уроків позакласного читання за романом Мирослава Дочинця «Горянин».

Ключові слова: уроки позакласного читання, літературна освіта, читацька конференція, художня система, декодування тексту.

Провідний методист України, доктор педагогічних наук, професор Н. Волошина писала, що така організаційна форма, як уроки позакласного читання, з'явилася у 1954–1955 навчальному році. Отож у цьому році урокам позакласного читання виповнюється 60 років. Н. Волошина надавала цій організаційній формі особливого значення, досліджувала її, опублікувала посібник для вчителя «Уроки позакласного читання у старших класах» (1998 р). Методист розробила струнку систему уроків позакласного читання, запропонувала класифікацію: вступні, бібліотечні уроки роботи над творами, підсумкові, спрямовуючі словесника на знання специфіки літератури як мистецтва слова, зокрема особливостей естетичного життя слова в художньому тексті, розуміння суті художнього образу. Під час виступів на вчительських конференціях з цієї проблеми Н. Волошина завжди наголошувала: важливо розуміти художній твір як феномен людського духу й пізнавати його сутність; вчила системному підходу до аналізу та інтерпретації тексту, керуватися закономірностями взаємодії його змісту і форми.

Акцентуючи на формуванні читацьких якостей старшокласника: емоційності, розвиненої відтворювальної творчої уяви, здатності до співпереживання, естетичної насолоди, – радила сприймати твір у його художній цілісності та єдності. Вчила словесників для уроків позакласного читання відбирати поліфонічно насичені, змістовні художні твори, які б естетично досконало засобами мистецтва виховували старшокласників, робили їх духовно багатими й естетично освіченими.

Ніла Йосипівна переконувала, що учнів треба знайомити з творчістю тих письменників, які отримали визнання в літературному світі України. До речі, сама вона любила спілкуватися з митцями (В. Шевчук, М. Стельмах, Яр Славутич), літературознавцями (Б. Степанишин, Г. Клочек, М. Жулинський), критиками, прислухалась до їхніх порад під час упорядкування програм з української літератури, багато читала й чудово переповідала художні тексти, тонко розуміла художні моделі світів, витворені письменниками.

У 2014 році Шевченківську премію здобув Мирослав Дочинець за твори «Криничар» і «Горянин. Води Господніх русел». Для позакласного читання в 11 класі можна запропонувати роман «Горянин» – текст

потужної енергетики, переповнений інформацією й афоризмами про Священний Усесвіт, частиною якого уважає себе Горянин, наділений пам'яттю поколінь.

Подаємо орієнтовний план читацької конференції за романом Мирослава Дочинця «Горянин. Води Господніх русел»:

1. Загальна характеристика творчості Мирослава Дочинця.
2. Психологія творчості митця.
3. Історія написання роману (Шевченківська премія 2014 року). «Горянин» як «документ серця» Мирослава Дочинця.
4. Художня система і жанр твору. «Горянин» – енциклопедія гірського побуту, «вбирати її мудрість так солодко, як пити дикий мед».
5. Тематика й проблематика твору.
6. Образна система твору. Згальна характеристика.
7. Славетна Дочинцева тріада: Старий і Ріка, Старий і Гори, Старий і Люди. Художнє малювання портретів Горянина, Ріки, Гір.
8. Родичі Горянина (захист альтернативних думок з використанням цитат) :
 - а) дід Микула, учитель гартування духу й волі онука;
 - б) баба Ружіка;
 - в) мати;
 - г) батько Іван (Йонка – «великий грішник»);
 - г) блаженний вуйко Тимко;
 - д) князь дерева стрий Матій, «чиїм рукам пів-Верховини кланялося» [2, с.30];
 - ж) тітка Гафія – шивкиня.
9. Сім'я верховинця:
 - а) дружина Килина;
 - б) донька Василина і син Петро;
 - в) онук Павло.
10. Мова роману Мирослава Дочинця «Горянин. Води Господніх русел».
11. Літературна вікторина за романом Мирослава Дочинця «Горянин».

12. Художнє читання монологу «Розмова Старого з Рікою» (назва умовна) [2, с. 16–20] за самостійно дібраним музичним супроводом.

13. Інсценізація за самостійно складеним сценарієм і музичною інкрустацією уривка «Проща на Верховині» (назва умовна) від слів «Баба не проминала жодну прощу на Верховині» до «Смерть не менша важниця, ніж життя» [2, с. 72–77].

14. «Горянин» – золотий фонд української літератури. Зіставлення роману «Горянин» з творами Ернеста Хемінгуей «Старий і море», Віктора Гюго «Трудівники моря», Кобо Абе «Жінка в пісках».

Різноманітність, новизна і цікавість завдань, що пропонуються учням для самостійної роботи вдома (план читачької конференції оголошується за місяць), стануть передумовою цікавого та ефективного діалогу під час заняття з позакласного читання (ставитимуть і розв'язуватимуть проблемні питання, посилаючись на текст художнього твору).

Організуючи розмову за текстом роману, бажано пропонувати поетапне декодування його: від акту висловлення своїх почуттів і думок про прочитане до тлумачення, інтерпретації авторського ставлення до порушених проблем і героїв. Працюючи за таким алгоритмом, старшокласники займають активну позицію в діалозі з текстом і зі своїми ровесниками, а також словесником.

Мирослав Дочинець перебуває в силовому полі філософії. Його роман «Горянин» – симбіоз літературного й філософського шарів. Для нього літературна творчість – це один із виявів людського буття, екзистенціальна зайнятість. Письменник стверджує: «На Афоні вчать перебуванню в молитовному стані. Ми ж повинні перебувати в стані споглядання і слухання світу, відтворення його образами бодай подумки, якщо не письмом. Коли довго і уважно слухаєш світ, він починає диктувати тобі сокровенне. І поверхове, дрібне відкриває цілісність світу.

Мене особисто в творчості більше цікавить не правда історії, а правда серця, яка завжди мудра, висока, переможна» [3, с. 10].

Звідси загущеність думки й лаконізм його прози.

«Горянин» Мирослава Дочинця – своєрідна філософська притча, що змальовує завзяту боротьбу людини з обставинами, в яких вона несподівано опинилася. Старого верховинця спіткало горе: за одну ніч він втратив дружину, дах над головою, шмат родової землі, буря понівечила чоловіка й хрести на могилах родичів. Після півторамісячного перебування в районній лікарні – ще не здоровий фізично, але сильний духом – горянин оголошує війну улюбленій Ріці: пробач мені – і віддай мені моє. Моє для нього – це благодатна заплава під колином Ріки, де його прадід побудував гражду в межигір'ї: «Зоддалік від курної дороги, від липких очей людських, під кучматим наростом скелі, оторочена поясом Ріки, мрійно лежала їх родова царина. Як у бога під пахвою лежала. Привабна для погляду й потульна для душі, що, завітавши в цей закутень, нараз чула відпочинок» [2, с. 15].

Письменник у інтерв'ю якось говорив, що люди поділяються на дві категорії: люди Дому і люди Вітру, кочівники, а закапатці в переважній своїй більшості – «домашні». Відчуття свого дому глибоко вкорінене і в цьому Горянинові, для якого рідна земля – це Едем. Він спілкується з нею в прямий і непрямий спосіб, відчуває магічну сув'язь усього земного світу, а тому святобли-

во ставиться до Ріки, до Гір, Джерел і Криниць, Дерев, Квітів, Трави. Старий розпочинає важку, копітку роботу по відвойовуванню у Грізної Ріки кожної п'яді родової землі. Змагання з великою водою триває довго – цілий рік. Горянин то зводить дерев'яні підпори й загорожі, пиляючи сам дворучною пилкою модрина, смереки й гупаючи до потемніння в очах і дзвону в вухах, то вибирає камінь з дна на греблю, то викопує частину берега на протилежній стороні, щоб перенести річкове русло, то розпікає скелю Буркун, а потім прорубує киркою перешийок у рівчаку, що тягнувся до скелі. Неймовірно: карпатський старий таки досягає свого: Буркун падає і влягається гострим водорізом у річище, повертаючи воду у колишнє, старе її русло:

«Сила ріки на цьому коліні тепер роздвоювалася, текла далі давніми двома руслами, послаблюючи ліве, що огинало його обійстя. Старий звідси бачив, як злагідніла там бистринь, протока не зачіпала його окремого берега. Відкрилася добряча прогалина суходолу, відбатованого Рікою за рік. Либонь, таким було річище й тоді, коли його пращур закладав тут селитьбу. Тепер плиннові Ріки ніщо не заважало» [2, с. 309].

Сам Мирослав Дочинець стверджує, що роман «Горянин» наповнений життєвою й духовною правдою, а в основі його твору – історія, що вразила його 12 років тому:

«Це книга про реальну людину, чоловіка, який загублений від світу, людей, він втратив все в один день – і родину, і цінності, і роботу, проти нього постає навіть природа. Але, виявляється, це не кінець, і він починає боротьбу, яка у результаті стає найвищим миром».

Справді, тільки після перемоги над Рікою верховинець зможе жити в гармонії з собою і світом природи. І відвойовував Горянин родову землю, може, не стільки для себе, як для тих, що спочивали вже на цвинтарі.

«Горянин: Води Господніх русел» має нахил до екзистенційного й народного, магічного філософування, що пояснюється кількома чинниками: по-перше, філософським фахом батька митця (Письменник згадує: «Я навчився читати, засинаючи на його (батька – С.Ж.) плечі. Це були праці Спінози, Вольтера, Канта, Гегеля, Конфуція, Сквороди. Батько заклав у мене концептуальне сприйняття світу, системність у роботі і потребу в афористичному мисленні»), по-друге, філософським, магічним типом мислення автора, по-третє, зверненням його до національної екзистенціальної парадигми.

У романі «Горянин» простежуються такі категорії екзистенціалізму, як життя і смерть, вічність і мить, сенс життя, відчай, самотність, страждання, проблема екзистенційного вибору, що дає насагу головному героєві до життя та волі наперекір природним обставинам, стоїцизм старого верховинця (світ природи і людини – супроти нього; а він – опроти нього й у такий спосіб стверджує основний закон людського існування: чує голос предків – береже їхнє родове кладовище).

Увійти в простір тексту допомагає підзаголовок до роману «Горянин»: Води Господніх русел. Це символічна назва: у міфологізованому мисленні вона є відбитком божистого на землі, яке існує поза людиною і її свідомістю. Недарма Моріс Метерлінк любив говорити: «Символ – одна з сил природи, і не людському розуму опиратися його законам». Підзаголовок цього твору як айсберг: на поверхні одна сьома, а під поверхнею шість сьомих. Він пояснює вічність, космічний простір; води Господніх русел виступають праматір'ю світу, всього живого, вони є кров'ю землі, всеплодющою силою й одночасно всеруйнівною, а отже, ознакою

хаосу, антисвіту – протилежності білому світу. У Мирослава Дочинця вода є межею між життям і смертю, між своїм і чужим світом, між двома станами молодих: до шлюбу і після, символізує силу горян, які живуть біля води; вода наділена очищувальною функцією (після подружньої зради Горянин омивається водою Ріки і змиває з себе гріх блуду).

Ріка в романі – джерело життя, сили, мудрості, щастя, вічної молодості, іншими словами, певних вищих властивостей, що їх Води Господніх русел несуть з Космосу, з Божественного світу – в людський світ.

Одним із центральних образів роману є Ріка. У Мирослава Дочинця вона жива істота, жива душа, бо асоціює внутрішню силу, порив, норів, нурт; є свідченням небайдужого ставлення людини до навколишнього середовища, спробою його одушевлення, привнесіння у зовнішній світ людського, живого «Я»: «А Ріка – живіша від усього живого. Ріка, що стягує життя і силу з павутини джерел і потічків, мочарів і млак, лісових боліт і сирих моховищ, краплистих мрак і рясних рос. Ріка висмоктує з цицьок гір кришталево молоко, всі їх живні соки [2, с. 126].

Як бачимо, Ріка оживляється, стає не лише об'єктом, а й суб'єктом магичної дії.

Цю прикметну рису образу створюють *метафори* – уособлення та їхні різновиди. Літературознавці стверджують, що письменникові треба бути майстром метафор, бо це завжди є ознакою таланту; у письменника Дочинця вони просто-таки розкішні, а це засвідчує, що він вмів підмічати подібність й творити індивідуально-авторську мовну картину світу. Митець часто вдається до *прозопопеї*, або *персоніфікації* (надання речам, явищам, поняттям властивостей істот), яка виконує текстотвірну та емоційно-оцінювальну функції. Персоніфікації такі промовисті і їх так багато, що вони насичують текст *ланцюжками-метафорами*, які розширюють внутрішні межі слова:

«Ріка зойкнула від болісної несподіванки, і крик той заглух у латаному гілляччі...» [2, с. 105];

«Ріка мовчала, безвільно прислухаючись до того, що діється на берегах» [2, с. 120];

«Ріка втрачала силу, душа її вмирала на мить, відтак знову верталася до тям і знову безвільно влягалася в своє ложе» [2, с. 125];

«Ріка, вагітна приливами з ворових потічків, вже не шаліла, чинно гнала повеневу бистринь» [2, с. 131];

«А Ріка ще спала, укрившись сивою гунею туману» [2, с. 150];

«Ріка принишкла, осіла, впокорилася. Вода пульсувала в її руслі, як кривця в жилах старої людини» [2, с. 178–179];

«І Ріка, збиваючи шумовиння, пожадливо ковтала землю» [2, с. 289].

У романі вода є символом здоров'я, чистоти, доброго або поганого настрою, кохання.

Горянин закохався у Калину – майбутню свою дружину – біля кринички, коли вони обоє смачно пили з одного горнятка воду земну, а небесні води поливали їх, запліднюючи любов'ю:

«З її чілки скрапувала дощова вода і стікала ярочком до кутика рота, і він, опустивши в мох горня, потягся до того струмочка губами. І злизав його. Ще раз і ще раз. І вона не відсахнулася, лише приплющила очі. А він спивав вологу з її лица, а потім грів теплом свого дихання її шию і груди. Мокрі коси тепер пахли достиглим тмином. Дощ сіявся через густе решето букових крон, укриваючи їх сизою пеленою, а вони стояли в сторожкій дрозі, мов зачаровані. Хто знає, скільки б

вони ще простояли так, прислухаючись до бурі, що зароджувалася в кожному з них...» [2, с. 24].

А поєдналися вони у вічному коханні біля Ріки, діти протилежних її берегів і різних народів: «Аж під світання він вивільнився з обіймів і ступив до Ріки.

...Кохана жінка чекала його на березі, але й Ріка не відпустила... І він зрозумів, що тепер вони для нього найближчі – ця жінка і ця Ріка» [2, с. 36].

Ріка постає в романі як символ вічного, немов сакральний знак найвищого та найсвятішого в людині, між закоханими. Ріка для Горянина – як священний храм, витворений природою і водночас його уявою й сприйманням. Вона для нього храм любові. Це із нього Горянин йшов теплої днини до Килини, яка прийняла ріку, «але не так, як він» (вона «тішилася зручності близької води і непокоїлася, ба навіть гнівалася, в повені й зливи, коли річище кипіло глинистою каламуттю, замулювало сіно») [1, с. 38].

Ріка в цьому краї, як, власне, і скрізь в Україні, є святою. Їй приносять жертви, моляться до неї:

–«Водо, наша опікунко, ти є біла, ти є чиста, ти є ціла, ти є свята, ти є жива, ти вода правдива» [2, с. 130];

–«І старий...пішов (до Річки – С.Ж.) убрятий, як був. І прошепотів дідову молитву: «Водичко, найстарша царинко. Омиваєш гори, доли, коріння, каміння – обмий і мене від усякої мерзи». Ліг хрестом на плесо, віддався течії. І Ріка прийняла його, як блудного сина» [2, с. 194].

Горянинові сниться сон, в якому його дід Микула, язичник, годує Ріку:

«Приснився дідо, білоголовий, з напливами кучматих брів, із посіченими рубцями і віспою лицем. І врочисто мовчазний, як завжди, коли «годує» Ріку. На перевернутих ночвах – скиба кукурудзяного хліба і гладун молока. Дідо відщипує кришки і сіє у воду. Хвостом по плесу вдаряє чорна рибина – Ріка прийняла гостину. Тоді дідо вмокає довгі пальці в глиняник і збризкує з них молоко у воду. Ріка ласо плямкає хвилями, ластиться до босих дідових п'ят. На Дмитрія Ріку треба підгодовувати, щоб вона не захлинулася наглою повінню, не залляла пашницю і дала нарік добру траву на молоко...Каркнув ворон із Буркуна – дідо здригнувся і зачепив ліктем глек. Молочний струмок потік коритом, але дідо тут же зупинив його скибкою.

«Діду, а Ріку...Ріку можна так перепинити?»

«Все можна. Кілько світа, тільки дива.»

«А я зможу, діду?»

«Зможешся, дитинко.»

«Коли?»

«Я вже тобі казав: коли камінь потече доли водою...»

Дідо пускає хліб за водою, а рештки згрібає з корита в долоню, щоб віднести додому й засипати під поріг. Той краєць він виміняв у жебрака на цілу паляницю і круг сиру. Велику Силу має злидарський хліб!» [2, с. 299–300].

Старий верховинець, як бачимо, є спадкоємцем родинних цінностей і виступає носієм як язичницької, так і християнської віри. Елементи язичницьких вірувань для Горянина становлять традицію, яка передається з покоління в покоління, майже не зазнаючи жодних трансформацій. Дід Микула вклонявся Ріці, вітався до неї, молився. «Його онукові, що з-поміж інших був найбільше схожий на діда, завжди кортіло глянути на світ дідовими очима» [2, с. 45], – письменник переконує читача, що язичницька модель поведінки онука закладена на генетичному рівні. До речі, ідея родового коду є однією з провідних у романі.

Невипадково, очевидно, Мирослав Дочинець подає до роману таку присвяту: «Моєму Кривому Роду, що тягнеться живим ланцом із гір і лісів і тече рікою Любові через світи й віки».

Як відомо, рід – це одне чи ряд поколінь, які пішли від одного предка (розрізняють роди за маминою і батьковою лініями).

Старий перебуває в своєму родовому гнізді, і хоч залишається в ньому одинаком-самітником, проте не пориває своїх зв'язків із родом. Сердечні зв'язки з тією родиною, з якої вийшов Горянин, і його померлою дружиною допомагають нашому героєві у непростих стосунках з Рікою.

Автор у романі показує два види родичівства: кровне, яке існує між людьми, що походять від одного предка, та свояцтво – родичівство за шлюбом, між родичами подружжя. Старий верховинець тримає в пам'яті померлих: маму й батька Йвана (Йонку), діда Микулу й бабу Ружіку, вуйка (дядька по матері, брата матері), блаженного Тимка, стрія (дядька по батькові, брата батька) Матія, тітку Гафію, дружину Килину, доньку Василю.

Письменник змальовує життя трьох поколінь закарпатських верховинців, розкриває біологічну, соціальну й історичну природу їхніх взаємостосунків. Кожне покоління пов'язане поміж собою спільністю переживань і цінностей, а тому унікальне й неповторне. Горянин живе за створеним родовим кодексом честі, моралі, духу, має вкоріненість у мудрість гір. Недарма ж говорять, що верховинці ближче до Бога живуть, тому відрізняються з-поміж інших розумом, силою духу, мужністю, витривалістю.

Мова роману Мирослава Дочинця «Горянин. Води Господніх русел»

Літературознавці, критики, які аналізували твори Мирослава Дочинця, ніколи не забували говорити про мову його творів. І хоч писали про неї різне, можна все-таки твердити, що мова його художніх творів нікого не залишала байдужим. Що ж до мови його роману «Горянин», то це справді яскраве свято, яке викликає подивування і потрясіння. Від першої і до останньої сторінки тексту читач розкошує серед мовних ланів прозаїка.

Василь Кузан так образно схарактеризував її особливості:

«...у книжці причаровує і захоплює мова. Здається, що це не просто мова, а та сама ріка, могутня, велика, з неповторними берегами та впевненою в своїй силі течією. Це не гірська річка, що має норувистий характер, що поводить непередбачувано і непрогнозовано. Це неприборканий потік, що зійшов на широкі простори, розлився в долині, увібравши у себе дзюркотіння всіх потічків, що у нього впадають, талу воду зі снігу всього світу, який випав на довкілля гір, чистоту неба з найвищих гірських хребтів, золотий пісок і все багатство рідної землі, силу правди глибинних буркутів-джерел і енергетичну мудрість циклічності нашого існування. Мирослав Дочинець уміє знайти таке рідковживане слово, вплести його в полотно тексту так органічно, що навіть недосвідченому читачеві у словник зазирати не доводиться – розумієш і сприймаєш усе легко і так, ніби усе життя провів у цій дивовижній верховинській стихії» [4, с.7].

Справді, письменник уміє знайти і відповідне слово, й пропонує пречудові й пребагаті синонімічні ряди, розкішні метафори, як-от: «Сонце вже спрагло ссало ранкову росу...» [2, с.104]; Смереки... «двигали важкими плечима, як сонні коні» [2, с.115];

«Заплющував очі і замикав сном довгий день» [2, с.120]; «Старий біг уперед потішною думкою...» [2, с.121]; «гори зойкнули й здригнулися» [2, с.124]; «Промені спивали свіжість землі» (2, с.131); «Там камінь плакав. Там небо дзвонило, приймаючи душі» (2, с.163); «Днина сміялася до нього, торкалася обережними теплими пучками. Як мати. Душа тріпотіла, росла, розпирала груди» (2, с.182).

Порівняння у Мирослава Дочинця точні, соковиті:

«Враз серцевина дерева хруснула, як зламаный хребет» [2, с.104].

«Старий саяв змокрілим лицем, як лезо його сокири» [2, с.105].

«...обвів газду поглядом, ніби обручем стис» [2, с.106].

«Ми з бідую, як риба з водою» [2, с.107].

«Голова і сам зіккав відкритим ротом, як риба, не знаючи, що сказати ще» [2, с.107].

«Його обличчя було тверде й посічене чорними зморшками, як кора в'яза» [2, с.108].

«Такі ділові і бадьорі хвилину тому, тепер вони (сільський голова, два міліціонери, комбінатівський інженер, ще якісь незнайомі – всього семеро – С.Ж.) бовталися, як цуценята» [2, с.110].

«...сугулий, худенький, як недолітне галчення» [2, с.112].

«...пещений рот (Аркадія – С.Ж.) плаксиво скрикнувся, як у вівці...» [2, с.113].

«Під кінець читання старий і сам був напнутий, як волосін із рибою, що не давалася в руки» [2, с.114].

«...Ті сині, дзвінкі, як крижані бульки, різдвяні вечори» [2, с.115].

Колядники «як три царі» [2, с.116].

Межигір'ям пронеслася хвища, гейби тисячний табун коней» [2, с.124].

«Десь на п'ятий день старий підвівся, легкий і хисткий, як дим» [2, с.131].

Його пустош стояла викупана сонцем і прочищена, як скло, густими воздухами» [2, с.131].

Які Матій рубав хати по Верховині! Хати – як скриньки для коштовностей парадної панії» [2, с.136].

Хата, як людина, мала стояти лицем до сонця, спиною до вітру» [2, с.137].

Дідове лице збігалось зморшками, як кірочка на парному молоці» [2, с.155].

Камінь напикався, як під у печі» [2, с.159].

Слово «брат» притулилося старому до грудей, як матирина долоня» [2, с. 296].

А тут заснув з руками на колінах – і відкрилося, як дитині на долоньці. Таки доля наша в Бога на колінах...» [2, с. 301].

«Чудних повно в світі, лише купи не держаться» [2, с. 304].

Ті куки (зозулі – С.Ж.) лунали глухо, утрбно, ніби серцебиття самої гори» [2, с. 93].

Письменник наповнює роман прислів'ями і приказками, які увиразнюють мовлення персонажів:

...удача плужить, поки чоловік їй служить» [2, с.112];

Живучи в горах стаєш мимохить сторуким» [2, с.121];

Але ж то – майстер! Пан рукам і голові владика» [2, с.122];

Вік мак не родив – і голоду не було» [2, с.124];

Скелю не зрушиш, рукою колоду не переломиш, недолю на кобилі не об'їдеш» [2, с.127];

Там (на Приштині в Сербії – С.Ж.) мені жаба цицьки дала...» [2, с.155];

Заговорюєш нам зуби» [2, с.156];

Я й сорочці своїй не вірю [2, с. 156];
 Шовком стелить [2, с. 156];
 Біда тобі, воле, як тебе й корова коле [2, с. 160];
 Про мене – най вовк їсть траву в мене [2, с. 177];
 Ні кують, не плещуть [2, с. 177];
 Най кобила журиться – в неї голова велика [2, с. 178];
 Робота – не гора, посувається, якщо її двигати [2, с. 181];
 Діла одклад не йде в лад [2, с. 182];
 Любить, як коза ніж [2, с. 182];
 Заживе, як на псові [2, с. 189];
 Година платить, година тратить [2, с. 218];
 От суми да тюрми не зарекайся [2, с. 236];
 Старий знав, що в нього роботи – до сьомої суботи [2, с. 271];
 Добре діло втіха, коли ділові не поміха [2, с. 272];
 Дуба валить не буря, а червак ізсередина [2, с. 276];
 Світ сей стоїть догори дригом [2, с. 276];
 Рання пташка росу п'є, а пізня – слізки [2, с. 281];
 Тиха вода берег рве [2, с. 293];
 Скільки руками переносив землі, скільки перетовк каменя, скільки нарубав дерева – і все на вітер! [2, с. 301].

Вражає текст твору сентенціями-порадами, які належать різним героям. Ось деякі з них:

«Не бийся за високим результатом і не будь голодний грошей» [2, с. 140] – стрію Матію;

«Ніколи не клени інструменту і роботи, яку виконуєш. Бо робота – твоя доля. А долю не кленуть» [2, с. 140] – вуйкові Тимкові;

«Навчися це (музику співу драниць під дощем – С.Ж.) чути й любити – і легше тобі буде дихати...» [2, с. 141] – стрію Матію;

«Що наше життя – слід підкови на глинищі» [2, с. 146] – цигану-конокраду із Вишкова;

«Ми приходимо в цей світ, щоб служити. Служити комусь і чомусь. Хтось – Господу, хтось – людям, а хтось – ремеслу, мистецтвам, природі, родині. Всі ці служби рівно важливі» [2, с. 148] – вуйкові Тимкові;

«Пам'ятай: захист – теж боротьба, найчесніша і найважча. Хто добре захищається, перемагає того, хто зле нападає» [2, с. 153] – дідові Микулі.

«Денний сон короткий, зате шовком шитий» [2, с. 300] – Горяниніві.

«Поклади собі стовп уявний і зіприся на нього. Це важливіше, ніж упертися тілом. І твій недруг неодмінно відчує це осердя, збагне твою силу і здригнеться серцем. І ти вистоїш. Бо стійкий дух є твердішим за всі дерев'яні і кам'яні стовпи...» [2, с. 164] – дідові Микулі;

«Не приймай до серця забобон. Бо й він прийме тебе і полюбить» [2, с. 166] – вуйкові Тимкові;

«У рака біля води блищать очі, а у вільхи – листя» [2, с. 166] – Горянину; Вільха – дерево служіння [2, с. 167] – Старому;

«...Душу дерева треба вміти розгадати. Лишень не всякому це до снаги – аби свою розпізнав» [2, с. 167] – дідові Микулі, а через нього Горянину.

«...материна молитва із дна криниці виймає...» [2, с. 172] – Одоті, яка доглядала козу Горянина.

«Старий чоловік, як глина» – бабина приповідка [2, с. 174];

«Душа має чути грання світу. В цьому її радість, її покликання» [2, с. 176] – Горянин прочитав на одному з листків Тимкового дерева.

Вікторина за романом «Горянин. Води Господніх русел»

Яке ім'я мав Горянин?

(Павло. Василина писала, що... «хлопчик знайшовся, назвали так, як його – діда. Старий аж схопився біля листа – як? Так він давно не чув уголос свого імені. Вдома називали його старим, а інші – Горянином».)

Про чие кохання ширилася горами й долами легенда? Хто жив і дихав водно, «як шнурок і дучка, як палець і ніготь»?

(Про кохання Микули й Ружіки).

З яких країв привів собі дружину Микула й який посаг узяв за неї?

(З малярських країв. Закурений старий казан і чоботи жовтавої шкіри).

Хто Ружіці пошив чобітки і скільки вони коштували? (Заїжджий румун. Теля, яке зросло на самому сіні і воді. За золоті шнурки чоботар узяв двох гусей, пару. Румун брав гроші не тільки за золоту роботу, але й за золоті слова).

У яких двох випадках (за словами Микули) верховинець стане на коліна?

(«...Щоб напитись з джерела і щоб зірвати квітку»).

До кого сам приходив живий світ, коли той вже не міг ходити?

(До Тимка).

Хто бачив, як чорна білиця з даху призьби опустила Тимкові в долоню горішок?

(Небіж, Горянин).

Хто помер в своїх яслах з притамованою посмішкою на тонких устах?

(Тимко).

Де і за яким заняттям «уснула» баба Ружіка?

(Баба Ружіка померла, «сидячи при дідовій могилі». «Сіяла баба матіолу, щоб йому там файно пахло вечорами...» Баба поховала діда і дочекалася сороковин, щоб відпровадити його душу, а дід, як кажуть у народі, забрав її до себе).

Хто жив – як дерево, посаджене тут (в горах – С.Ж.) кимось колись для чогось?

(Горянин).

Хто знав усі грибниці в окрузі, як свій двір, і вклонявся кожному грибові, а «білякові» – двічі?

(Горянин).

Хто вигоїв Горянина після того, як у нього влучила громовиця?

(Ріка і людина – вуйко Тимко).

Хто врятував ночви з Василюком і Петром у річці?

(Зрячий Камінь «штовхнув їх у рятівну заводь».

«То було щось нечуване, приявний сон. Камінь сміявся, а Калина плакала. Весь дикий розпач стівав з неї сльозами...»).

Хто цілу ніч замовляв кулі, змащуючи їх слиною, сечею і кров'ю з надрізаного зап'ястя, щоб вони не поціляли в тіло?

(Микула).

Кому снився хліб і здавалося, що коли наїстяться досхочу хліба, то нараз почне прибувати сила?

(Горяниніві).

Хто рубав дерево не з плеча, як інші, а з-над голови, і рубав стовбур по обидва боки, звільня похитуючи міцним станом?

(Дід Микула).

Кому належать слова?

«Натура людини – як дерево, з його корінням, плетивом гілля і пописаною корою. А тінь від дерева – то оцінка її серед людей. Ми чомусь більше турбуємося про свою тінь. А насправді треба думати про дерево свого життя» [2, с. 56]. (Тимкові).

«Майстра вправи правлять» [2, с. 57].
(Микулі).

«Моя пам'ять не гірша за пам'ять твоєї води. А що така є – в цьому я не маю сумніву. Твоя протяжна рухлива плоть жива і вічна, не те що наша. І в твоєму плині замкнені образи перебігу часів і світів. Не раз я спостерігав, як ти вдивляєшся в знайомі дерева, під якими течеш, як проводжаш хмари, що пливуть твоєю посестрою – небесною рікою. Ти все бачиш, усе чуєш, усе знаєш» [2, с. 100].

(Горянину).

«Пам'ятай: захист – теж боротьба, найчесніша і найважча. Хто добре захищається, перемагає того, хто зле нападає...» [2, с. 153].

(Дідові Микулі).

«Гірка ваша правда солдатська, бо не належите ви своїй волі. Цісареві слуги єси, та коли ви падаєте зі смертним криком, Господь у скорботі простягає до вас перших руки...» [2, с. 158].

(Сербському священику).

«Не я вас убиваю, убиває вас гора, яку ви спотворили залізом, а тепер міритесь звоювати її смердючими руками! Я син гори, народжений нею і на ній приречений умерти. Не я вас нищу, а каміння, що є сльозами гори. Я теж камінь, і я в цьому боїщі буду останньою сльозою, в якій ви втопитеся» [2, с. 162].

(Микулі).

«Бувають щасні проміжки, коли зливаються в єдиному розумінні людина і природа, людина і час, людина і Бог» [2, с. 102].

(Горянину).

Чий це портрет?

«... високі зростом і коренасті, як в'язи по схилах, просторі в плечах, зі склепистими грудинами – це всі свіжих, твердих «воздухів». Вони здебільшого чорняві або рудуваті, темноокі, сіроокі, з примруженою уважністю і лукавинкою у взорі, бровасті. Може, ці нарости – стрішки над очима для того, аби захистити очі від прямого сонця й дощу? Жилаві засмагли шиї відкриті. На обличчях дивно поєднані м'якість і рішучість, знятність, добродушність і вольовитість, смиренність серця і відвага дії» [2, с. 73].

(Горян).

–«Довготелесий, рукатий, гострий плечима, коліними і носом, наче витесаний із розколотої крокви. Сидів вовкувато обіч, заціпивши в собі злість. Зіниці його проти вогню блискали бритвами, відкрито кололи прийшлака» [2, с. 26].

(Штеньо).

«Чеберяла переломлена в попереку, як вербова ключка для відра. На тих, що стояли збоку, дивилася з-під руки.

...Руки зсихалися в зморщені пташині лапки, а кістки обличчя неначе обтяглися давнім пергаментом, як у всіх смуглих і худих жінок. Лише очі в косих прорізах волого блищали, як перестиглі вишні з-під листя.

Відай, не марно товклися монголи по Тисянській долині...» [2, с. 67, 69–70].

(Баби Ружіки).

«Біля кадуба під корчуватим ясенем сидів дід у довгій сірій сорочці. І обличчя його було сірим, і волосся, і босі ноги, що втопилися в кропиві. Лише очі світілися блиском мокрої сливи. Він не здивувався моїй появі» [2, с. 205].

(Старого монаха Іриня, що роками жив у горовому скиті).

«...називали грубим різником. Коротке руде волосся охоплювало його череп іржавим обручем. Мав відкоплену губу під кривими міцними зубами. «Цей може і дріт перекусити...» [2, с. 229].

(Доктора концтабору Аушвіца Кляубера).

«Кволий тільцем, зате головатий. Сама голова важила як тулуб. І ніс мав довгий, як три тижні. Може, за це й признали його жиди за свого [2, с. 214].

(Йонка – жидика, батька Горянина).

«Вона слухала мене спрагло і радо, хоч не все й розуміла. І сміялася, так заливчато сміялася! А коли я відходив – плакала. Очі, щойно повні сміху, заливалися сльозами. Я прибігав – і її очі знову радісно блищали, як промите скло. Як вона могла так мінятися, я не знаю» [2, с. 203].

(Матері отця Дем'яна).

Уроки позакласного читання в старших класах загальноосвітньої школи сприяють ознайомленню учнів із знаковими творами української літератури, розвитку культури мислення, зростанню інтелектуального потенціалу, формуванню національної свідомості нашої юні. Саме такі заняття збагачують емоційний світ старшокласників (відомо ж бо, що без емоцій не може бути людського шукання істини), розвивають естетичні смаки, образну пам'ять, уяву, художнє мислення.

Використання на уроках позакласного читання таких методів, як художнє малювання портретів, художнє читання, написання сценарію, інсценування, проблемні бесіди, вікторини поглиблюватимуть мистецькі знання учнів, допомагатимуть розвивати їхні творчі здібності.

А словесна, музична, живописна творчість – це завжди могутній стимул самовираження внутрішнього світу старшокласників, щасливий дар їхніх душ.

Література

1. Волошина Н.Й. Уроки позакласного читання у старших класах: Посібник для вчителя. – К.: Рад. шк., 1988. – 174 с.
2. Дочинець Мирослав. Горянин. Води Господніх русел. Роман. – Мукачево: «Карпатська вежа», 2013. – 311с.
3. Мирослав Дочинець: « У творчості мене цікавить не правда історії, а правда серця» (Запитував Сергій Козак) // Літературна Україна. – 2013. – №47 (5526). 5 грудня. – С. 10–11.
4. Кузан Василь. Старий і Ріка // Літературна Україна. – 2013. – №46 (5525). 28 листопада. – С. 7.

В статтю розкриваються особливості уроків внекласного читання на прикладі роману Мирослава Дочинця «Горець».

Ключевые слова: уроки внекласного читання, літературне образование, читательская конференция, художественная система, декодирование текста.

The article describes the features of the home reading lessons based on the novel by Miroslav Dochynets "Horyanyn".

Key words: home reading lessons, literary education, reading conference, art system, decoding of the text.

Особливості індивідуальної творчої манери письма Михайла Коцюбинського

Світлана Привалова,

кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри української і зарубіжної літератури ННІГО

Глухівського національного педагогічного університету

імені Олександра Довженка

У статті окреслено особливості індивідуальної творчої манери письма М. Коцюбинського.

Ключові слова: індивідуальна творча манера письма М. Коцюбинського, імпресіонізм, психологізм, ліризм.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями.

Кожна епоха ставить перед мистецтвом свої завдання й вимоги як у сфері ідей, так і в царині художніх форм, жанрів, стилів, поетики. На початку ХХ ст. виникла потреба дальшого підсилення чутливості того найкращого камертона, що є літературним мистецтвом, на що відгукнулось чимало письменників, які належали до різних літературних напрямів і течій. Визначилась тенденція до поглиблення психологічного аналізу й урізноманітнення засобів розкриття людської душі. Одним із митців слова, який у своїх творах акцентував увагу на відтворенні внутрішнього світу людини, на її психології, був М. Коцюбинський.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У статті проаналізовано праці вчених І. Безпечно, М. Грицюти, Р. Гром'яка, Т. Гундорової, В. Іванишина, І. Іваньо, Н. Калениченко, Ю. Коваліва, В. Лесина, Д. Наливайка та ін., які дають змогу дослідити особливості індивідуальної творчої манери письма М. Коцюбинського.

Формулювання цілей статті. Здійснити аналіз наукових літературознавчих, літературно-критичних джерел з метою визначення особливостей індивідуальної творчої манери письма М. Коцюбинського.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Погляди літературознавців на стиль і метод М. Коцюбинського зазнавали час від часу значних змін: від цілковитого заперечення імпресіонізму письменника (П. Колесник, Ф. Приходько) до часткового (Н. Калениченко, М. Костенко) і повного визнання імпресіонізму митця (І. Іваньо, Д. Наливайко). Процес цей пов'язаний як із переосмисленням творчості видатного прозаїка, подоланням соціологічних підходів до її оцінки, так і з переосмисленням трактування поняття "імпресіонізм".

На думку В. Лесина, "імпресіонізм – (від фр. *impression* – враження) – течія в мистецтві (живопису, скульптурі, літературі, музиці) другої половини ХІХ і початку ХХ століття. Виникла найперше у Франції і як реакція проти закостенілого салонного мистецтва й проти натуралізму. У творах імпресіоністів витончено, через художні деталі передавалися суб'єктивні моментальні й мінливі враження митця та їх найменші відтінки від спостережень навколишньої дійсності" [6, с. 79].

Автори літературознавчого словника-довідника Р. Гром'як, Ю. Ковалів, В. Теремко стверджують:

"Імпресіонізм – (від фр. *impression* – враження) – напрям у мистецтві, який основним завданням вважав відтворення особистісних вражень та спостережень, мінливих миттєвих відчуттів та переживань" [7, с. 309]. Крім того, дослідники наголошують, що у літературі імпресіонізм наближався то до натуралізму в прозі, то до символізму в поезії. Його представники змальовували світ таким, яким він видавався в процесі перцепції. Ставилося за мету передати те, яким видався світ у даний момент через призму суб'єктивного сприйняття.

Літературознавець І. Безпечний зазначає, що "імпресіонізм – (від фр. *impression* – враження) – течія в мистецтві й літературі, що виникла у Франції наприкінці ХІХ століття. Імпресіоністи ставили своїм головним завданням відображати в своїх творах суб'єктивні враження та спостереження, почуття й переживання митця. Головну увагу вони приділяли відтворенню найвитонченіших змін у настрої, хвилевих вражень, найтонших відтінків у змалюванні кольорів і звуків, внутрішньому ритмові й римі твору, інструментовці" [1, с. 368].

Подібне трактування поняття "імпресіонізм" подає В. Іванишин: "імпресіонізм – (від фр. *impression* – враження) – напрям у мистецтві модернізму, який основним завданням вважав ушляхетнення, витончене відтворення особистісних вражень і спостережень, мінливих миттєвих відчуттів та переживань" [3, с. 236].

Варто зазначити, що основними ознаками імпресіонізму в літературі є заглиблення у внутрішній світ людини, відтворення яскравими художніми деталями найтонших змін у настроях і в природі, психологізм у змалюванні персонажів, особливий лаконізм прози, ритмічність, одночасна відмова від великих соціальних проблем. Імпресіоністичний текст характеризується навіюванням певних смислів шляхом тонкої фіксації суб'єктивних вражень, відчуттів ліричного героя через пейзажні замальовки, деталі, відтворенням емоцій, передачею внутрішнього руху почуттів, мотивацією певних вчинків героя саме його переживаннями.

У літературознавстві поширеною є думка, що М. Коцюбинський використовував досягнення імпресіоністської прози, підпорядковуючи відповідні засоби реалістичному відображенню дійсності, на основі зовсім інших ідейних настанов. Вартим уваги є використання письменником-реалістом знахідок нерелістичного письма, коли окремі прийоми далекої від народу літератури стають на службу літературі справді народній. Варто зазначити, що відповідна лектура могла викликати у М. Коцюбинського необхідність певних

художніх шукань. Саме цим можна пояснити зосередження уваги митця на психологічних колізіях, на відтворенні реалій життя через призму світосприймання героя твору.

Питання про індивідуальний стиль і творчий метод М. Коцюбинського і сьогодні неоднозначно поцінуються критикою. Естетична сила поетичної прози письменника викликає відчуття правди зображеного життя. Прозаїк не мав собі рівних у літературі щодо глибини проникнення в психологію селянина. Різні персонажі творів М. Коцюбинського – типи національні, разом з тим соціальні, водночас типові й класичні, що відтворюють психологію різних прошарків українського селянства. Типологічність цих образів досягається завдяки аналізу їх внутрішнього світу. М. Коцюбинський зробив це з такою високою простотою справжнього мистецтва і в такій лаконічній формі, яка мало кому властива. Твори митця, у яких йдеться про внутрішнє життя інтелігенції різної суспільної орієнтації, не лише глибиною психологічної мотивації, а й навіть конкретними її засобами нагадують твори “Жан-Крістоф” Р. Роллана, “Мартін Іден” Дж. Лондона.

У перших реалістичних творах М. Коцюбинського певною мірою відчутним є наслідування І. Нечуя-Левицького, Панаса Мирного, з часом митець виробляє власну стильову манеру. Одна з її особливостей – заглиблення у внутрішній світ людини, показ діалектики душі героя, розкриття характеру в процесі руху та змін. Все це було зумовлено не намірами письменника здійснити певні мистецькі експерименти, а прагненнями творити в дусі нових віянь у розвитку реалістичної літератури початку ХХ століття.

На межі ХІХ–ХХ століть спостерігаємо прагнення майстрів слова поширити його можливості, знайти глибші поетичні асоціації, врахувати досвід інших мистецтв, передати той взаємозв’язок слухових і зорових вражень, що реально існує. М. Коцюбинський наче ввібрав у себе й розвинув кращі здобутки І. Нечуя-Левицького і Панаса Мирного, І. Тургенева й М. Короленка, Е. Золя і Гарборга в мистецтві пейзажу, але скрізь залишився самим собою. Він відчув і відтворив “симфонію поля”, перед якою поступаються найкращі в світовій прозі картини степу, знайшов ту гармонію світла і тіні, ту межу в зображенні кольорової гами, за якою починалося домінування суто суб’єктивних вражень і якої так часто не відчували французькі маляри-імпресіоністи. У тропях, урізноманітнюючи їх функції, використовуючи їх і в пейзажних малюнках, і в картинах людських переживань, він умів знаходити відповідність між словом, звуком і барвою, які у символістів перетворювались на гру форми. Певні твори – новели “Intermezzo”, “Невідомий”, “Цвіт яблуні”, “Полюському”, “На камені” та ін., ліричні відступи повісті “Fata morgana”, “Тіні забутих предків” – нагадують своєрідний словозапис, що певною мірою відповідає музичному нотописанню.

Доцільно наголосити, що після 1901 року провідним жанром малої прози М. Коцюбинського стала соціально-психологічна новела. “Особливість стилю Коцюбинського, – і це має безпосередній стосунок до його імпресіонізму, – полягає в тому, що він, як правило, не змальовує раціональну сферу психіки людини. Психічний світ персонажів у Коцюбинського постає насамперед у зовсім іншому вимірі – емоційно-чуттєвому” [2, с. 47].

М. Коцюбинський зруйнував узвичаєні межі прози й поезії, повернув мистецтву його первісну давньогрецьку назву, бо його проза – по суті та сама поезія. Митець створив жанрові видозміни оповідання й нове-

ли. Наприклад, за жанром “Intermezzo” є новелою, проте це лірична, точніше, лірико-драматична поема в прозі, що є близькою до симфонії. Образи-персонажі творів М. Коцюбинського ми не тільки бачимо, а й чуємо, сприймаємо дотиком, відчуваємо запах, вони здатні впливати на інтелект і душу, викликати певні бажання, перетворювати звичайне в поетичне і незвичне. У творах М. Коцюбинського відчутною є надія на майбутнє, готовність боротися за нього, любов до народу, до його праці, до духовних і матеріальних потреб людини, до рідної землі.

Визначальна риса новел М. Коцюбинського – показ почуттів і переживань героїв переважно шляхом цілеспрямованого добору певних фактів, деталей пейзажу, портрета, інтер’єра. Специфіка психологізму Коцюбинського-новеліста виявляється в тому, що внутрішній світ зображено через суб’єктивні переживання героя. Психічний стан героя М. Коцюбинський відтворював як постійну складову в структурі характеру, той фон, на якому виявляються психічні процеси і властивості особистості.

Письменник умів помітити нове у давно відомому явищі і подати його по-своєму. Для М. Коцюбинського взагалі характерна виняткова пластичність і мальовничість описів природи, речей, персонажів. Він часто подає образи як живописець. У нього навіть звуки інколи мають певне забарвлення. Еволюція мистецтва пейзажу в творчості письменника продовжувала лінію поглиблення сприйняття й художнього відтворення природи. Письменник дуже вдало використовував зорові та слухові образи: «прагнув досягти якнайглибшого реалістичного змалювання дійсності, правдивого відтворення її, саме тому у пейзажах М. Коцюбинського “використано зорові, слухові, дотикові, нюхові враження” [5, с. 5].

Досягнення М. Коцюбинського насамперед і полягало в тому, що йому за допомогою кольору, звукових вражень вдалося відтворити реальний перебіг психічних процесів, порухів душі людини в їх дійсній складності. Варто зазначити, що письменник, як і всі імпресіоністи, не зображував типових характерів, а відтворював неповторну індивідуальність особистості.

Психологізм і ліризм є найсуттєвішими ознаками новели нового типу у творчості М. Коцюбинського, які свідчили про неповторність внутрішнього світу самого автора, його витонченої внутрішньої організації, що позначилось на жанрових особливостях новелістики письменника. Психологічне в творах митця стало не тільки важливим засобом зображення соціального, а й зумовило застосування характерних художніх прийомів. Певну роль у цьому відіграли також інтерес письменника до наукових знань з психології, ряд обставин особистого життя, нахил до самоспостереження [4, с. 42].

Сформована художньо-психологічна концепція М. Коцюбинського – уявлення про переживання людини як про безперервний психічний процес, який виявляє її соціальну поведінку, – відрізнялась од тих уявлень про людину, які склалися у попередників письменника. Для письменників старшого покоління характерним було відтворення людських характерів на тлі певних суспільних подій. Для М. Коцюбинського, представника молодшої генерації митців, головним є людська душа і її стан у певних обставинах.

Особливість імпресіонізму М. Коцюбинського полягає не у відмові од художнього аналізу людини як соціальної істоти, а у підпорядкуванні показу всіх сфер її психічного життя саме цій визначальній якості. Відповідно до художнього задуму письменник вдаєть-

ся до відтворення найрізноманітніших психічних станів. Збагачується його досвід розуміння та образного освоєння психічних явищ. У М. Коцюбинського багато відмінного, своєрідного. У його творах бачимо відображення процесів взаємозв'язку свідомості та само-свідомості, свідомості та підсвідомості і т.д. Крім того, митець використовував особливі, авторські, засоби зображення душевного стану героя. Одним з найпоширеніших є окреслення на початку твору того замкненого художнього простору, який відразу дає певну настроєву тональність і одразу вводить читача в атмосферу переживань персонажа. Контраст світлотіні в експозиційному інтер'єрі нерідко символізує протистояння життя і смерті. Це ті категорії, які властиві думці ліричного героя.

Доцільно зазначити, що М. Коцюбинський звертався до досить оригінальних прийомів зображення художнього простору. До таких прийомів можна віднести й ракурс, де художній простір, у якому має розвиватися дія, наче сприймається очима самого героя. При цьому точка зору ліричного героя-оповідача є вираженням психічного стану й ідейної позиції самого автора.

Єдність художнього простору і відповідно однорідність психічного стану підкреслює, як правило, обрамлення експозиційним і фінальним пейзажами. М. Коцюбинський є справжнім майстром пейзажу. Картини природи, відтворені крізь призму сприйняття героєм, є не тільки зображенням місця дії, а й відтворенням його почуттів і переживань.

Кожна деталь пейзажу митця набирає яскраво символічного забарвлення, вона зображена під кутом зору сприйняття героя. Для М. Коцюбинського характерна персоніфікація природи, яка подається завжди у вічних змінах, у русі, у розвитку і нерозривному контакті з переживаннями людини. Все це зумовлює глибокий ліризм творів письменника. Поєднання щирого ліризму з психологічним аналізом – визначальні особливості індивідуального стилю М. Коцюбинського. А пейзажі М. Коцюбинського вражають своєю мальовничістю, гармонійністю, багатством і оригінальністю художніх засобів.

Для створення певного психологічного настрою, для реального вмотивування глибоких душевних процесів М. Коцюбинський використовував яскраві кольорові малюнки. Вироблена письменником художньо-психологічна концепція людини має важливе значення для розуміння його творчості. В ній органічно поєднуються соціальний, художній і власне психологічний аспекти. В її основі – розвиток уявлень про духовний світ героя як про багаторівневе утворення, що становить ієрархію. “Детермінованість характерів виявляється не в прямій, а в опосередкованій формі, мотивація поведінки героїв стає складнішою – до уваги береться весь комплекс внутрішніх факторів, що впливає на той чи той вчинок” [4, с. 52].

Багатство поетичної семантики, барв і звуків, що приходять на допомогу слову, зосереджено й у тих творах українського майстра, де на першому плані – інтелігенти, люди розумової і творчої праці, незалежно від того, чи ці твори є передовсім психологічними за темою (“Цвіт яблуні”) або особисто ліричними за характером задуму (“На острові”), чи мають безпосередньо революційний зміст (“В дорозі”). Трагічне у прозаїка – не пісня суму й страждання, а гімн людям, творцям щастя й справедливості на землі, гімн природі, в якій не припиняється боротьба, здобувається перемога, як писав він, дієвого над інертним, живого над мертвим, різнобарвного над сірим, одноманітним. Надзвичайно чуйний до прекрасного, М. Коцюбинський зумів побачити те прекрасне в енергії розбуджених мас, у паростках майбутнього, що свідчило про здатність трудового народу повалити реакційний суспільно-політичний лад і побудувати життя, гідне людини, зумів показати народну революцію як велику перетворюючу силу, джерело народження нових духовних і моральних якостей людей.

Створена письменником художньо-психологічна концепція дала йому змогу глибше відобразити тодішню соціально-психологічну атмосферу, зростання самосвідомості певних верств суспільства на межі XIX–XX ст.

Висновки. Можна стверджувати, що характерними ознаками імпресіоністичних новел М. Коцюбинського є заглиблення у внутрішній світ людини, витонченість сприйняття та підвищена враженевість, своєрідна точність при удаваній недбалій приблизності, відтворення руху і фарб зовнішнього світу та найтонших порухів душі, філософська наповненість, відтворення яскравими художніми деталями найтонших змін у настроях і в природі, психологізм у змалюванні персонажів, суб'єктивний кут зору, увага до сфери ірраціонального, підсвідомого, зосередженість на враженнях, відчуттях, емоціях, почуттях, використання пейзажу як рівня певного світовідчуття, навіювання певних вражень від персонажа шляхом передачі кольорових, чуттєвих вражень, почуттів, особливий лаконізм прози, ритмічність, відмова від вагомих соціальних проблем.

Література

1. *Безпечний І.* Теорія літератури. – К.: Смолоскип, 2009. – 388 с.
2. *Грицюта М.* Михайло Коцюбинський: Літературний портрет. – К.: Держ. видав. худ. літератури, 1958. – 120 с.
3. *Іванишин В.П.* Нариси з теорії літератури: навч. посіб. / упрядн. тексту П.В. Іванишина. – К.: ВЦ “Академія”, 2010. – 256 с.
4. *Калениченко Н.Л.* Михайло Коцюбинський: Літературний портрет. – К.: Дніпро, 1984. – 190 с.
5. *Коцюбинський М.М.* Вибрані твори. – К., 1977. – 350 с.
6. *Лесин В.М.* Літературознавчі терміни: довідник. – К.: Рад. шк., 1985. – 252 с.
7. Літературознавчий словник-довідник / Р. Т. Гром'як, Ю.І. Ковалів та ін. – К.: ВЦ “Академія”, 1997. – 752 с. (Nota bene)

Светлана Привалова. Особенности индивидуальной творческой манеры письма М. Коцюбинского

В статье рассматриваются особенности индивидуальной творческой манеры письма М. Коцюбинского.

Ключевые слова: индивидуальная творческая манера письма М. Коцюбинского, импрессионизм, психологизм, лиризм.

Svitlana Privalova. Peculiarities of individual creative manner of the letter M. Kotsiubynsky

The article outlines the feature of individual creative manner of the letter M. Kotsiubynsky.

Key words: individual creative manner of the letter pisma M. Kotsiubynsky, impressionism, psychology, lyricism.

Проблемні аспекти української поезії ХХІ століття

Ярослав Голобородько,
доктор філологічних наук, професор
м. Херсон

Аж ніяк не наполягаючи на тому, що стильна сучасна лірика не може бути інакшою, аніж як філософічною або такою, що кривно укорінена в родючій гумус філософських екзистенцій, усе ж таки не може не зауважити, що концептуальною основою поетичної книжки Павла Щириці "Місце Сили" (К.: Ярослав Вал, 2012) слугує універсальна формула розвитку, сформульована й інстальована Гегелем. Позаяк саме послідовне розгортання таких мисленнєвих величин, як "теза" – "антитеза" – "синтеза", утворює наскрізну чи, точніше, лейтмотивну колізію, що фактично виступає архітектурним каркасом всієї текстової конструкції.

У "Місці Сили" не просто рельєфно, а, сказати б, цілком барельєфно виділяються дві основні пари тез і антитез, які, розміщені й зіткнені разом, у одному книжковому просторі, потребують свого синтезування, масштабного узагальнення. Одній із цих пар властиві акценти семантичного ґатунку, другій – суто формалістичного. Проте ці дві пари тез і антитез у своїх глибинних сутностях настільки щільно пов'язані між собою, що це межує з їхньою зрощеністю, можливо, не завжди видимою на перший погляд, але від цього не менш реальною і природною.

Теза семантичного ґатунку (хоча в ліричних реаліях "Місця Сили" вона, власне, постає як цілковита гіпервеличина, *semantic macrothesis*) в Павла Щириці має наступний вигляд: поезія – це те, що спрямоване назовні, що адресоване мінливому і примхливому соціуму, що встановлює емоційний контакт насамперед із високовольтним зовнішньо-вираженим життям. Чимало текстів збірки доволі відверто "настояні", ба навіть інтенсивно "перенастояні" на соціумності, що виражено у зорових ракурсах, не обтяжених інтригуючою самобутністю погляду, в підкреслено експресивній чи навіть патетичній фоніці, яка послаблює можливості й звучання власне інтелект-начала, в одновимірних і, сказати б, лінійних мікрообразах, на яких тримається локальна фабула або загальновіршова канва, у надмірно прозорій концепції, що априорі виключає і навіть декласує саму можливість яскравих мисленнєвих заглиблень.

Настирна акцентованість соціумного погляду, відчуття ледь не глобально уявлюваного співрозмовника-адресата, інсталування виразних соціоінтенцій і риторичних зблисків, спалахів із декларативно-національними (щоб не сказати декоративно-національними) акцентами, варіювання думки про довгоочікувану важливість змін і перемін соціумного порядку, зарядженість на соціовиражене нуртування молодечої крові, в яких оприявнюється теза (макротеза) семан-

тичного ґатунку збірки "Місце Сили", пронизує ліричне єство текстів "Головне", "Героям (не)нашого часу", "На помежів'ї змін, епох і двох районів...", "Поет глибокого підпілля", "Майстер скла". Їхня стилістика позначена сконденсованим віршорядком, який нагадує тривожно стиснуту пружину, що будь-якої миті готова вибухово розпросторитися, карбованою, неначе відлуння військового кроку, фразою, контрастно чітким малюнком, у якому не варто очікувати нічого, окрім представленості більш ніж двох кольорів. Соціумність поетичного зору, якою б метафорикою вона не оздоблювалася і не інкрустувалася, у своїй основі завжди є виявом прагматичного потрактування художніх форм, виявом раціомислення, раціопідходів до строкатого й неупорядкованого життя.

Соціумність звучання поетичних текстів – це не стільки спроба відкрити чи перевідкрити реальність, так, ту саму, що живе, розвивається, нуртує в особистості або навколо неї, скільки спроба модернізувати, трансформувати, одне слово, прагматизувати реальність на засадах своїх власних соціоуявлень. Теза (макротеза) семантичного ґатунку, за якою поезія є ліричним поглядом назовні, оприявнює своє цілком раціоналістичне підґрунтя і стратегічно спрямована на соціоментальне відформатування чи переформатування реальності.

Немовби рухаючись за Гегелем, Павло Щириця у "Місці Сили" одразу ж пропонує і антитезу семантичного ґатунку (продовження альтернативного понятійного ряду уможлиблює практикування такого терміну, як *semantic macroantithesis*). У своїх основних образах вона може бути окреслена так: поезія – це передусім те, що спрямовано усередину, углиб людської свідомості, що перебуває у сфері тонких відчуттів, це те, що чим проникливіше сприймаєш і переживаєш, тим складніше і, за великим рахунком, неможливіше повністю чи, точніше, повнофонічно виразити, відтворити, що позначене вічним наближенням до невловимості, недосяжності безкінечно внутрішніх "картинок". Основою цієї антитези (макроантитези) семантичного ґатунку – доволі умовно назву її поетикою тонких відчуттів – у "Місці Сили" стає принцип асоціативної конфігурації образів, що являє себе строкатою органікою слів, ароматно свавільною метафорикою, привабливою химерністю логіки, оригінальними розв'язками суто вербальних колізій, алюзійною полізначністю можливих і вірогідних смислів, інтригуючою стилістикою недомовленості чи навіть достовірної невимовленості найпосутнішого.

Принцип суб'єктивно-асоціативної конфігурації образів цілеспрямовано розсосереджено, а то й роз-

порошено у численних строфах і фрагментах “Місця Сили”, він простежується навіть у текстах із вираженою соціумністю звучання. Сконденсовано ж він оприявнюється у таких поетичних формах, як “подих міста (місто – воно)...”, “всі мости...”, “Голосом чорних шовковиць явила жінку...”, “річка забула де їй текти”, “коли зайде не зайва і спиниться тихо...”, “ніби місто – як всі міста...”, “Ми”, триптих “Насіння снів”. Суб’єктивно-примхлива конфігурація образів у Павла Щириці виформовує ту призматику поетичного зору, що пропонує мисленнєві фабули, які раніше ти не передчував і тим паче не практикував, подає образні ескізи й рисунки, які з такою зримою парадоксальністю й органічною позалогічністю не уявлялися у твоїй уяві. Розробка цього принципу енігматично обертається ракурсами свіжого ліричного погляду й абсолютно природно “виставляє” оптику неординарного ліричного зору. Й, думається, саме це спричиняється до оприявлення в поетичних текстах чи не найголовнішого художньо-естетичного ресурсу – ресурсу очікування неочікуваного.

Поетика тонких відчуттів, репрезентативно втілена у принципі химерно-суб’єктивної конфігурації образів, із невимушеною естетичною гідністю долає раціоналістичний формат мислення й трансформує межі видимої, а якщо точніше, усвідомлюваної реальності. Тут кардинально змінюється характер мисленнєвої свободи. Реальність структурована таким чином, що її розуміння не можна не розширювати, не поглиблювати й, отже, не видозмінювати. Лише через безкінечно різноверсійне “прочитання” реальності можливо наблизитися до її розуміння. Раціопідходи стандартизують реальність і у такий спосіб безнадійно полегшують, спрощують її сприйняття. Сюрраціональність мислення, виражена, скажімо, поетикою тонких відчуттів, розмикає реальність, виявляючи раніше не видимі її зрізи й площини. А таке розмикання загадково-непрístupної реальності, власне, і є тим, що зветься інтелектуальною свободою. Представлена в “Місці Сили” антитеза (макроантитеза) семантичного ґатунку, за якою поезія є рухом углиб свідомісних і ментальних оаз та ніш, формує в митцеві інтуїтивно-свідоме відчуття того, що лише в глибинах людського “я” варто шукати свободу. Передусім ту, що наділяє майже фізіологічним інстинктом свободи думання.

Теза формалістичного ґатунку (вона також виглядає як повносіла супервеличина, *formal macrothesis*), що заявлена у збірці “Місце Сили”, може бути окреслена у таких сутнісних контурах: поетичний текст має бути структурно організований на засадах усталено-апробованої національної традиції, в нашому випадку – на основі силабо-тоніки/тоніки і, ясна річ, незамінної римованої культури, тоді він, образно висловлюючись, “звучить”, лише тоді він “одержує” мелодіку й ідентифікується як відмінний від прозового чи драматичного. Таких-от текстів, сумлінно організованих у річищі національно-поетичної традиції, в збірці Павла Щириці невмолима більшість, і вони не залишають сумнівів у тому, що з традиціями в українській художньо-естетичній ментальності все гаразд, навіть надто гаразд. Проте саме ці структурно-національно-тради-

ційні тексти й нашоухують на думку про реальну проблемність ретельно напрацьованих поетичних форм.

Силабо-тоніка, сполучена з римованою культурою, передбачає ситуацію версифікаційної заданості, момент художньої запрограмованості. Поетичний текст набуває ознак своєрідної мініпрограми, яку треба буквально-таки відпрацювати в річищі визначеної ритміки й римованих рамок. Й засновується він на тому, що нерідко визначається як “ритмоінтонаційна інерція”. А рима – це взагалі окреме питання. У римі живе, гніздиться, проростає визначеність – визначеність потенційних кордонів поетичного слова. Й це – у живій органіці живого тексту. Рима виконує цілком регулятивну функцію – регулює поетичний рух, можливості поетичної думки. А якщо регулює – значить, обмежує. У нинішніх умовах пошуків нерегульованої художньо-образної свободи римована культура виступає ледь не стримувальним чинником, що у просторі “Місця Сили” гостро відчувається у фактурі текстів “Незникомість”, “Ледь стиглий вечір – плащем на плечі...”, “Мажорне”, “Здавалося – немає меж...”, “Таїна шляху”, “Навіть не конче іти по воді...”, “Країна зникмих книгарень”. Навіть якщо рима вибаглива, вишукана і безсумнівно претендує на оригінальність, ба навіть винятковість свого мелосу чи архітектури, вона все одно зумовлена, підготовлена чи намічена (щоб не сказати визначена) конкретним поетичним контекстом й у такий спосіб структурно-семантично залежна від нього. Безумовно, рима не виключає сегменту свободи у процесі вербальної творчості, проте це – версифікаційний варіант класично парціальної мисленнєвої свободи.

Це все, безперечно, зовсім не означає, що римовані форми в “Місці Сили” не передбачають іншої інтерпретації, аніж як критичної. У збірці є тексти, “покладені” на римовану матрицю й позначені при цьому, сказати б, неканонічністю звучання. Це “Фейс-контроль”, фактура якого оживлена актуально розмовною стилістикою, гнучким інтонаційним балансуванням, психологічно проникливими нюансами, поданими влучно й без зовнішньої афектації. Це експериментальний “Р@влик” із його пошуком просунутої, точніше, інтернетно-імейлової манери письма, де замість безнадійно нормативної літери “а” в кожному слові вживається її заміник у вигляді електронного символу @ й у такий спосіб пластично обігрується ключова і наскрізна словоформа “р@влик”. Це “Робінзон Карузо”, орнаментований відчуттям умовності поетичної фабули, аранжований ажурним, ігровим, багатогранно сміховим відчуттям слова, відгранений дотепними переливами, переходами уявлюваного й реального. Ці римовані форми виглядають продуктивними спробами сполучити яскраві ознаки сучасного життя з усталено-напрацьованою поетичною формою.

Проте урешті ж виходить так, що репрезентована в збірці Павла Щириці теза (макротеза) формалістичного ґатунку, за якою силабо-тоніка й римована культура недвозначно натякають на свою ледь не поетичну вічність, стикається з реальною проблемою художньо-мисленнєвої свободи.

Формула Гегеля втілюється у “Місці Сили” з достеменно інтелектуальною послідовністю. Чому інтелектуальною? Та тому що там, де представлено й

іншу думку, а точніше, протилежну думку або протилежне трактування, лише там і можливо віднайти оптику більш-менш повномірного зору. Ліричні реалії “Місця Сили” пропонують і антитезу формалістичного ґатунку (своїм звучанням і контентом вона утверджує себе як formal macroantithesis), що в основних своїх силуетах може бути представлена так: поетичний текст має бути структурно не просто вільним, а безмежно вільготним і розпростореним, як саме довірливо імпульсивне, хаотично організоване і безладно симфонічне життя, він не лише не повинен обмежуватися регламентовано-детермінованими рамками римованої культури, але й має криво забути про їх навіть гіпотетичне існування, лише тоді він (поетичний текст) отримає повномасштабну можливість активувати усі свої художньо-давні ресурси.

Предметна розробка антитези (макроантитези) формалістичного ґатунку представлена порталом неримованих форм, якими не так щоб рясніє поетична книжка Павла Щириці, але які в ній акцентно розставлені таким чином, щоб концептуально нагадувати, що альтернатива – в тому числі й аксіологічно-поетична – є завжди. “Місце Сили” пропонує, власне, цікавий структурно-формальний проект: на тлі римованої віршової культури, підсиленої силабо-тонікою чи тонікою, розроблювати неримовані форми, причому такі, щоб вони стали “рідними” й виплескувалися з нутра поета, неначе джерельця з невичерпного лона землі. Думається, не всі неримовані форми “Місця Сили” постали виразними, викінченими художніми “картинками” чи ліричними візіями. Неримована стилістика – делікатна, вибаглива, доволі норавлива й багатоліка поетична фактура, і саме цим, імовірно, пояснюється її надзвичайна розвиненість у багатьох національних художніх культурах, особливо європейських. Тут, очевидно, проблема якраз у тому, щоб, не спокушуючись фантомом зовнішньої доступності, позірної нескладності неримованої форми, урешті віднайти, відшукати чи витворити суто “свій”, особисто органічний її різновид.

Ось цей пошуковий характер вгадується у майже всіх неримованих формах збірки, таких як “Легенда про ліс на Стрітення”, “Профіль легенди”, “стоїш обвітреним явором...”, “ще не встиг бути вітром...”, “Реставрація степу”, “Гойдалка часу”, “Сила простих речей”, у циклі “Кленопис”, що асоціюються із стежками й доріжечками, які прокладаються нерідко навмання, прокладаються виключно інтуїтивною енергетикою митця, який настійно відчуває потребу в новій стежі, але до кінця не знає, не може знати, як ця стежа має виглядати. У цих текстах, заснованих на композиційній колажності, метафоричній експериментальності, розширеному вербально-лексичному просторі, пунктирній абстрагованості концепції, організованій децентралізованості мікрообразів, підспудно звучить цілком онтологічне версифікаційне питання: якою ж таки має бути новочасна поетична форма, що прагне стати зорво вільною і мисленнєво розкутою?

Аромат шукання стильно-індивідуального неримованого тону відчувається й у інших текстах “Місця Сили”, скажімо, таких як “Паралізований авітамінозом думок...”, де буйна парадоксальна мета-

форика зустрічається з не притлумленою чи то іронічністю, чи то глузливістю нарративу, або “Якби ти бачила, як цвіла моя вишня...”, де по-сучасному настроєвий слайд начебто непомітно, але неухильно прояснюється з кожною штрих-деталлю, поданою з акуратною лаконічністю і відтіненою графічністю, або “Дивлячись на старий годинник...”, у якому смаковито “грає” внутрішня розгерметизованість зору, підсилена, сказати б, замаскованими динаміками тихої ностальгійності, або, нарешті фактичний диптих “Сон, що триває з дитинства” і “Дитинство, що триває зі сну”, де чутливо ліричне й колоритно побутове неначе переливаються з одного тексту в інший, де ущільнені не стилізовані “під життя”, а натурально запашні сколки й сколочки самого життя.

Антитеза (макроантитеза) формалістичного ґатунку, за якою поетичний текст природно тягнеться до граничної структурно-організаційної розкутості, до не обтяженості прокрустовими “стяжками” римованої культури, у форматі збірки Павла Щириці оприявнює чимало складнощів і перипетій руху, що виникають при просуванні, прокладанні шляхів до території свободи ліричного думання. Проте вкрай важливим є те, що цей процес триває і пропонує в “Місці Сили” свої конкретні ейдоси й мінімоделі такого думання.

Й, нарешті, кульмінаційний момент формули Гегеля – синтеза (або, за термінологічною послідовністю цього есею, генеральна синтеза – leading synthesis) двох основних пар тез і антитез, зведених і розвинених у “Місці Сили”. Мовити, що у текстах цієї збірки втілюються знакові тенденції, притаманні найсучаснішій українській поезії, що одна з них спрямовується на підтримку суто національно-поетичних традицій, інша – на розвій цінностей пансвітового поетичного мислення, було б явно недостатньо. Думається, у своїй глибинній основі ліричні тексти Павла Щириці абсорбували й сконденсували естетично складний і суперечливий процес – пошук ліричної стратегії, що б об’єднала, збалансувала й, урешті, відгармонізувала ці досить різноспрямовані за своєю естетичною суттю тенденції. Серед конкретних поетичних форм, що стануть утіленням такої стратегії, може бути розробка, скажімо, українського верлібру, в якому відсинтезувалися б “наша” універсальна ліричність і “їхня” структурна розгерметизованість, або регіональних модифікацій верлібру (з огляду на специфіку умов етнокультурного й етнохудожнього розвитку) – київський, галицький, слобожанський, південний (таврійський) верлібри, або напрацювання форми, в межах якої вдасться невимушено поєднувати засади тоніки/ силабо-тоніки й суто верлібрового начала.

Чи не найпосутнішим є те, що, як це ретранслюють тексти “Місця Сили”, українська поезія рухається нині таким чином, щоб встановлювати “містки”, “канали”, “тунелі” між безваріантно національною формою і розімкнено європейською, щоб доносити свою тонко-чутливу ментальність світовій художній культурі й при цьому спрагло вбирати в себе її “фішки”. А це теж є одним з атрибутів синтези (генеральної синтези), отже, ще одним емблематичним виявом формули Гегеля.

Художня природа інтриги в детективах

Людмила Кицак,

кандидат філологічних наук

м. Бердичів

У статті аналізується феномен інтриги в детективному жанрі. З'ясовується історія інтриги, її роль і прийоми реалізації на прикладі детективних творів українських письменників.

Ключові слова: інтрига, детективний жанр, Володимир Кашин, Андрій Кокотюха.

Жанр детективу користується неабиякою популярністю в українського читача. Причиною цього можна вважати напружений сюжет детективу, який спричиняється насиченістю тексту загадками, таємницями, інтригуючими моментами.

Інтрига є складовою внутрішньої форми літературного твору. Вона обов'язковий елемент драматичного жанру, адже драма покликана тримати в напрузі увагу не лише читача, а й, передусім, глядача. В цих умовах інтрига набуває ролі сюжетного стержня, який відзначається складністю та напруженістю дії. Зважаючи на постійну дифузію жанрів та міжродовий обмін внутрішніми та зовнішніми складниками, інтрига є основою й епічних творів. Особливе місце відводиться їй у жанрі детективу.

Роль інтриги, таємниці, загадки в пригодницьких творах досліджували Микола Славинський і Тибор Кестхейї, Анатолій Ткаченко та Юрій Ковалів. Літературознавці доводять значущість таємниці в детективному творі, проте явище інтриги, способи її реалізації та місце в детективному сюжеті залишається малодослідженою проблемою.

Метою статті є визначити роль інтриги та прийоми її застосування в українських детективах.

Інтрига – спосіб організації подій у драматичному, рідше епічному, іноді – ліричному творах за допомогою складних, напружених перипетій, гострої боротьби мотивів, часто прихованих намірів. Інтрига – важливий складник композиції, особливо в драматургії, в детективній літературі тощо [5, с. 310-311].

У драмі основою інтриги є, зазвичай, напружена дія, натомість у детективі підґрунтям інтриги є таємниця. Підтверджують цю думку міркування Тибора Кестхейї про те, що «найочевидніша ознака детективу, більше того, його обов'язкова умова – таємниця» [2, с. 160]. Безперечно, таємниці бувають різними: «Рівень таємниці і її вирішення визначають якість твору, кваліфікує автора, відповідно, може бути і мірилом цінності» [2, с. 160]. Тобто чим несподіваніша й оригінальніша таємниця в тексті, чим точніше й логічніше вибудовано композицію, тим вартісніший детектив. Отже, таємниця – один із критеріїв оцінювання того чи іншого детективного твору.

Таємниця – це основа інтриги, обов'язковий елемент детективного сюжету, адже без неї не може бути і детективу. Вона є джерелом усього, що відбувається у творі. Саме в рамках таємниці мусить діяти нишпорка, всі його вчинки обмежуються нею. Відповідно, чим складніша таємниця, тим пильнішого та глибокого розслідування вона вимагає, тим запутаніший та насиченіший сюжет. Саме до поняття таємниці апелює одне з поширених визначень детективу: «Наратив, у якому таємниця, що часто включає вбивство, розкривається детективом» [9, с. 60].

Якщо припустити, що детективна історія можлива без таємничої інтриги, то перед реципієнтом постане вже не детектив, а звичайний пригодницький чи мелодраматичний жанр. На підтвердження цієї думки нагадаємо слова Миколи Славинського: «Уявіть собі детектив без загадки, таємниці, несподіванок... Нічого не вийде!» [6, с. 4].

Власне, чи не кожне наукове визначення жанру детективу обов'язково характеризується термінами «таємниця»,

«загадка» або «інтрига». Скажімо, Юрій Ковалів так визначає детектив: «Різновид пригодницької літератури, що належить до паралітератури. Це передусім прозові твори, зовнішній сюжет яких послідовно розкриває певну запутану таємницю, пов'язану зі злочином та його розслідуванням, а внутрішній є когнітивною історією розв'язання логічної задачі» [4, с. 271]. Безперечно, належність детективу до паралітератури, з погляду сучасної критики жанру, є невиправданим, оскільки паралітературою називають «літературний низ», літературу, яка має невисокий емоційно-естетичний поріг, призначена для невибагливої аудиторії.

Префікс *пара-* свідчить, очевидно, про нездатність такої літератури рухатися вперед, розвиватися, проте жанр детективу, можливо, по-іншому, ніж високоякісна художня література, але розвивається. Поетика детективних творів часто шаблонна, проте це не виключає авторських можливостей творити власний стиль (насамперед в інтелектуальних детективах), звертатися до читача літературною мовою чи підняти злободенні питання (у детективах найчастіше так і буває). До того ж детектив, попри постійну негативну критику, продовжує існувати та розвиватися, отже, читач відчуває в ньому потребу.

Детектив як зразок формульної літератури (у кращих своїх зразках) водночас вбирає в себе ознаки і високої, і популярної літератури: він просто, але зі смаком, творить власну художню реальність, його герої думають (інтелектуальні особистості), вирішують проблеми, а не лише розмірковують над ними (як це притаманно героям елітної літератури), вимальовуються образи, які здатні викликати до життя підтекст, проте індивідуальною і невід'ємною ознакою детективу є інтрига.

На підтвердження стрункості детективного жанру Микола Славинський говорить, що «фраза, речення, тим паче абзац, які не рухають сюжет, не додають чогось нового до розшифрування таємниці, – чужорідні в рафінованій, строго збалансованій, раціоналістичній структурі «чистого» детективу» [6, с. 101]. Тобто детектив – це чітко організована жанрова одиниця, в основі якої – таємниця та процес її з'ясування.

Інтрига в детективному жанрі, з погляду літератури, – це рушій перипетій, складне й запутане розгортання подій у творі, яке має на меті відобразити гостру боротьбу між персонажами, досягти особливого напруження дії, заінтригувати (зацікавити) читача, втримати його увагу. Щодо цього Анатолій Ткаченко зазначає: «Інтрига надає сюжетові запутаності, це складне й напружене сплетіння дій персонажів, що прагнуть сягнути своєї мети через приховування намірів за допомогою різних хитрих викрутасів» [7, с. 178]. Інтрига завжди веде до закручення пружини дії, найбільшої гостроти набуває в кульмінації та вирішується у розв'язці. Зважаючи на те, що кульмінація часто виноситься на початок твору, значення інтриги зростає, адже таємницею починається детектив, а її розкриття – основне завдання персонажів.

Детектив виділяє з життя лише один момент, відповідно, йому притаманна концентрична, а не лінійна композиція. Це, у свою чергу, підвищує значущість інтриги саме в детективі, адже автор акумулює свої сили та можливості лише навколо однієї події. Інтрига в детективному творі може бути любовна, пригодницька, містична, політична, власне детективна, психологічна, кримінальна, соціальна тощо.

Мета інтриги – тримати читача в постійній напрузі. Для реалізації такої мети автори вдаються до різних прийомів реалізації інтриги:

Приєм замовчування – автор не викладає усі відомі йому факти, тримаючи читача в невідомості (наприклад, у Ганни та Петра Владимирських «Гербарій Наталі» – про підміну раритету підrobкою читач дізнається у кінці твору).

Приєм інтригуючої паузи – автор обриває оповідь на кульмінаційному моменті, коли повинна була розкритися інтрига (наприклад, «Елементал» Василя Шкляра).

Приєм перипетій – несподіваних сюжетних поворотів (втеча з в'язниці засудженого Баглая – «Повзе змія» Андрія Кокотюхи).

Приєм лжеінтриги – автор вдається до обману читача; скажімо, підозра падає на невинну особу, довкола якої починає розкручуватися напружений сюжет, який врешті-решт закінчується з'ясуванням помилки, і події, які здавалися кримінальними, знаходять просте логічне пояснення (наприклад, у «Двійнику невідомого контрабандиста» Віктора Мельника загиблого злочинця ідентифікують з його братом-близнюком, а це штучно заплутує розслідування).

Приєм утаємничення – невідомі мотиви скоєння злочину та особа. Ця таємниця є ключовою в детективі. Перед нишпоркою постає не лише питання «хто вбив?», але й «чому?». З'ясування відповідей на одне з цих питань автоматично дає відповідь і на інше (наприклад, «Ключ» Василя Шкляра – пошуки власника квартири приводять героя до його вбивць).

Приєм зворотного розвитку сюжету – читачу відомий вбивця та його мотиви, проте невідомо, як нишпорці вдасться розкрити злочин і чи вдасться взагалі (Андрія Кокотюхи «Язиката Хвеська» – описується підкидання журналістами міліції фальшивого злочину та пильне стеження за діями слідчих).

Приєм напруги у безвихідній ситуації. Наприклад, потрапляння нишпорки в полон до злочинця; як розв'язка – happy end, оскільки хтось обов'язково рятує нишпорку або він рятується сам («Кривава осінь у місті Лева» Наталі та Олександра Шевченків – полонення Ніни та паралельні процеси її самовизволення та порятунку Олегом).

Реалізація інтриги в детективах за допомогою перерахованих прийомів має місце як у найсучасніших зразках, так і в жанрових різновидах минулого століття. Класиками детективного жанру 70–80-х років ХХ століття в українській літературі можна вважати Ростислава Самбука та Володимира Кашина. Попри політичну заангажованість та обмежене коло використовуваних конфліктів (в основному – класові та пов'язані з розкраданням соціалістичної власності), їхні оповіді цікаві та захопливі навіть з погляду сучасника.

Образ слідчого Дмитра Ковалю є головним у ряді романів Володимира Кашина, як-от: «Вирок було виконано», «Чужа зброя», «Таємниця забутої справи», «...І жодної версії!». Він будується за усіма законами детективного канону: невідступно бореться за справедливість, постійно перебуває у стані пошуку істини, має «дивакувате» захоплення – доглядає сад біля власного будинку в центрі Києва, часто покладається на інтуїцію, перебуває в тісному зв'язку з природою, адже саме на прогулянках у парку, саду чи вздовж берега річки до нього приходять «осяяння» з приводу розслідуваної справи. Інтрига в оповідях про Ковалю щоразу нова. У романі «Вирок було виконано» (1987) сміливий слідчий бере на себе відповідальність призупинити здійснення смертного вироку над засудженим злочинцем, адже сумнівається в його провині. Так будується інтрига оповіді – несправедливо засуджений художник Сосновський ніби отримує новий шанс на життя. Окремою сюжетною лінією у творі є психологічний стан, душевні переживання перед стратою, приреченість перед несправедливим правосуддям.

Інтригу закручують сумніви, які намагаються посягати начальство та співробітники підполковника щодо нової версії. Читач перебуває в напрузі, чи не звільнять Ковалю через марне розслідування. Дмитру Івановичу вдається знайти справжнього вбивцю, витягнувши на-гора цілу купу злочинців: розвінчавши постать ніби поважного керуючого трестом, а насправді – колишнього злочинця та вбивцю Івана Петрова, який півжиття прожив під чужим ім'ям (насправді він – Костянтин Семенов).

Заради збереження соціального статусу Петров-Семенов замовляє братові вбивство власної дружини, яка довідалася правду і вимагала в нього покаяння перед законом.

Інтрига в тому, що залізне алібі Петрова порушується свідченням очевидців, які бачили його поблизу місця злочину. Ця суперечність вирішується просто: бачили його старшого брата Семена, дуже на нього схожого. Хоча використання двійників у детективному каноні вважається поганим тоном, проте в межах саме цієї оповіді такий прийом виправданий і навіть необхідний, оскільки використовується не лише для створення інтригуючої таємниці, а є необхідним елементом у мозаїці злочину, приводить до з'ясування мотивів вбивства та справжньої суті Петрова.

Варто згадати ще один інтригуючий елемент у романі – щоденник жертви, який знаходять насамкінець і в якому Ніна, сама того не відаючи, описує останні моменти свого життя. Ця деталь остаточно розвіює сумніви і стає незаперечним доказом провини обох братів.

Основна інтрига у романі «Чужа зброя» (1978) полягає в тому, що вбивця нібито ввійманий (багато непрямих доказів свідчать проти Івана Чепікова), проте підполковник Дмитро Коваль ставить під сумнів навіть прозорі факти, ретельно перевіряючи кожен: «Терміни термінами, а істина дорожча» [1, с.52]. Розслідування подвійного вбивства Марії Чепікової та Дмитра Лагути на хуторі Вербівка приводить до розплутування та виявлення цілого клубка злочинів: незаконної торгівлі спиртом, розкрадання соціалістичної власності (чи не найстрашніші злочини за часів Союзу), дезертирства під час Другої світової та співробітництва з німецькими вояками (Лагута боявся оприлюднення факту про масове смертельне отруєння дітей, в якому він брав участь). Викриття чергової таємниці постійно тримає читача в напрузі, вимагає від нього особливої уваги та зосередження.

Інтродукція, з якої починається детектив, – термін музичний. Позначає вступ перед музичним твором. Використовується для підготовки основної тональності твору. Застосування інтродукції в літературі, очевидно, відіграє таку ж роль, як і в музичному мистецтві. В. Кашин обрамлює твір епізодом, який стає центральною темою усього твору: як, чому і хто вбив? Єдина різниця між тожним зачином і епілогом – логічна завершеність останнього, до чого йшли слідчі впродовж усього твору. Читачу дається можливість бачити попередню картину злочину, яка обривається пострілами, проте саме на незавершеності інтродукції будується основна інтрига оповіді: хто ж убив?

Неочікуваною інтригуючою лінією є поява посеред розслідування таємних послань Ковалю від очевидця вбивства. Проаналізувавши факти та спираючись на інтуїцію, слідчий швидко вираховує невідомого (Зою Бреус), проте її свідчення мало допомагають слідству. Відтак автор використовує ретардацію сюжету, уповільнює його, щоб глибше зануритися в мотиви злочину, його передумови.

Наскрізно у творі є інтрига зі знаряддям вбивства – парабелумом, який зник. Саме ця деталь (точніше, її відсутність) задає неправильний напрямок слідству, несправедливо тінь підозри падає на невинного Чепікова. В епізодах виявлення зброї та наступних висновків експертизи і розставляються всі крапки над «і» в розслідуванні. Володимир Кашин не шукає легких відповідей на складні запитання, адже вбивцею, врешті-решт, може виявитися будь-хто. Читачеві важко здогадатися про істину, незважаючи на його утаємниченість, по-перше, в усі деталі розслідування, а по-друге, в ретроспекції персонажів (спогади про ключові моменти з минулого, які призвели до трагедії, якими пронизується текст). Так, інтригуючим виявляються і висновки розслідування (три слідчих приходять до трьох різних висновків, ґрунтуючись на тих самих фактах), проте єдино можливим і правильним є міркування Ковалю: «двоє учасників трагедії – Петро Лагута і Марія Чепікова, – були одночасно і жертвами, і злочинцями...» [1, с.244] (вони побивали один одного).

У творі наявна і любовна інтрига, пов'язана з особою головного героя – Ковалю. Суперечка з коханою, її від'їзд, переживання обох – все це інтригує читача: чи знайде самотній Коваль нарешті своє особисте щастя? Конфлікт вирішується примиренням закоханих, і читач зітхає з полегшенням і задоволенням.

Вже традиційно чи не кожен детектив починається з таємничого випадку: вбивства, зникнення людини, крадіжки, пограбування тощо. Роман «Кривава осінь у місті Лева» (2008) Наталі та Олександра Шевченків починається із опису, як виявиться пізніше, чергового вбивства жінки маніяком. Особа вбивці наче й з'являється перед читачем, проте автор замовчує її, не ідентифікує навіть стать, таким чином закручуючи інтригу довкола постаті вбивці та його мотивів. Для напруження сюжету автори використовують інтригуючі паузи (наприклад, епізод нападу на ворожку Мстиславу Ковальську обривається на кульмінаційному моменті) та лжеінтригу (підозра падає на скульптора Дарію Баву, довкола якого розгортається кримінальний сюжет), безвихідну ситуацію (Ніна, помічниця детектива, потрапляє в полон до вбивці). Є в детективі й любовна інтрига, учасниками якої стають приватний детектив Олег Сокіл та Ніна (бухгалтер-помічник детектива). Власне, приватне детективне агентство «Деррік» є чи не першим зразком такого в українській літературі, оскільки в українських детективах зображуються або детективи-одиначки (як у Андрія Кокотюхи), або державні слідчі (як у Ростислава Самбука та Володимира Кашина), або великі охоронні фірми (як у Леоніда Кононовича), або слідчі-аматори (наприклад, психолог Віра Лученко у Ганні та Петра Владимирських). Очевидно, Наталя та Олександр Шевченки вперше в українській літературі створили образ власне українського (львівського) детективного агентства.

Детективна інтрига в тексті переплітається з інтригою Ніниної сім'ї: психічно хвора мати переслідує доньку, щоб убити, виконавши таким чином Божу волю (покарання за уявні гріхи). Такий сюжетний хід авторів зовсім не збиває читача з пантелику, а вмотивовує вчинки героїв (втеча Ніни з дому, її гіперопіка з боку Олега), приводить їх на новий етап розслідування (спочатку зароджує, а потім знімає підозри з божевільної жінки), дає нові версії (скажімо, версія абортів, що пов'язує всіх жертв, виявилася істинною).

Наталя та Олександр Шевченки використовують традиційні прийоми заплутування сюжету, проте створюють новий для української літератури образ детектива-професіонала, який сенс свого існування вбачає в розплутуванні складних злочинів, якими не може або не хоче займатися міліція.

Андрій Кокотюха з-поміж інших письменників-детективістів вирізняється схильністю до літературної гіперболізації, орієнтацією на західні зразки «крутого» детективу та конструюванням типових героїчних образів західної літератури (колишній спецагент, журналіст чи журналістка, маніяк-вбивця). Інтригуючі ж прийоми в його детективах щоразу по-іншому варіюються. Скажімо, в «Ударі Скорпіона» (2010) використовується прийом замовчування – особа кілера до останнього моменту лишається невідомою. Тінь підозри навіть падає на жінку, проте зовсім несподівано виявляється, що вбивця Скорпіон – це дві особи (чоловік і жінка), до того ж чоловік – колишній слідчий, а жінка – підсудна, в яку він закохався (це типовий західний прийом, який часто використовується у жанрі «крутого» детективу).

Навколо образу головного героя – Вітьки-супермена – створюється неправдоподібний ореол слави. Непереможність персонажа, гіперболізація його сили та значення для замовників, перебільшення якостей приватного слідчого – все це служить загостренню інтриги попри нерéalність описуваного. Ці елементи характерні для явища ескапізму, яке визначається спрямованістю масової літератури на широке коло читачів.

Роман поділено на дві частини: «Обдаровані діти» та «Обдаровані дорослі». Основний оповіді передує пролог «Секретні матеріали», в якому автор викладає доповідну записку державного значення, записи розмов про смерть Хижняка (головного героя), його характеристики. Особа-

читач завуальовується. Відомо лише, що це заможний і сивуватий чоловік. І одразу інтрига – Віктор насправді живий, хоча про це нібито ніхто, крім читача, не знає. У першому розділі інтрига обмежена жажливою подією – замінено автобус з обдарованими дітьми з усієї України, а допомогти може (лише з власної ініціативи і під загрозою себе виявити) тільки Віктор, що і стається (за законами пригодницького жанру та суперменської натури персонажа). Розв'язка інтриги неочікувана – широкомасштабна збиткова акція вигадана лише для того, щоб виявити Віктора. Таке художнє перебільшення як домінуючу інтриги наступного розділу автор дозволяє собі часто. Читач замість розв'язки отримує нову таємницю: кому й навіщо так знадобився Хижняк? Друга частина дає відповідь на це питання, причому Андрій Кокотюха в такому «легкому» жанрі піднімає проблеми безробіття в українському суспільстві, розрухи малих містечок, скуповування перспективних українських підприємств іноземцями і насадження ними власної політики, проституції, перетворення колишнього майора міліції Бурденка в кілера. Привідкривання завіси над відомими, але злободенними питаннями, як вирішення інтриги оповіді (кілера знищено, користолюбних іноземців покарано), залишає місце для роздумів, адже усунення однієї проблеми не допомагає вирішити інші. Супермен і не збирається боротися – він просто втікає до коханої жінки. Такий крок нетиповий для детективу, проте вносить у жанр нові модифікації, зокрема любовну лінію, пов'язану з головним героєм, та інтригу смерті коханої (в Андрія Кокотюхи жінка зазвичай гине, а герой мусить вистояти і боротися далі).

Отже, інтрига як необхідний елемент детективного жанру по-різному використовується українськими літераторами, проте спрямовується на виконання однієї і тієї ж художньої функції – тримати читача в напрузі, концентрувати його увагу та співпереживати літературним героям. Інтрига не існує в чистому вигляді – вона мислиться лише в межах літературного твору і лише в момент читання (написання) твору в певних своїх комбінаціях. Відтак у детективах інтрига не лише керує увагою читача, а й впливає на розвиток сюжету: завуальовує істину або розкриває альтернативні шляхи розвитку подій, відволікає реципієнта від головного, щоб змістити акценти і ввести нові сюжетні лінії, зашифровує або декодує доказову базу. Тому вміле використання явища інтриги в детективному жанрі підвищує художню вартість твору і зміцнює позиції детективу в літературному просторі.

Література

1. Кашин В. Чужа зброя / Володимир Кашин. – К.: «Радянський письменник», 1978. – 248 с.
2. Кестхейн Т. Анатомія детектива: Следствие по делу о детективах / [Пер. с венгер.] – Будапешт: Корвина, 1989. – 262 с.
3. Кокотюха А. Удар Скорпиона [Текст] / [предисл. А. Кобеца]. – Харьков: Книжный клуб «Клуб семейного досуга»; Белгород: ООО «Книжный клуб «Клуб семейного досуга», 2010. – 368 с.
4. Літературознавча енциклопедія: у двох томах. / [Автор-укладач Ю. Ковалів]. – К.: ВЦ «Академія», 2007. – 608 с. (Енциклопедія ерудита)
5. Літературознавчий словник-довідник / [За ред. Р. Т. Гром'яка, Ю. І. Коваліва, В. І. Теремка]. – К.: ВЦ «Академія». – Т.1. – 2007. – 752 с.
6. Подорож без кінця: У світі пригод і фантастики: Історія і поетика жанрів: Літературно-критичні статті. [Зб. / Упоряд. М. Славинський]. К.: Рад. письменник, 1986. – 279 с.
7. Ткаченко А.О. Мистецтво слова (Вступ до літературознавства): підручник для гуманітаріїв. – К.: Правда Ярославічів, 1997. – 448 с.
8. Шевченки Н. та О. Кривава осінь у місті Лева: Роман / [Худож.-оформлювач Л. Д. Киркач-Осипова]. – Харків: Фоліо, 2008. – 251 с.
9. Literary Terms. A Dictionary. Third edition, revised and enlarged. Karl Beckson and Arthur Ganz. – London, Andre Deutsch Limited, 1990. – 372 s.

Кыцак Л.В. Художественная природа интриги в детективах

В статье анализируется феномен интриги в детективном жанре. Раскрывается история интриги, ее роль и приемы реализации на примере детективных произведений украинских писателей.

Ключевые слова: интрига, детективный жанр, Владимир Кашин, Андрей Кокотюха.

Kitsak L.V. Artistic nature of intrigue in detective stories

The article analyzes the phenomenon of intrigue in the detective genre. The history of intrigue, its role and the devices of realization are cleared up on the example of detective stories of Ukrainian writers.

Key words: intrigue, detective genre, Volodymyr Kashyn, Andriy Kokotyukha.

Осяяна натхненням Полтавщина

Світлана Савонічева,

студентка-третьокурсниця

Оксана Єременко,

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри української літератури

Сумського державного педагогічного університету

імені А. С. Макаренка

Ласкаве червнєве сонце все частіше зазирає у вікно і гуляє золотавими промінцями по підвіконню. Зозулясті крила мудрих книг закриваються, сповіщаючи студентам про наближення довгоочікуваних канікул. Тож дзвінком після напруженого навчального року стала поїздка студентів-філологів Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка по місцях літературної Полтавщини. Незабутні враження хвилюють, переповнюють душу і подумки переносять в ті давні часи, коли в простій непримітній хатині при світлі свічки чи каганця з-під скрипучого пера лягали на папір рядки невмирущої «Енеїди», славетної «Наталки Полтавки» І. Котляревського чи роману-епопеї «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» братів Рудченків...

*Де згода в сімействі, там мир і тишина,
Блаженні там люди, блаженна сторона...*

Цей і нині актуальний вислів І. Котляревського височіє поміж кучерявих, голублених вітрами хмар. Золочений грайливим літнім промінням, він викарбуваний на білій альтанці, що є окрасою та літературним символом Полтави. З цього місця відкриваються мальовничі краєвиди і видно чи не півміста. А ось зовсім поруч поважно розкинулась садиба автора цих рядків – видатного поета і драматурга початку XIX ст., зачинателя нової української літератури Івана Петровича Котляревського (1769–1838). Затишний меморіальний комплекс у самому серці стародавньої Полтави складається з батьківської хати поета, повітки, комори та колодязя-журавля. Будинок поета – типове українське помешкання XVIII–початку XIX століть. Будівля містить п'ять невеличких покоїв: робочий кабінет письменника, вітальню, опочивальню, світлицю та кухню. Воздовж кабінету господаря та вітальні під самою стелею – автентичний сволок, на якому зберігся давній різьблений напис кирилицею: «Создася дом сей во имя отца и Святого Духа. Аминь. Року 1705 месяца Августа 1». За спогадами сучасників І. П. Котляревського, інтер'єр будинку відтворено максимально точно. Тут зберігаються особисті речі, рукописні сторінки творів, нагороди письменника, а також предмети дворянського побуту початку XIX століття.

Садиба, що нині стала музеєм, та біла альтанка – найбільш відвідувані місця Полтави. Можливо, десь тут тихими, зеленими, завітчаними мальвами та мережаними тінню вулицями блукають нащадки моторно-

го парубка Енея з бурлескно-трагедійної поеми «Енеїда», що вважається енциклопедією української етнографії, позаяк у ній широко відтворено побут, звичаї, свята, ігри, танці, одяг українців. Цей твір – унікальний за своїм жанром, темою та художніми особливостями. Його й нині з великим задоволенням читають мільйони українців, а малеча, яка ще не вміє читати, з радістю дивиться мультфільм про пригоди спритного, дотепного та мужнього козака Енея. П'єса «Наталка Полтавка», що, за влучним висловом І. Карпенка-Карого, стала «праматір'ю українського театру», та водевіль «Москаль-чарівник» і досі не сходять із театрального кону і збирають повні зали глядачів не тільки Полтави, а й усієї України. Внесок І. Котляревського у розвиток літератури неоціненний, тому цілком слушно значав М. Коцюбинський, що завдяки йому «загнєбане й закинута під сільську стріху слово, мов фенікс з попелу, воскресло знову... і голосно залунало по широким світах».

А на одній із вулиць затишної полтавської околиці розташована садиба-музей ще одного класика української літератури другої половини XIX ст. Панаса Мирного (1849–1920). Уродженець м. Миргорода, він з 1871 року і до смерті жив та працював у Полтаві, займаючи різні посади в місцевій казенній палаті. Підтримував тісні зв'язки з багатьма діячами української культури: І. Карпенком-Карим, М. Кропивницьким, М. Коцюбинським, М. Лисенком, М. Старицьким, Лесею Українкою, М. Заньковецькою. Як член комісії міської думи, він взяв активну участь у спорудженні пам'ятника І. Котляревському, що величаво височіє в центрі Полтави.

Одноповерховий дерев'яний побілений будинок ховається за тополями, у дворі тішать очі різнобарвні троянди та лілеї. За ошатним будинком сад плавно спускається до ставка. Схилили до води гнучкі гілки верби... Завмерли в задумі вікові дуби... Тут все хвилює уяву, повертає до часів Панаса Мирного, сприяє кращому розумінню життєтворчості письменника, передає дух епохи кінця XIX–початку XX століття. Садиба-музей Панаса Мирного – одна з найбагатших в Україні за кількістю меморіальних предметів. Близько тисячі особистих речей, книг, документів і фотографій розміщені в семи кімнатах будинку прозаїка. У музеї зберігаються понад 150 рукописів Панаса Мирного і його старшого брата Івана Білика, більше 280 аркухів епістолярної спадщини письменника та його родини, першодруки творів, спогади сучасників, архів журналу «Рідний край».

Назва першого соціально-психологічного роману в українській літературі «Хіба ревуть воли, як ясла повні?», що вихоплена з Біблії, пронизує кожного українця своєю влучністю і пророчістю, особливо на тлі нинішніх політичних подій в Україні. Протест простого люду проти соціальної несправедливості, продажності чиновників дзвінким відлунням озивається у душах читачів. А риси парубка-правдошукача з села Пісок Чіпки Варениченка впізнавані у характерах сучасників, якими керує прагнення волі і справедливості, незалежності й гідного життя на просторах рідної єдиної України.

Нинішня полтавська земля – плідна талантами. Вона, мов матінка-лелека, обіймає своїми крилами містечка й села, що розкинулись на родючих, зігрітих сонцем, доглянутих невтомною людською працею широтах. Тут споконвічно творяться шедеври не тільки літератури, а й інших видів мистецтва, як-от: вишивка, писанкарство, живопис, музика, гончарство, різьблення...

Селище міського типу Опішне знаходиться на сході Полтавщини. Це старовинне козацьке містечко, що розмістилось на пагорбах понад річкою Ворсклою, «найвище» поселення Полтавщини (208 м над рівнем моря). Опішне здавна вважають центром гончарного мистецтва України. Наразі тут функціонують колегіум мистецтв – перший і єдиний в Україні спеціалізований навчальний заклад, що надає початкову мистецьку освіту з образотворчого мистецтва та гончарства; музей-заповідник українського гончарства, де зібрано величезну колекцію творів народних майстрів-гончарів та художників-керамістів (близько 35000 одиниць збереження); музей-садиба майстрині глиняної іграшки Олександри Селюченко та музей мистецької родини Кричевських. Не можна не погодитися зі словами: «Під височеним небом Опішного пролягла Межа між Минулим і Майбутнім, між Тлінним і Вічним, між Бездуховним і Духовним, між Провінційним і Столичним, Учорашнім і Завтрашнім в Українській культурі. В Опішному збираються спрагли в пошуках Духовності й Краси. Тут вони наснажуються всеперемагаючою вірою в силу Людського Духу, переконуються в незнищенності Краси й всемогутності Любові»...

Спогад про Опішне знаходимо і в поемі «Енеїда» І. П. Котляревського:

Латин по царському звичаю
Енею дари одрядив:
Лубенського шмат короваю,
Корито **опішнянських** слив...

Та Опішне, як ми переконалися, славиться не тільки сортом смачних слив (опішнянка). Кожен, хто хоча б раз тут побував, обов'язково повернеться додоом з низкою незабутніх вражень та оберемком чудових, майстерно виконаних подарунків. Адже невеличкий місцевий базарчик, сповнений розмаїттям керамічних виробів, не залишить байдужим шанованих гостей, бо здатний задовольнити різний смак і потреби навіть найвибагливішого покупця. Вернутися звідси і не привезти глиняного глечика, кухля чи півника-свистунця – бути такого не може!

Там, де безкраї поля втікають ген до горизонту, а величаві ліси стоять густою стіною на сторожі земної краси, вирує бурхливим життєвим потоком щедрий Зінківський край. Звідси пролягли у світ дороги знаних майстрів слова – Миколи Зерова, Олекси Мусієнка, Михайла Ореста, братів Тютюнників. Тут розквітнув талант гумориста Павла Сухоради, критика й публіциста Павла Сердюка та літературознавця Якова Майстрєнка.

Багато мистців слова, залюблених у ріднокрай, зростила Полтавщина. Та за яку б справу вони не бралися, їхня сила – в єдності. А тому в 2011 році, зігрітий теплим променем натхнення і виплеканий силами місцевого підприємця Володимира Понежі, з'явився молодий паросток місцевих талантів, назва якому – літературно-мистецьке об'єднання Зінківщини «Свічадо». Очолоює його колишня студентка Сумського ДПУ імені А. С. Макаренка, лауреат міжнародного конкурсу «Гранослов» – 2003, авторка семи поетичних збірочок Ганна Литовець-Гайдаш. Ця молода, енергійна і напручена талановита людина згуртувала під своїм началом творчих людей Зінківщини, різних за характером, фахом і віком, але так гармонійно доповнюваних. Вони становлять єдиний літературний осередок Зінківського краю, що єднає людей небайдужих до краси рідного слова. Так спільними зусиллями місцевого керівництва та «свічадівців» побачили світ колективні видання: «Гімн любові тобі, Зінківщино» (2011), «Вогонь сердець» (2012), літературно-краєзнавчий альманах «Дивокрай» (2013).

Ось така щедра, неповторна, осяяна натхненням полтавська земля. Тож нехай довіку зачаровує небайдужі серця таємнича краса Полтавщини, нехай славиться її просте ім'я у багатьох поколіннях і ніколи не пересохне джерело, яке наснажує талановитих людей жагою творити!